

De relatie tussen waarden en prijzen in een fictieve economie met eenvoudige reproductie. Een confrontatie met Karl Marx

Hugo Buysens

In¹ 1894, meer dan 10 jaar na de dood van Karl Marx, publiceerde Friedrich Engels het onafgewerkte derde volume van *Het Kapitaal*. Twee jaar later analyseerde de Oostenrijkse econoom Eugen von Böhm-Bawerk de vermeende logische tekortkomingen van de politieke economie en van de arbeidswaardeleer. Zijn kritiek – logische inconsistentie – werd zonder veel argumentatie overgenomen en Marx' opvattingen kregen het etiket 'onwetenschappelijk' opgespeld.

In het derde volume van *Het Kapitaal* berekent Marx de relatie tussen de prijzen en de waarden van goederen. Tot voor kort werd algemeen aangenomen dat de getallen in Marx' tabel (zie tabel 6) de waarden en niet de productieprijs voorstellen. En omdat enkel een gelijke winstvoet op basis van de prijzen zinvol is, had Marx die waarden van de kapitalen (c) en/of van de arbeidskracht (v), eerst moeten omrekenen naar prijzen. Veel marxistische economen trachtten dit veronderstelde tekort in Marx' berekening van de prijzen te herstellen (Bortkiewicz, Sweezy, Sraffa, Steedman, e.a.)².

Met 'The Single System Interpretation' (SSSI) en 'The Temporal System Interpretation' (TSSI) werd aangenomen dat de getallen voor c en v in Marx' tabel respectievelijk de inkooprijzen (productieprijs) en de lonen zijn. Binnen die traditie wordt dus niet langer meer verondersteld dat Marx eerst die getallen had moeten omrekenen, maar zoekt men nu (en zoals zal blijken, ten onrechte) uit hoe prijzen en waarden zich egaliseren, hoe de verschillen tussen de prijzen en waarden terug verdwijnen. De *standaardversies*³ binnen het marxisme staan weigerachtig tegenover de interpretaties van SSSI en TSSI. Soms wordt beweerd dat ook Bortkiewicz e.a. reeds veronderstelden dat de getallen van

Als de veronderstelde tekortkomingen van Marx' politieke economie een reden zijn om elke marxistische analyse van het kapitalisme als onwetenschappelijk af te doen, dan is aandacht voor het (veronderstelde) transformatieprobleem bij Marx geen tijdverlies, maar een noodzakelijk en verbindend element in het geheel van de ideologische en economische strijd.

Marx' tabel de inkooprijzen en de lonen zijn⁴.

In de discussies over de arbeidswaardeleer en de verhouding tussen de waarden van de goederen en de productieprijs van de goederen zijn er twee benaderingen: enerzijds de mathematische of modeltechnische pogingen die bijna alle tot het besluit kwamen dat er principiële fouten zitten in de arbeidswaardeleer; anderzijds een niet mathematische verdediging van de arbeidswaardeleer die wijst op de fouten in de mathematische pogingen en die er lijkt van uit te gaan dat de coherentie van de arbeidswaardeleer niet wetenschappelijk of analytisch⁵ begrepen kan worden. De politieke economie is een discipline die tot de menswetenschappen behoort. Arbeidsuren zijn te tellen in tegenstelling tot veel termen in de natuurwetenschappen die zowel de uitdrukking zijn van ons weten als van ons niet-weten. Marx schrijft in een brief aan Kugelmann: "Elk kind weet dat een natie zou vergaan als ze zou stoppen met werken, niet voor een jaar, maar enkel voor een paar weken." Dat welzijn het resultaat is van arbeid, is een evidentie. Goederen worden echter verhandeld met geld en niet met arbeidsuren. Op de een of andere manier moet er dus een relatie zijn tussen arbeidsuren en prijzen, zo niet heeft de arbeidswaardeleer geen zin. Alle arbeidsuren en transacties inventariseren om de arbeidswaardeleer te bewijzen, zou slechts

weinig kunnen overtuigen. De overvloed aan mechanismes en tendensen in de economie maakt elk empirisch bewijs zonder achterliggende coherente theorie a priori verdacht. Theorie en empirie gaan hand in hand, vullen elkaar aan, hebben elkaar nodig.

De arbeidswaardeleer wordt om verschillende redenen in vraag gesteld. Marx zou met waarden redeneren maar de winstvoet van de kapitalisten, wat hen motiveert, wordt in de werkelijkheid in prijzen uitgedrukt⁶. Tevens wordt dikwijls aangenomen dat de arbeidswaardeleer onmogelijk empirisch gecontroleerd kan worden omdat er geschoolde en ongeschoolde arbeiders zijn en omdat arbeid een kwantitatieve en een kwalitatieve dimensie bezit. Er kan dus geen eenduidig of analytisch verband gelegd worden tussen arbeidsuren, waarden en prijzen. Ook binnen het marxisme wordt die kritiek algemeen onderschreven.

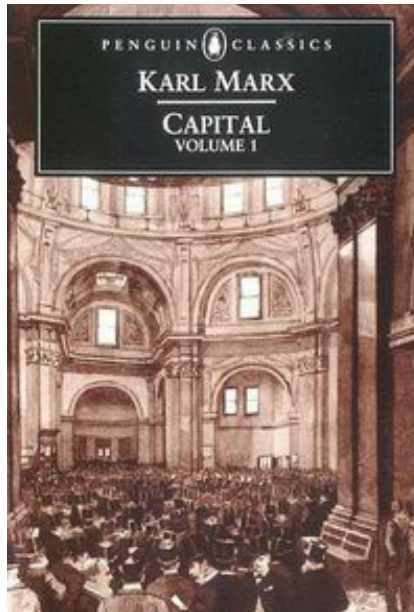
De relatie tussen arbeidsuren, prijzen en waarden van goederen wordt geduid in een *uiterst simpele* economie in evenwicht met eenvoudige reproductie. Een gefundeerde interpretatie van de arbeidswaardeleer en de transformatie is onmogelijk zonder model omdat het geheel veel te abstract is. De modeltechnische aanpak is een belangrijk instrument om inzicht te verkrijgen in *Het Kapitaal*, om eigen opvattingen of theorieën te toetsen of om de werkelijkheid te vatten. We kunnen dit dus niet links laten liggen en overlaten aan degenen die de arbeidswaardeleer verwerpen. De analytische aanpak lijkt in veel marxistische literatuur eerder verboden terrein⁷.

Weinig marxisten maken zich zorgen over de transformatie want de marxistische analyse is veel meer dan dat. "Marx heeft

zich misschien vergist en dan moet één en ander bijgeschaafd worden”; zonder een aannemelijke analytische interpretatie van de transformatie is dit een verantwoorde opstelling. Toch is dit niet de conclusie en de arbeidswaardeleer krijgt hier waarschijnlijk meer analytische ondersteuning dan tot nu toe het geval was. Het methodologische aspect is theoretisch belangrijker dan de letterlijke bevestiging van de formules. De inherente methodologie is immers fundamenteeler dan een lapsus in een oeuvre dat verre van afgewerkt was. In bijna alle analyses van *Het Kapitaal* die de arbeidswaardeleer genegen zijn, verdwijnt een essentieel element van Marx’ methodologie, ondanks de uitgebreide literatuur die zich meestal beperkt tot de Hegeliaanse aspecten⁸. Dialectiek bevat inderdaad een Hegeliaanse dimensie maar ook een dialectisch analytische dimensie die meestal genegeerd of zelfs moedwillig verbannen wordt. Dit aspect van de dialectiek is essentieel in deze bijdrage. De dialectisch analytische methodologie bevat trouwens de sleutel voor een kritiek op het overheersende relativisme in de wetenschapsfilosofie dat met de regelmaat van een klok omslaat in (al dan niet kritisch) realisme⁹.

Ik neem de veronderstelling van het *waardevorm-paradigma*¹⁰ dat geldt waarde is, over. En net als in *SSSI* en *TSSI* stellen de bedragen voor *c* (constant kapitaal) en voor *v* (variabel kapitaal) in de tabel van Marx (zie tabel 6) respectievelijk de aankoopsprijs (i.e. de productieprijs) en het loon voor. Dat is conform met het feit dat Marx goud gebruikt als betaalmiddel. Later wordt duidelijk dat deze beide veronderstellingen enigszins genuanceerd moeten worden, maar toch geschikt zijn als voorlopige hypothesen.

- Eerst wordt een model van de fictieve economie uitgewerkt met evenwicht van prijzen en goederen.
- Daarna volgen twee verschillende transformaties van prijzen naar waarden; beide integreren het begrip ‘gekristalliseerde waarden’.
- De resultaten van die beide transformaties worden tegenover Marx’ transformatie geplaatst.
- Daarna wordt dieper ingegaan op de dialectische methodologie van de politieke economie. Rudolf Hilferding en Ernest Mandel volgen Marx’ methodologie die in

de eerste bladzijden van *Het Kapitaal* beschreven wordt.

- In ‘Ernest Mandel en het transformatieprobleem’ wordt geschetst hoe Mandel de transformatie van Marx trachtte te verdedigen.
- In het volgende deel zien we waar de eigen interpretatie en die van Ernest Mandel afwijkt van *The New Interpretation*, *Simultaneous Single System Interpretation (SSSI)* en *Temporal Single System Interpretation (TSSI)*.
- Om te eindigen wordt de kritiek op de arbeidswaardeleer van de ‘neo-Ricardian’¹¹ Ian Steedman geanalyseerd.

De Engelse en Franse passages van Marx en van andere auteurs werden niet vertaald. Dit vergemakkelijkt het opzoeken van de verwijzingen. Tegelijkertijd ontstaat er in de notaties een grotere uniformiteit tussen de eigen tekst en die van de auteurs waar naar verwezen wordt.

Een fictieve economie in evenwicht met eenvoudige reproductie

Marx maakt een onderscheid tussen *productieprijzen* en *marktprijzen*. Hij berekent niet de marktprijzen, maar de productieprijzen die overeenkomen met de kapitalistische logica *als* (o.a.) afwijkingen door vraag en aanbod buiten beschouwing gelaten worden. In het derde Volume van *Het Kapitaal* toont Marx hoe de meerwaarde onder de kapitalisten verdeeld wordt, namelijk in functie van de organische samenstelling van de ingezette kapita-

len. De organische samenstelling van een kapitaal is de verhouding van het constante kapitaal ‘*c*’ tot het totale kapitaal ‘*c+v*’. Marx: “We express the organic composition of a capital that consists of four-fifths constant and one-fifth variable capital by using the formula $80_c + 20_v$.”¹² Op het ogenblik van de berekening neemt Marx aan dat de winstvoet van de kapitalisten geëgaliseerd is, daarna onderzoekt hij hoe dit gebeurt (hoofdstuk 10 van het derde Volume).

Bij de transformatie ziet Marx de economie niet als een verzameling *sectoren* maar als een verzameling *productiesferen*¹³. De onderlinge concurrentie binnen een productiesfeer drijft de bedrijven naar gelijke *organische samenstellingen*, gelijke productiemethoden, gelijke kostprijzen, gelijke waarden, gelijke prijzen, enz. Er is niet enkel binnen elke productiesfeer een egaliserende tendens, maar ook tussen de verschillende productiesferen. Binnen een productiesfeer is enkel de onderlinge concurrentie de stuwende factor. Voor het wegwerken van de verschillen in organische samenstelling tussen de productiesferen, zijn de technische mogelijkheden of beperkingen bepalend.

Zowel binnen productiesferen als tussen productiesferen blijft er onevenwicht bestaan. De zoektocht naar winstvoeten boven het gemiddelde, is zowel de oorzaak van het nieuwe onevenwicht als de motor voor technologische evolutie. Onevenwicht is en blijft echter een onvervreemdbare eigenschap van het kapitalisme. *Maar dit betekent niet dat men geen gebruik kan maken van een verondersteld evenwicht om bepaalde mechanismes te duiden of te vatten. Hetzelfde kan gezegd worden van de winstvoeten waarvan verondersteld wordt dat ze gelijk zijn voor de verschillende productiesferen, of van de uniforme prijzen, enz. Het zijn veronderstellingen noodzakelijk om de causale relaties tussen de andere factoren te begrijpen. Dit is (volkomen) analoog met een algemeen aanvaarde praktijk in alle wetenschappen.*

De arbeider krijgt een loon voor de reproductie van de/zijn arbeidskracht (huisvesting, voeding, gezondheidszorg, enz.). De meerwaarde dient voor de aangroei van het kapitaal en voor de consumptie van de kapitalist. Een werkdag van 8 uur bestaat bijvoorbeeld uit 4 uur voor de reproductie

van de arbeidskracht en 4 uur meerwaarde. De waarde van de arbeidskracht is in het voorbeeld 4 uur (*v*: *variable capital*), de meerwaarde (*s*: *surplus value*) is 4 uur, en de waarde (*value*) van wat in één arbeidsdag geproduceerd wordt, is 8 uur. De *meerwaardevoet s/v* (*rate of surplus value*) is in dit voorbeeld $4\text{uur}/4\text{uur} = 1$ (of 100%). De tabellen die volgen, worden alle opgesteld met een meerwaardevoet van 100%, zodat bij de berekening van de waarden, s_i altijd gelijk genomen wordt aan v_i .¹⁴

De *meerwaardevoet* is afhankelijk van de krachtsverhoudingen en verandert slechts langzaam. In de transformatie wordt ze als een constante gezien, *m.a.w. veranderingen in de meerwaardevoet blijven buiten beschouwing*. De kapitalisten verdelen dus de totale meerwaarde onder elkaar. Voor Marx is elke kapitalist, elk bedrijf of elke productietak een radertje in een geheel, en daarom wil hij de mechanismes van dit geheel aan de oppervlakte brengen.

Zoals in de inleiding reeds meegegeven veronderstellen we dat de kapitalen en kostprijzen in Marx' tabel (productie-) prijzen en lonen voorstellen. Ook de nu gangbare veronderstelling van het *waardevorm-paradigma*¹⁵, dat geld waarde is, wordt overgenomen.

Ik gebruik de getallen van Marx' transformatieberekening (zie verder tabel 5) voor een fictieve economie met eenvoudige reproductie; er is dus geen *uitgebreide* reproductie, geen kapitaalaccumulatie. De inkomsten en uitgaven van de verschillende productiesferen zijn dan net voldoende om de kapitalen in stand te houden (om de afschrijvingen te neutraliseren) en om alle geproduceerde consumptiegoederen te betalen. Sector I – productie van productiemiddelen – verkoopt niet aan consumenten en bestaat uit de sferen a, b, c en d. Sector II – productie van consumptiegoederen – verkoopt enkel aan consumenten (kapitalisten en arbeiders). De productiemiddelen van sector II worden aangekocht bij sector I. Technologische evolutie blijft net zoals alle andere variabelen buiten beschouwing. Alle arbeiders verdienen evenveel; de invloed van verschillende lonen voor geschoolde en ongeschoolde arbeiders, op de arbeidswaardeleer wordt later besproken. In de fictieve cyclus of tijdspanne worden alle geproduceerde goederen verkocht en

niemand zal op het einde van die tijdspanne iets gespaard of ontspaard hebben. En dus is het totale inkomen (van alle arbeiders en alle kapitalisten samen) gelijk aan de som van de productieprijzen van de consumptiegoederen. We starten met een prijzentabel en een gelijke winstvoet, en berekenen de waarden.

De getallen van Marx' transformatie worden zo veel mogelijk behouden. De tabel van Marx (tabel 6) wordt in omgekeerde volgorde gebruikt. Productiesfeer V staat in Marx' tabel onderaan en is nu de eerste stap van het productieproces, te begrijpen als de grondstoffenproductie en de landbouw. Productiesfeer I van Marx wordt de totale sector van de consumptiegoederen (sector II), te begrijpen als de distributiesector en de niet industrieel geproduceerde consumptiemiddelen, zoals private woningbouw, herstellingen, de openbare dienstverlening voor particulieren zoals gezondheidszorg, enzovoort. De financiering gebeurt in de werkelijkheid grotendeels onrechtstreeks maar principieel verandert dit niets. De voorstelling van de economie in twee sectoren:

$$I_c + I_v + I_s = I$$

(Sector productiemiddelen)

$$II_c + II_v + II_s = II$$

(Sector consumptiemiddelen)

De evenwichtsvoorwaarde van Marx toegepast op een prijzentabel houdt in dat de som van alle inkomsten in sector I en van alle inkomsten in sector II, gelijk moet zijn aan de totale prijs van alle consumptiegoederen (prijzen van sector II). Dit geeft: $I_v + I_s + II_v + II_s = II$. De cyclussen (met de evenwichtsvoorwaarde in *Chapter 20: Simple Reproduction*) worden in Volume II van *Het Kapitaal* besproken. Marx past die evenwichtsvoorwaarde niet toe op een fictieve economie met verschillende productiesferen en organische samenstellingen. In Volume II wordt met de twee sectoren geredeneerd, maar de sector van de consumptiemiddelen wordt soms opgesplitst in gewone consumptiegoederen en luxegoederen (zie in dit verband ook de bespreking van het model van Ian Steedman in het laatste hoofdstuk). De evenwichtsvoorwaarde geldt niet voor het ingezette kapitaal maar voor *het geheel* van de afschrijvingen, de winst van de kapitalisten en het loon van de arbeiders. De (geëgaliseerde) winstvoet van de productiesferen wordt berekend op het totale ingezette kapitaal. Tabel 1 en 2 vormen een geheel.

De verkoopprijs van sfeer b is 74 (zie de tabellen 1 en 2). Een deel van de productie wordt aan a verkocht, een deel aan c, respectievelijk 10 en 64. Het gezamenlijke totale inkomen van de arbeiders (110_v) en dat van de kapitalisten (110_s) is 220 en is gelijk aan de verkoopprijs (productieprijs) van de consumptiegoederen.

Tabel 1: Prijzentabel van een fictieve economie met evenwicht van goederen en prijzen (transactie volgens tabel 2)

Productiesfeer	Kapitaal	Winstvoet 22%	Aankoopprijs	Inkomen arbeiders	Inkomen kapitalisten	Verkoopprijs
Sector I: a	$95_c + 5_v$	22	10	5	22	37
Sector I: b	$85_c + 15_v$	22	37	15	22	74
Sector I: c	$60_c + 40_v$	22	64	40	22	126
Sector I: d	$70_c + 30_v$	22	126	30	22	178
Sector II: e	$80_c + 20_v$	22	178	20	22	220
				110	110	

Tabel 2: Onderlinge transacties van de fictieve economie van tabel 1

	a		b		c		d		e	
	koopt	verkoopt	koopt	verkoopt	koopt	verkoopt	koopt	verkoopt	koopt	verkoopt
	bij	aan	bij	aan	bij	aan	bij	aan	bij	aan
a			37	10						C o n s u m e n t e n
b	10	37			64					
c				64			126			
d						126			178	
e								178		
Totaal	10	37	37	74	64	126	126	178	178	220

Evenwicht in de prijzentabel is ook mogelijk als sector a geen productiemiddelen moet aankopen of er geen nodig heeft, of ze zelf produceert (de aankoopprijs '10' wordt dan '0'). Dit is hier (voorlopig) niet het geval. In die situatie zou sector b zijn volledige productie aan c verkopen. In de prijzentabel kan het op nul brengen van het verbruikte kapitaal ook geïnterpreteerd worden alsof voorraden uit een vorige cyclus opgebruikt werden en machines verslijten zonder vervangen te worden. We zijn dus verplicht eraan toe te voegen naar welke economische realiteit verwezen wordt als we logische fouten willen vermijden. De fictieve economie gaat uit van

evenwicht en van *eenvoudige reproductie*: er is dus noch kapitaalaccumulatie, noch het opsouperen van het eigen vermogen, noch sparen of ontsparen, noch aangroei of afbouw van voorraden, enz., in welke vorm ook. Het evenwicht in prijzen wordt met de beschrijving van de fictieve economie weloverwogen aan banden gelegd zodat we weten dat er in de fictieve cyclus of tijdspanne ook een globaal evenwicht in goederen, arbeidsuren of waarden is.

De aankooprijzen en verkooprijzen zijn de productieprijsen. Marx splitst het constante kapitaal op in een vaste component (*fixed capital*, de machines) en een

circulerende component (*fluid capital*, het verbruik)¹⁶. De waarde van het circulerende kapitaal wordt rechtstreeks overgedragen op de geproduceerde goederen. De waarde van de vaste component (*fixed capital*) wordt stuksgewijs overgedragen op de geproduceerde goederen. In Volume 2 wordt dit uitgebreid besproken¹⁷. Investerings zijn voor elke kapitalist erg uiteenlopend van aard, en de motivatie om uitgaven te doen is erg verschillend naargelang het soort aankopen (vaste component versus circulerende component van het constant kapitaal). In het model wordt verondersteld dat er eerst een verrekening van die

verschillende omslagperiodes gemaakt is¹⁸. Hier telt enkel dat rekening gehouden wordt met de verschillende organische samenstellingen van het kapitaal. De hoge bedragen voor de aankoopprijs ontstaan door het cumulatieve effect, want de prijzen van de leveranciers komen uiteindelijk in de verkoopprijs terecht. Doorheen deze tekst wordt het begrip ‘afschrijving’ gebruikt, maar eigenlijk gaat het over de afschrijving van het vast constant kapitaal en het verbruikte vloeiend constant kapitaal.

Impliciet hanteert dit model een bepaalde interpretatie over de inhoud van sector I en van sector II. De sectoren I en II worden in de marxistische literatuur dikwijls anders ingevuld. ‘Sfeer a’ kan gezien worden als de productie van grondstoffen (inclusief landbouw), ‘sfeer b’ als de zware industrie, ‘sfeer c’ de lichte industrie, en ‘sfeer d’ de productie van goederen die in hun vorm geschikt zijn voor consumptie maar ook als productiemiddel voor andere productiesferen en uiteindelijk ‘sfeer e’ de distributie van consumptiegoederen samen met goederen die rechtstreeks geproduceerd worden als consumptiegoederen. Men blijft binnen het marxisme als men de distributie in de moderne economie ziet als een onderdeel van de productie van de consumptiegoederen of de onvermijdelijke laatste schakel in het productieproces. Een zinvolle invulling van de evenwichtsvoorwaarde – of er aan voldaan wordt of niet doet er niet toe – kan enkel op die manier. Die specifieke opsplitsing drukt uit dat het volledige economische proces een geheel vormt en toont hoe welvaart afhankelijk is van die kapitalistische economie. Elk model is een abstractie en wordt opgesteld met een welbepaald doel. Marx gebruikt

in functie van de onderzochte mechanismes en causaliteiten telkens heel specifieke abstracties. Ook hier is dat het geval niet-tegenstaande het model interpreteerbaar is als een situatie waarbij het kapitalisme alle facetten van het economisch proces *volledig*¹⁹ beheerst (gelijke winstvoet 22%, ook in sector II). Het model beschrijft slechts welbepaalde mechanismes van de economie (de relatie tussen de prijzen en waarden, en de transfers), net zoals de wetten van Newton slechts een welbepaald aspect beschrijven van de categorie die het onderzoeksobject is van de fysica.

In de fictieve economie koopt b een deel van de productie terug aan a om tot een gesloten economisch systeem te komen (goederen en prijzen). De verdeling van tabel 2 is dus slechts één van de vele mogelijkheden. Om het evenwicht te behouden (inkomsten = prijs consumptiegoederen), blijkt dat de stroom van links naar rechts moet gaan met uitzondering van de afschrijving van de eerste sfeer, ‘sfeer a’, die 10 bedraagt. De algebraïsche som van stromen en tegenstromen mag dus niet groter zijn dan de afschrijving van a en dat bedrag mag komen van b, c of d of verdeeld zijn over die productiesferen, zo niet is het niet mogelijk om aan de evenwichtsvoorwaarde te voldoen. Hoe de verschillende producenten *binnen die voorwaarde* hun producten onder elkaar verkopen (dus een meer complex economisch proces) maakt geen verschil voor het economische evenwicht maar beïnvloedt wel de prijzen en de waarden. In dit voorbeeld is, zoals bij Marx, het economische verloop erg eenvoudig, in tabel 2 van links naar rechts.

Het evenwicht is afhankelijk van de algebraïsche som van stromen en tegenstromen maar in het model van de fictieve economie is er evenwicht. Bij een werkelijke economie lijkt het alsof er geen hoofdstroom met een beperkte tegenstroom bestaat maar dat er een systeem is, een systeem zonder structuur. Juist het negeren van de logica van de individuele actoren herleidt de economie tot een systeem zonder eigen logica, zonder de structurele eigenschappen waar Marx oog voor had.

Eerst berekenen we voor elke productiesfeer de afwijking van het inkomen van de kapitalisten t.o.v. een verdeling van de totale meerwaarde die evenredig is met het inkomen van de arbeiders, “*an aliquot part*” met een meerwaardevoet van 100%. Het inkomen van kapitalist a is 22 i.p.v. 5, het inkomen van zijn arbeiders. Dus heeft a een excès van $22 - 5 = 17$. In tabel 3 worden de cijfers gegeven in de kolom ‘excès’. De som van de excessen moet nul zijn. Deze getallen komen overeen met de transfers in Marx’ tabel.

De waarde ‘kristalliseert’ zich in de consumptiegoederen (foutieve veronderstelling)

Nu berekenen we de (gekristalliseerde) waarden van de geproduceerde goederen volgens een voor de hand liggende methode. We nemen aan dat de *totale* waarde (het totaal aantal gepresterde arbeidsuren) zich kristalliseert in de consumptiegoederen. *Straks zal blijken dat deze veronderstelling fout is*. Voor een goed begrip is het noodzakelijk ze te geven en de resultaten daarna te toetsen aan Marx’ terminologie.

Tabel 3: Prijzen, excessen en totale gekristalliseerde waarde in de consumptiegoederen

Sfeer		Kapitaal	Aankoop-prijs	Verkoop-prijs	Exces	Gekristal-liseerde waarde inkoop	Loon	Winst	Gekristal-liseerde waarde verkoop	Prijs – gekristal-liseerde waarde
Sector I	a	$95_c + 5_v$	10	37	+ 17	6,25	5	5	16,25	+ 20,75
	b	$85_c + 15_v$	37	74	+7	16,25	15	15	46,25	+ 27,75
	c	$60_c + 40_v$	64	126	-18	40	40	40	120	+ 6
	d	$70_c + 30_v$	126	178	-7	120	30	30	180	- 2
Sector II	e	$80_c + 20_v$	178	220	+2	180	20	20	220	0

Tabel 4: Aggregaten van prijzen en waarden als totale waarde kristalliseert in de consumptiegoederen

	Kapitaal	Aankoop-prijs	Verkoop-prijs	Exces	Gekristalliseerde waarde inkoop	Loon	Winst	Gekristalliseerde waarde verkoop	Prijs – gekristalliseerde waarde
a	$95_c + 5_v$	10	37	+ 17	6,25	5	5	16,25	+ 20,75
b	$85_c + 15_v$	37	74	+7	16,25	15	15	46,25	+ 27,75
c	$60_c + 40_v$	64	126	-18	40	40	40	120	+ 6
d	$70_c + 30_v$	126	178	-7	120	30	30	180	- 2
e	$80_c + 20_v$	178	220	+2	180	20	20	220	0
	TOTAAL	415	635	0	362,5	110	110	582,5	52,5

Tabel 5: Aggregaten van prijzen en waarden als de waarde ‘kristalliseert’ in de totaliteit van de producten

	Kapitaal	Aankoop-prijs	Verkoop-prijs	Gekristalliseerde waarde inkoop	Loon	Winst	Gekristalliseerde waarde verkoop	Verkoop-prijs - exces	Exces	Verkoop-prijs
a	$95_c + 5_v$	10	37	10	5	5	20	20	+ 17	37
b	$85_c + 15_v$	37	74	37	15	15	67	67	+7	74
c	$60_c + 40_v$	64	126	64	40	40	144	144	-18	126
d	$70_c + 30_v$	126	178	126	30	30	186	186	-7	178
e	$80_c + 20_v$	178	220	178	20	20	218	218	+2	220
	TOTAAL	415	635	415	110	110	635	635	0	635

Tabel 6: Marx' transformatie van waarden en prijzen met alle aggregaten

	Gegevens							Resultaat van berekening		
	Capitals	Rate of Surplus-value	Surplus Value	Rate of profit	Used up c	Value of commo-dities	Cost Price	Price of commo-dities	Rate of profit	Divergence of price from value
	I. $80_c + 20_v$	100%	20	20%	50	90	70	92	22%	+ 2
	II. $70_c + 30_v$	100%	30	30%	51	111	81	103	22%	- 8
	III. $60_c + 40_v$	100%	40	40%	51	131	91	113	22%	- 18
	IV. $85_c + 15_v$	100%	15	15%	40	70	55	77	22%	+ 7
	V. $95_c + 5_v$	100%	5	5%	10	20	15	37	22%	+ 17
Total	$390_c + 110_v$	-	110	110%	202	422	312	422	110%	0
Average	$78_c + 22_v$	-	22	22%	-	-	-			

Deze interpretatie vinden we ook terug bij de neo-Ricardiaan Ian Steedman.²⁰

Bij het opstellen van het model werd aangenomen dat de prestaties en de lonen van alle arbeiders gelijk zijn. De totale prijs van de consumptiegoederen is gelijk aan het totale inkomen van kapitalisten en arbeiders, 220

(zie tabel 3). Er wordt – later blijkt dit foutief te zijn – aangenomen dat de totale geproduceerde waarde zich kristalliseert in de consumptiegoederen, dus ook gelijk is aan 220. Nu wordt de gekristalliseerde waarde van elk afzonderlijk product bepaald. Voor de meerwaarde (s/v) werd de eenheid genomen of 100%, zoals in de berekening van

Marx. Deze berekening gaat er dus niet enkel van uit dat er evenwicht is in geld-en in goederenstromen, maar ook dat 220 niet enkel het totale inkomen van arbeiders en kapitalisten is, maar ook de totale waarde van de consumptiegoederen.

De berekening is vrij eenvoudig. We starten bij het getal 220 in tabel 3 (rechtsonder, in vet). De meerwaardevoet $m = s/v$; $s_i + v_i = m \cdot v_i + v_i = v_i(m + 1)$; met $m = 1 \Rightarrow s_i + v_i = 2 \cdot v_i$. Er kan gewoon teruggerekend worden door telkens tweemaal het inkomen (= waarde van de arbeidskracht) van de arbeiders van die sfeer af te trekken. Dus beginnen bij de consumptiegoederen (e) en eindigen bij a. Er zit een kleine moeilijkheid in, namelijk dat c niet alle productie van b gekocht heeft. Een deel van de productie van b (10) was voor de productiemiddelen van a. Bij die transacties moet een kleine berekening gemaakt worden.

Dus $220 - 20 - 20 = 180$; $180 - 30 - 30 = 120$; $120 - 40 - 40 = 40$. Nu gebeurt de kleine berekening omdat b een deel van zijn productie aan a verkoopt. 40 is de gekristalliseerde waarde van de goederen die c aangekocht heeft van b. Maar dit is slechts het $(64/74)^{ste}$ deel van de productie van b. De gekristalliseerde waarde van de productie van b is dus $40 \times (74/64) = 46,25$. Dat betekent dat b voor een gekristalliseerde waarde van 6,25 verkoopt aan a. Nu gewoon verder de tabel afwerken zoals in het begin. In de kolom met de *excessen* (de analoge kolom bij Marx is de kolom *Divergence of price from value*) is de som van alle verschillen gelijk aan nul, wat logisch is. Maar er is een verschil tussen de kolom *exces* en de kolom *prijs – gekristalliseerde waarde* (= min). In tabel 4 kijken we wat er gebeurt met de *aggregaten*, de som van alle prijzen en de som van alle waarden.

De totale *gekrystalliseerde waarde* in de consumptiegoederen is 220. De totale prijs van de consumptiegoederen is ook 220. Bij de aggregaten is het aggregaat van de verkoopprijzen (productieprijzen, 635) verschillend van het aggregaat van de waarden (582,5). Marx zegt meermaals dat het aggregaat van de prijzen gelijk is aan het aggregaat van de waarden. Dat verklaart ook waarom de bedragen in de kolom '*exces*' niet gelijk zijn aan de bedragen in de kolom '*Prijs – gekristalliseerde waarde*'. Deze manier om prijzen en/of waarden te definiëren kan sommige elementen van de arbeidswaardeleer integreren maar bijvoorbeeld niet de gelijkheid van de aggregaten van de prijzen en van de waarden. Daarom wordt de berekening overgedaan.

De totale waarde 'kristalliseert' in de totaliteit van de producten

Hoger werden eerst de excessen berekend. Die werden wel opgenomen in de tabellen 3 en 4 maar er werd geen rekening mee gehouden bij de berekening van de waarden. Er werd immers aangenomen dat de totale waarde (220) zich kristalliseert in de consumptiegoederen. Nu wordt de berekening overgedaan maar er wordt wel rekening gehouden met de excessen.

In de laatste twee kolommen van tabel 5 werden de productieprijzen (of verkoopprijzen) en de berekende excessen overgenomen. Hieruit volgt de derde laatste kolom '*Verkoopprijs – exces*'. De berekening is nu iets eenvoudiger dan bij tabel 3, omdat het technische productieproces gevolgd kan worden, dus starten bij de aankoopsprijs 10 van sfeer a. Dus $10 + 2v_i = 10 + 10 = 20$; $20 + \text{exces a} = 20 + 17 = 37$, de verkoopprijs van a, die ook de aankoopsprijs van b wordt. Op dezelfde manier verder afwerken. De afwijking van één eenheid, $186 - 7 = 179$ en niet 178, is volledig te wijten aan de afrondingen. Nu zijn de aggregaten van prijzen en waarden wel gelijk. Ook deze manier van berekenen hanteert het begrip *kristallisatie* van waarden, *kristallisatie* van inkomsten, *kristallisatie* van arbeidsuren (alle arbeiders verdienen evenveel per uur). De mogelijkheid om bij de berekening het technisch productieproces te volgen, toont de logica van de arbeidswaardeleer als kristallisatie van waarden samen met de herverdeling van de totale meerwaarde volgens de organische samenstellingen.

De transformatie door Marx

Het is evident dat tabel 4 niet kan weerhouden worden. Toch is het noodzakelijk om beide resultaten naast elkaar te leggen zodat duidelijk wordt in hoeverre tabel 5 niet enkel een correcte weergave is van de aggregaten maar ook van andere elementen die Marx beschrijft. De volgende tabel is opgesteld op basis van de twee tabellen die Marx geeft, maar de getallen in vet komen er niet in voor. De totale winst is 110, de gemiddelde winst per kapitaal (van 100) is dus 22. Voor de berekening van de prijs neemt Marx de *Cost price* + 22 = productieprijs. *Rate of profit* (winstvoet) komt tweemaal voor in de tabellen; eenmaal voor de

bepaling van de waarden van de verkochte goederen (zie deel *Gegevens*) en eenmaal voor de berekening van de prijzen (zie deel *Resultaat van berekening*). Vooraleer de andere argumenten ten gunste van tabel 5 te bespreken, volgt ook een weergave van die tabel in de vorm van Marx' tabel, inclusief de aggregaten.

De 'excessen' die in de fictieve economie berekend werden, zijn gelijk aan de kolom '*Divergence of price from value*'. Om de prijzen te berekenen heeft Marx *schijnbaar*²¹ volledig willekeurig '*used up*' bepaald en dus onrechtstreeks ook de kostprijzen²². In de fictieve economie zijn de kostprijzen de aankoopsprijzen voor *used up* plus het loon. Wat zijn kostprijzen bij Marx?

De waarde van een waar is $C = c + v + s$. Als van C de meerwaarde s afgetrokken wordt, bekomen we de kostprijs. Dit is de kostprijs zoals hij bijvoorbeeld gedefinieerd wordt in het begin van het derde Volume²³. We nemen de gekristalliseerde waarden van tabel 4 (de totale waarde kristalliseert in de consumptiegoederen). De waarde van de producten van a is dus 16,25 (tabel 4). De kostprijs voor de producten van sfeer a wordt in die redenering dan: $16,25 - 5 = 11,25$. In de tabel 8 is dit de kolom *Kostprijzen*_x.

Bij de transformatie geeft Marx een andere definitie. Daar is het de productieprijs min de winst²⁴. Hier wordt dit dus de aankoopsprijs van de productiemiddelen plus het loon van de arbeiders. Voor a wordt dit $10 + 5 = 15$. Dit is de kolom *Kostprijzen*_y. Beide samengebracht geeft tabel 8.

Er blijkt dat we tot twee verschillende kostprijzen komen, afhankelijk van hoe we het berekenen.

Marx schrijft na de transformatie:

"... the basic fact remains that, taking the social capital as a whole, **the cost price of the commodities that this produces is less than their value**, or than the price of production which is identical with this value for the total mass of commodities produced. **The cost price of a commodity simply depends on the quantity of paid labour it contains, while the value depends on the total quantity of labour it contains, whether paid or unpaid**; the price of production depends on the sum of

Tabel 7: Transformatie van waarden en prijzen van de fictieve economie met alle aggregaten

	Gegevens							Resultaat van berekening		
	Capitals	Rate of	Surplus	Rate of	Used	Value of	Cost	Price of	Rate	Divergence
		Surplus- value	Value	profit	up c	commo- dities	Price	commo- dities	of profit	of price from value
	V. $95_c + 5_v$	100%	5	5%	10	20	20	37	22%	+ 17
	IV. $85_c + 15_v$	100%	15	15%	37	67	52	74	22%	+ 7
	III. $60_c + 40_v$	100%	40	40%	64	144	104	126	22%	- 18
	II. $70_c + 30_v$	100%	30	30%	126	186	156	178	22%	- 8
	I. $80_c + 20_v$	100%	20	20%	178	218	198	220	22%	+ 2
Total	$390_c + 110_v$	-	110	110%	415	635	525	635	110%	0
Average	$78_c + 22_v$	-	22	22%	-	-	-			

Tabel 8: Prijzen, totale waarde gekristalliseerd in de consumptiegoederen (tabel 4) en de kostprijzen

	Kapitaal	Aankoop- prijs	Verkoop- prijs	Exces	Gekristal- liseerde waarde inkoop	Loon (v_i)	Winst (s_i)	Gekristal- liseerde waarde verkoop	Winst (s_i)	Kostprijs _x	Kostprijs _y
a	$95_c + 5_v$	10	37	+ 17	6,25	5	5	16,25	5	11,25	15
b	$85_c + 15_v$	37	74	+7	16,25	15	15	46,25	15	31,25	52
c	$60_c + 40_v$	64	126	-18	40	40	40	120	40	80	104
d	$70_c + 30_v$	126	178	-7	120	30	30	180	30	150	156
e	$80_c + 20_v$	178	220	+2	180	20	20	220	20	200	198
	TOTAAL	415	635	0	362,5	110	110	582,5	110	472,5	525

Tabel 9: Correcte berekening van kostprijzen en waarden van goederen

	Kapitaal	Aankoop- prijs	v_i	Kostprijs	Verkoop- prijs	Winst p	Kostprijs	s_i	Waarde	Exces
a	$95_c + 5_v$	10	5	15	37	22	15	5	20	+ 17
b	$85_c + 15_v$	37	15	52	74	22	52	15	67	+7
c	$60_c + 40_v$	64	40	104	126	22	104	40	144	-18
d	$70_c + 30_v$	126	30	156	178	22	156	30	186	-7
e	$80_c + 20_v$	178	20	198	220	22	198	20	218	+2
	TOTAAL	415	110	525	635	110	525	110	635	0

paid labour plus a certain quantity of unpaid labour that is independent of its own particular sphere of production.”²⁵

Op dezelfde bladzijde: “It still remains that the cost price is always smaller than their value”. In hoeverre is dit zo in tabel 8? De bedragen in de kolom $Kostprijs_x$ zijn altijd kleiner dan de waarden in de kolom *Waarde verkoop*. Voor de kolom $Kostprijs_y$ is dit niet zo.

Anderzijds schrijft Marx: “The cost price of a commodity simply depends on the quantity of paid labour it contains, while the value depends on the total quantity of labour it contains, whether paid or unpaid”. “The paid labour it contains” bevat de betaalde meerwaarde en verwijst dus rechtstreeks naar de prijs die betaald werd, dus naar de bedragen in de kolom *Aankoopprijs*. Dus moet voor de kostprijs $Kostprijs_y$ genomen worden. Maar de bedragen van de kolom

$Kostprijs_y$ zijn wel altijd kleiner dan de bedragen in de kolom *Verkoopprijs*, maar ze zijn niet kleiner dan de waarden in de kolom *Gekristalliseerde waarde verkoop* (opgesteld volgens tabel 4).

Dit verplicht ons om ook hier de gekristalliseerde waarden van tabel 4 te verwerpen en over te stappen op tabel 5, waar de waarden telkens berekend werden op basis van de aankooprijzen, dus telkens op

basis van de waarden die effectief reeds betaald zijn. Dit laat toe om de kostprijs op twee verschillende manieren te berekenen en toch tot hetzelfde bedrag te komen: eerst als de aankoopprijs plus de waarde van de arbeidskracht en daarna als de productieprijs min de gemiddelde winstvoet. Het resultaat is hetzelfde. De waarde van een waar is de kostprijs plus de meerwaarde met $s_i = v_i$ ($m = 1$; 100%), niet de meerwaarde die hij zich werkelijk toegeëigend heeft. In tabel 9 staat p voor de winst (*profit*) zoals bij Marx.

In tabel 9 is de totale verkoopprijs gelijk aan de totale waarde. De aggregaten zijn gelijk. De kostprijs, op beide manieren berekend, is gelijk. De waarde is de kostprijs plus s_i . Het verschil tussen verkoopprijs (productieprijs) en waarde voldoet aan het berekende exces. De winstvoet van 22% is voor alle kapitalisten gelijk. Deze resultaten worden bekomen in een situatie waarbij de organische samenstellingen van de verschillende kapitalen verschillend zijn. De conclusie is dat tabel 5 die ook het begrip ‘gekristalliseerde waarde’ hanteert, correct is.

In tabel 5 werd de arbeidskracht behandeld als een waar zoals de andere waren, in tabel 4 was dit niet zo²⁶. Wat is de waarde van de arbeidskracht? 110 of de helft van de waarde van de consumptiegoederen, $218/2 = 109$? ‘110’ is de waarde van de arbeidskracht én de maatschappelijk noodzakelijke arbeid (i.e. waarde) voor de reproductie van de arbeidskracht of wat hetzelfde is, de helft van de productieprijs van de consumptiegoederen; ‘109’ daarentegen is de waarde van de goederen die de arbeider kan kopen. Zo is de waarde van de productie van a , 20 maar de maatschappelijk noodzakelijke arbeid voor a is 37, de productieprijs. Dit is het rechtstreekse gevolg van de gelijkheid van de aggregaten van prijzen en waarden.

In dit voorbeeld staat de organische samenstelling van de consumptiemiddelen dicht bij de gemiddelde organische samenstelling ($78_c + 22_v$). Als de organische samenstelling bijvoorbeeld een stuk kleiner was geweest dan zou het verschil groter zijn. Dit is geen contradictie maar de essentie van het mechanisme dat transfers genereert. Deze redenering geldt voor alle transacties: de waarde die men in geld geeft

voor een product is verschillend van de waarde van dat product. Het concept ‘kristallisatie’ (van arbeidsuren) geldt voor de totale productie (zie de bespreking van Ian Steedman). Productieprijzen zijn dus ook waarden; ze drukken de maatschappelijk noodzakelijke arbeid uit, de waarde die de maatschappij bereid of verplicht is te *betalen* voor die waren.

Elke transactie is inderdaad een ongelijke ruil omdat de winst afhankelijk is van het totaal van de kapitalen ($c_i + v_i$) en niet enkel van het variabele kapitaal (v_i). Dus door de logica van het kapitalistische productieproces en niet door een ongelijkheid tijdens de transactie. Constant kapitaal, *dead labour*, speelt mee voor de winst alsof het even levend is als de levende arbeid, het variabele kapitaal²⁷. De (waarde als) productieprijs komt tot stand in het productieproces en wordt geruild tegen geld dat dezelfde waarde heeft en een rechtstreekse uitdrukking is van de maatschappelijk noodzakelijke arbeid. En tegelijkertijd krijgt de koper minder waarde dan hij met geld in de plaats moet geven. Dit lijkt een contradictie maar is het logische gevolg van de berekening van de productieprijs op basis van een winstvoet die geëgaliseerd verondersteld werd. Het is dus mogelijk om analytisch met arbeidswaarden of arbeidsuren het geheel van de arbeidswaardeleer op een coherente manier te begrijpen zonder een beroep te doen op Hegeliaanse contradicties.

De prijstabel is verzoenbaar met de tabel van Marx. Het verschil is dat het model van de fictieve economie een goed gedefinieerd gesloten geheel was, en dat het katoenverwerkingsbedrijf of de kapitalist die verschillende bedrijven heeft²⁸, onvoldoende duidelijkheid gaf over wat de getallen in de tabel eigenlijk voorstelden. In de vorige tabellen werd telkens de term ‘aankoopprijs’ gebruikt, maar nu is duidelijk dat de aankoopprijs staat voor wat Marx de ‘productieprijs’ noemt.

Tot nu toe werd zonder veel argumentatie aangenomen dat de getallen in Marx’ tabel de productieprijs en de lonen voorstellen. Uiteindelijk blijkt dat de hier uitgewerkte relatie tussen prijzen en waarden goed verzoenbaar is met Marx’ tabel. Maar de vraag blijft of de getallen in Marx’ tabel effectief de productieprijs zijn en toch niet de waarden. Concreet zijn het in tabel

11 de getallen of bedragen van de kolom ‘Waarde’ of van de kolom ‘Productieprijs’? Een veel geciteerde passage uit het negende hoofdstuk is:

“The development given above also involves a modification in the determination of a commodity’s cost price. It was originally assumed that the cost price of a commodity equalled the value of the commodities consumed in its production. **But for the buyer of a commodity, it is the price of production that constitutes its cost price and can thus enter into forming the price of another commodity. As the price of production of a commodity can diverge from its value**, so the cost price of a commodity, in which the price of production of other commodities is involved, can also stand above or below the portion of its total value that is formed by the value of the means of production going into it. **It is necessary to bear in mind this modified significance of the cost price, and therefore to bear in mind too that if the cost price of a commodity is equated with the value of the means of production used up in producing it, it is always possible to go wrong.** Our present investigation does not require us to go into further detail on this point.”²⁹

Eerst start Marx met het model van het katoenverwerkingsbedrijf met vijf afdelingen die hun producten aan elkaar doorverkopen, daarna wordt het model een kapitalist met vijf verschillende bedrijven, en uiteindelijk breidt Marx de conclusies uit naar de totale economie. En dan zegt Marx dat hij eigenlijk de productieprijs had moeten nemen en niet de waarden omdat als een kapitalist iets koopt de productieprijs kan verschillen van de waarde. En die situatie is de situatie die overeenkomt met een fictieve economie. Tabel 9 of 11 is dus de voorstelling met kostprijzen die *kunnen* (*possible to go wrong*) verschillen van hun waarde omdat ze steunen op de productieprijs van hun leveranciers. Dat is onvermijdelijk want we kunnen de aandacht niet beperken tot een soort eiland zoals Marx, als we de totaliteit van de economie willen beschrijven met het model. Als Marx de conclusies van ‘zijn eiland’ wil uitbreiden naar de totale economie is hij verplicht er aan toe te voegen: “*it is always possible to go wrong*”. In de fictieve economie werden *onmiddellijk* productieprijs genomen. Marx neemt

Tabel 10: Berekening van de productieprijz uit de kostprijs: $\text{productieprijz} = k(1+p')$

	Kapitaal	Productie-prijs	Kost-prijs	Winst p	p' (p/k)	1 + p'	k(1+p')	Waarde	Exces
a	$95_c + 5_v$	37	15	22	1,47	2,47	37	20	+ 17
b	$85_c + 15_v$	74	52	22	0,42	1,42	74	67	+7
c	$60_c + 40_v$	126	104	22	0,21	1,21	126	144	-18
d	$70_c + 30_v$	178	156	22	0,14	1,14	178	186	-7
e	$80_c + 20_v$	220	198	22	0,11	1,11	220	218	+2
	TOTAAL	635	525	110	0,21	1,21	635	635	0

Tabel 11: Overzicht Prijzen en Waarden

	Kapitaal	Aankoop-prijs	v_i	Kostprijs	s_i	Waarde	Exces	Productie prijs	Winst p
a	$95_c + 5_v$	10	5	15	5	20	+ 17	37	22
b	$85_c + 15_v$	37	15	52	15	67	+7	74	22
c	$60_c + 40_v$	64	40	104	40	144	-18	126	22
d	$70_c + 30_v$	126	30	156	30	186	-7	178	22
e	$80_c + 20_v$	178	20	198	20	218	+2	220	22
	TOTAAL	415	110	525	110	635	0	635	110

waarden maar geeft onrechtstreeks toe dat die waarden de waarden moeten zijn die overeenkomen met de productieprijzen. Als die productieprijzen gelijk zijn aan de waarden – en dat is niet noodzakelijk zo – kan hij tonen hoe de totale meerwaarde evenredig verdeeld wordt tussen die bedrijven in functie van de organische samenstelling; Marx neutraliseert zo de buitenwereld van die vijf bedrijven en bekijkt hoe die bedrijven de meerwaarde die ze samen geproduceerd hebben, onder elkaar verdelen. In de fictieve economie met verschillende organische samenstellingen is dit niet mogelijk. De tabel is dus volledig in de geest van Marx maar stelt geen economisch eiland meer voor. *Als het eiland opgegeven wordt, kan het fout lopen, of beter, loopt het fout van zodra de organische samenstellingen van de fictieve economie verschillend zijn.* In een fictieve economie gaat het over de totaliteit niet over een eiland, en dus was het noodzakelijk om voor c_i en v_i respectievelijk de aankooprijzen en het loon te nemen; en dus onmiddellijk te doen wat SSSI en TSSI (niet geheel terecht) veronderstelden dat Marx (zagezegd) gedaan had. SSSI en TSSI gaan in een model met uiteenlopende organische samenstellingen op zoek naar mechanismes om prijzen en waarden terug gelijk te krijgen en inspireren zich daarbij op Marx' tabel (in een soort veronderstelling dat waarden en productieprijzen

terug gelijk moeten zijn). En in die tabel (in dat eiland) kon Marx veronderstellen dat de productieprijzen van alles wat aangekocht wordt, overeenkomen met de waarden. Als men dat nu letterlijk overneemt in een model van een totale economie, dan is de contradictie onvermijdelijk en wordt het begrijpelijk dat men naar een mechanisme zoekt waarbij waarden en productieprijzen terug gelijk kunnen zijn. Om de relatie tussen prijzen, waarden en arbeidstijden in een fictieve economie te duiden was het dus noodzakelijk om onmiddellijk te veronderstellen dat de bedragen in de kolom *Capitals* ' $c_i + v_i$ ' productieprijzen moeten zijn.

De productieprijz is de kostprijs + de winst (*profit*). Marx veralgemeent deze formule: p is de winst; p' is de winstvoet; k is de kostprijs. Marx schrijft: $p = kp'$. Daaruit volgt: $\text{productieprijz} = k + p = k + kp' = k(1+p')$. In tabel 10 wordt deze formule toegepast op de bedragen van tabel 8. Dit bevestigt de formule voor zowel de waarden als de aggregaten.

Deze interpretatie is ook in overeenstemming met *Value, Price and Profit*³⁰, een voordracht voor de Algemene Raad van de Eerste Internationale (20 en 27 juni 1865), maar gepubliceerd in 1898. Met tabel 11 in gedachten wordt de voordracht van Marx volledig coherent. Zonder die tabel is het

moeilijk om te vatten wat Marx bedoelt, want hij gebruikt de term 'waarde' ook voor het loon. Dat is natuurlijk niet fout, maar het is verwarrend. Het wordt al iets aannemelijker als men zoals het waarde-vorm-paradigma geld ziet als een neutrale vorm waarin waarde kan voorkomen³¹. Het waarde-vorm-paradigma is echter slechts een deel van de oplossing en impliceert niet dat men akkoord is met de interpretatie die tot tabel 11 leidt.

De afwijking tussen productieprijzen en waarden is geen defect maar een bestaand mechanisme, namelijk de specifieke verdeling van de meerwaarde tussen de productiesferen.

"The possibility, therefore, of a quantitative incongruity between price and magnitude, of value, i.e. the possibility that the price may diverge from the magnitude of value, is inherent in the price-form itself. **This is not a defect**, but, on the contrary, it makes this form the adequate one for a mode of production whose laws can only assert themselves as blindly operating averages between constant irregularities."³²

"*This is not a defect, but ...*" In tegenstelling tot het merendeel van de interpretaties (zie verder, *New Interpretation*, SSSI, TSSI) wordt in deze bijdrage niet verondersteld

dat die verschillen zich moeten vereffen en d.m.v. een simultaan of sequentieel mechanisme. Het verschil tussen waarden en productieprijzen is enerzijds afhankelijk van de verschillen in organische samenstelling; anderzijds wordt het verschil tussen marktprijzen en productieprijzen bepaald door andere mechanismes zoals vraag en aanbod, schuldopbouw of -afbouw, opbouw en afbouw van voorraden of vast kapitaal, enz. *Maar die laatste factoren vallen buiten de hier gevoerde discussie.* Deze interpretatie bevestigt dat Marx' abstracties telkens een welbepaald facet van het economisch proces trachten te duiden en de rest buiten beschouwing laten³³.

In het negende hoofdstuk geeft Marx de transformatie met productiesferen met verschillende organische samenstellingen. In het daarop volgende hoofdstuk is het alsof Marx die abstractie terug tot leven brengt en beschrijft hoe alles beweegt rondom zwaartepunten. Maar daarvoor bepaalt hij eerst een nieuwe abstractie. De eerste zinnig is immers:

"In some branches of production the capital employed has a composition we may describe as 'mean' or 'average'; i.e. a composition exactly of approximately the same as the average of the total social capital."³⁵

Deze abstractie blijft behouden tot bijna op het einde van dit hoofdstuk.³⁶ Marx lijkt er dan vanuit te gaan dat de winstvoeten en organische samenstellingen geëgaliseerd zijn, alhoewel het enkel gaat over één bepaalde sector waarvan de organische samenstelling gelijk is aan de gemiddelde samenstelling van het kapitaal. Ernest Mandel neemt dit over zonder voldoende te duiden dat het een specifieke abstractie is en niet een beschrijving van de bestaande toestand. Marx:

"We assume a general rate of surplus-value of this kind, as a tendency, like all economic laws, and as a theoretical simplification; but in any case this is in practice an actual presupposition of the capitalist mode of production, even if inhibited to a greater or lesser extent by practical frictions that produce more or less significant local differences, such as the settlement laws for agricultural labourers in England, for example. In theory, we assume that the laws of the capitalist mode of production

develop in **their pure form**. In reality, this is only an approximation; but the approximation is all the more exact, the more the capitalist mode of production is developed and the less it is adulterated by survivals of earlier economic conditions with which it is amalgamated."

De pure vorm is voor Marx niet de tabel met de transformatie uit het negende hoofdstuk, maar een kapitalisme met gelijke organische samenstellingen, een vorm van kapitalisme die al dan niet naar de toekomst verwijst. Dat kan ook de reden zijn waarom Marx in het tiende hoofdstuk de redenering opbouwt rond één productiesfeer met de gemiddelde organische samenstelling. Die pure situatie is wat betreft de verhouding tussen prijzen en waarden, gelijk aan een pure al dan niet imaginaire voorkapitalistische toestand, zoals beschreven in het begin van het eerste volume van *Het Kapitaal*:

"The exchange of commodities at their values, or at approximately these values, thus corresponds to a much lower stage of development than the exchange at prices of production, for which a definite degree of capitalist development is needed."³⁷

En enkele bladzijden verder:

"What competition brings about, first of all in one sphere, is the establishment of a uniform market value and market price out of the various individual values of commodities. But it is only the competition of capitals in *different* spheres that brings forth the production price that equalizes the rates of profit between those spheres. The latter process requires a higher development of the capitalist mode of production than the former."³⁸

In tabel 10 zijn de winstvoeten in waarden (tabel 10, kolom 5, p') niet geëgaliseerd, de organische samenstelling is immers verschillend. Het egalisatieproces van de winstvoeten uitgedrukt in waarden is een volgende stap in de kapitalistische ontwikkeling, "*a higher development of the capitalist mode of production*". Als de organische samenstellingen geëgaliseerd zullen zijn dan zullen de prijzen en waarden gelijk zijn, zoals in een toestand die theoretisch (in zijn pure vorm) lokaal bestond voor het kapitalisme zijn intrede deed. Maar zolang

dit niet het geval is, zijn waarden en prijzen verschillend. Deze interpretatie tracht de verschillende elementen uit het tiende hoofdstuk met elkaar te verzoenen (de beginabstractie van dit hoofdstuk, de pure vorm van het kapitalisme en de egaliserende winstvoeten). Toch is het best mogelijk dat Marx de situatie die hier als een toekomstige hypothetische toestand voorgesteld is, niet op het oog had. Het is moeilijk uit te maken omdat Marx zijn redeneringen niet staft met een uitgewerkt model zoals hier. Belangrijker is dat die redenering een overkoepelend argument wordt voor de arbeidswaardeleer en niet noodzakelijk beweert dat het ooit zo zal zijn. Om Marx te volgen moet de abstractie waarin hij redeneert, telkens meegenomen worden, maar dit laat ook toe om zelf een abstractie te bepalen en duidelijk te maken waarom prijzen en waarden in de huidige kapitalistische economie van elkaar verschillen maar voor de totale economie (misschien, waarschijnlijk) toch al naar elkaar toegroeien.

Als Marx stelt dat een waar boven of onder zijn waarde verkocht wordt, dan plaatst hij zich in een model waarin de transformatie zin heeft, dus in een model met verschillende organische samenstellingen. De getallen in de tabel 11 in de kolom *Exces (Divergence of price from value)* geven telkens onmiddellijk weer of een product boven of onder zijn waarde verkocht wordt. In tabel 4 is dat niet zo.³⁹

Marx stelde geen model op van een fictieve economie maar hij gebruikt oorspronkelijk een katoenverwerkingsbedrijf waarbij elke afdeling zijn productie volledig doorgeeft of verkoopt aan de volgende afdeling, of een kapitalist met vijf verschillende bedrijven. Daarna breidt hij die abstractie uit naar de totale economie. Met de fictieve economie in evenwicht is het geheel volledig transparant en is het mogelijk de redenering van Marx volledig te reconstrueren, maar in tegenstelling tot wat Marx deed, komen de waarden voor *used up_c* tot stand in de fictieve economie en krijgen ze geen waarde toegewezen om het geheel coherent te maken. Hier werd gewoon een fictieve economie in evenwicht genomen. De *used up_c* van V werd overgenomen (voor a, namelijk 10) samen met de organische samenstelling van de verschillende kapitalen. Daarna werd gewoon aangenomen dat alle goederen verkocht worden (evenwicht).

Om de getallen niet al te groot te laten worden, werd de volgorde omgekeerd.

De weigering van veel marxisten om, zoals SSSI en TSSI, aan te nemen dat in de tabel van Marx c_i en v_i productieprijzen en lonen zijn, is te begrijpen; het standpunt van SSSI en TSSI om dit wel te doen eveneens. Andrew Kliman die binnen de logica van TSSI (zie verder) de consistentie van Marx' transformatie analytisch wil aantonen d.m.v. van een egalisatieproces van waarden en prijzen, gebruikt de twee (of drie) aggregaten van Marx⁴⁰:

1. Totale winst is gelijk aan de totale meerwaarde (total profit = Σs_i) (winst = 110, Σs_i = 110).

2. Som van de productieprijzen is gelijk aan de som van de waarden (635 = 635).

3. Voor de totale economie: *economy wide: value rate of profit = price rate of profit*. Zie tabel 6 en 7, de winstvoet 22 % komt tweemaal voor (linker kant gegevens, rechter kant berekeningen).

De bedragen van tabel 11 voldoen hieraan. In een van de volgende hoofdstukken wordt besproken hoe de hier uitgewerkte benadering verschilt van die van Kliman.

Waar het Marx in het negende hoofdstuk om te doen is, is vooral de gedachte dat *afhankelijk van de organische samenstelling van de eigen productiesfeer ten opzichte van die van andere productiesferen, elke productiesfeer meerwaarde binnenrijft die in andere productiesferen geproduceerd werd of bijdraagt aan de meerwaarde van andere productiesferen*.

De kwaliteit en de kwantiteit van de arbeid

We zouden de argumentatie hier kunnen stoppen want de productieprijs is de uitdrukking van de maatschappelijk noodzakelijke arbeid. Maar dan blijft het analytische aspect van de dialectische methodologie onderbelicht en wordt er geen antwoord gegeven op steeds terugkomende kritieken op de arbeidswaardeleer.

Behalve de theoretische inconsistentie (aggregaten van prijzen en waarden die niet gelijk zijn, enz.) wordt ook *de kwaliteit en de kwantiteit van de arbeid* als argument tegen de arbeidswaardeleer gebruikt. De

discussie over de kwalitatieve en kwantitatieve dimensie van de arbeid vindt haar oorsprong in de kritiek van Böhm-Bawerk in 1896 op *Het Kapitaal*, twee jaar na de uitgave van het derde Volume door Friedrich Engels. Böhm-Bawerk heeft kritiek omdat Karl Marx denkt dat complexe arbeid ('*skilled labour*', geschoolde arbeid) kan gezien worden als een veelvoud van simpele arbeid ('*unskilled labour*', ongeschoolde arbeid). Volgens Böhm-Bawerk is arbeid kwalitatief veel te verscheiden om gereduceerd te worden tot veelvoud van simpele arbeid. Er is gewoon geen simpele arbeid te vinden in de arbeid van een beeldhouwer, zegt Böhm-Bawerk. Het is niet omdat de arbeid van een beeldhouwer van één dag *telt* voor vijf dagen arbeid van een ongeschoolde arbeider, dat het werk of het resultaat, hetzelfde is. '*Tellen voor*' is niet hetzelfde als '*gelijk zijn aan*', zegt Böhm-Bawerk. Hij bekritiseert Karl Marx omdat hij alle fysische eigenschappen van de waren negeert en enkel oog heeft voor de *kwantiteit* van de arbeid in zijn *maatschappelijke* vorm, dus de *abstracte* arbeid.

Ernest Mandel merkt op dat het eenzijdige belang dat sommige marxisten hechten aan het *kwalitatieve* aspect van de arbeid, elke empirische analyse van de economie op basis van de marxistische theorie en terminologie onmogelijk maakt. Hij schrijft in zijn inleiding tot het eerste volume van *Het Kapitaal*:

"In reaction against all those who mistakenly claimed that Volume 1 of *Capital* was concerned with showing that commodities actually exchange under capitalism according to the quantities of abstract socially necessary labour they contain, some authors have contended **that the labour theory of value is concerned only with a qualitative problem and not with a quantitative one**, the 'socially necessary' labour content of commodities being unmeasurable. This bends the stick too far in the other direction. It is true that the quantitative measurement of the labour quantities in commodities is difficult. **But the difficulty is not so much a conceptual one** (one could, for example, start from macroeconomic aggregates, the total sum of man-hours spent in the whole realm of material production – industry, agriculture and commodity transport – in a given country, its division between different branches of industry

and key groups of commodities, their inter-relationship through an input-output table, the labour spent for the average unit produced in 'autarchic' branches where no raw material has to be imported from foreign lands, and so climb up towards an estimate of total labour expenditure per branch and per commodity produced . . .) as one stemming from a lack of accurate information. It will be necessary to '**open the books**' of all capitalist enterprises and to verify these figures on the basis of shop-floor evidence in order to approach a quantitative measurement of the labour content of commodities in capitalist countries."⁴¹

"*This bends the stick too far in the other direction*" schrijft Ernest Mandel in de discussie over de kwantiteit en de kwaliteit van de arbeid. Dit suggereert dat er een evenwicht gezocht moet worden, en dat beide termen de uitdrukking zijn van een gemeenschappelijke grootte; alsof beide termen samen de hoeveelheid *maatschappelijk noodzakelijke arbeid* ('*socially necessary labour*') bepalen. Onmiddellijk daarna echter stelt hij dat er geen principiële bezwaren zijn tegen een kwantitatieve berekening gebaseerd op het aantal gepresterde uren. Hoe is dit te verzoenen?

Een eerste punt in de discussie is het verschil tussen geschoolde (*skilled*) en ongeschoolde (*unskilled*) arbeid, die Marx bespreekt in het vierde deel van het eerste Volume. Dit gebeurt in de context van kapitalisten die de waarde van de arbeidskracht (het variabele kapitaal) willen drukken. Kinderarbeid verdwijnt in een proces van technologische vooruitgang maar het resultaat is dat de totale waarde van de arbeidskracht in die sector daalt. Veel kinderen met lage lonen worden vervangen door minder volwassenen met hogere lonen, maar de totale loonkost (dus de waarde van de arbeidskracht) daalt. De opsplitsing tussen geschoolde en ongeschoolde arbeid heeft dus plaats in het kader van de grootte van het variabele kapitaal en de verdeling ervan. Bovendien heeft het kapitalisme altijd een bepaalde hoeveelheid technisch hoog geschoolde arbeiders nodig voor de productie en het in bedrijf houden van de productiemiddelen, zelfs als er kinderarbeid of ongeschoolde arbeid is. Die twee elementen leiden ertoe dat in bepaalde omstandigheden kinderarbeid verdwijnt en dat sommige *arbeidskrachten* het dubbele

of het driedubbele krijgen van anderen. De arbeidskrachten zijn voor de kapitalist 'waren' die hij koopt zolang hij ze nodig heeft. En het is logisch dat hij sommigen veel meer moet betalen, dus dat de waarde van hun arbeidskracht een veelvoud kan zijn van de waarde van de arbeidskracht van ongeschoolden of van kinderen. Maar het gaat in deze discussie over de waarde van de arbeidskracht en slechts onrechtstreeks (zie verder) over de waarde van de geproduceerde goederen.

Deze eenvoudige interpretatie plaatst de discussie over geschoolde en ongeschoolde arbeid *in eerste instantie* (zie verder) volledig binnen de verdeling van de totale waarde van de arbeidskracht onder de arbeiders (kinderen, vrouwen, mannen, ongeschoold, geschoold, hogere technische opleidingen, ingenieurs, enz.). Vertaald naar de modellen gaat het dus over de vraag hoe de 110_v verdeeld wordt onder de arbeiders. In het negende hoofdstuk van het derde Volume van *Het Kapitaal* daarentegen gaat het over hoe de 110_s verdeeld wordt onder de kapitalisten. In de inleiding voor het eerste volume van *Het Kapitaal* komt Ernest Mandel (bijna) tot dezelfde conclusie. Hij stelt de vraag of geschoolde arbeid meer waarde produceert dan ongeschoolde arbeid en schrijft:

"There is also another aspect of Marx's theory of wages over which, for almost a century, controversy has raged. This is the question of the different values of 'skilled labour-power' and 'unskilled labour-power' (whether related or not to the question of whether Marx gives a satisfactory explanation of the fact that, according to his labour theory of value, skilled labour

produces more value in an hour of work than unskilled labour).

But in fact Marx avoided such circular reasoning, contrary to what his critics mistakenly assume. He never explained the higher value content of an hour of skilled labour as compared to an hour of unskilled labour by the higher wages which skilled labour receives."⁴²

In een noot voegt hij er aan toe dat deze oplossing voor het eerst geformuleerd werd door Hilferding in 1904 in zijn kritiek op Böhm-Bawerk. Maar uiteindelijk aarzelt Mandel om duidelijk een standpunt in te nemen en de reden daarvoor ligt voor de hand. De oplossing van Hilferding lijkt immers onverzoenbaar met de opvatting van Marx dat het loon of de waarde van de arbeidskracht (v) ook een maat is voor de waarde van de geproduceerde goederen. *Als een arbeider dubbel zoveel betaald wordt, produceert hij dan dubbel zoveel waarde? Is de waarde van de arbeidskracht een maat voor de geproduceerde waarde?* Er zijn verschillende citaten waarin Marx dit verdedigt. Zoals:

"More complex labour counts only as *intensified*, or rather *multiplied* simple labour, so that a smaller quantity of complex labour is considered equal to a larger quantity of simple labour."

En om misverstanden te vermijden voegt hij er in een noot aan toe:

"The reader should note that we are not speaking here of the wages or value the worker receives for (e.g.) a day's labour,

but of the value of the commodity in which his day of labour is objectified."⁴³

Met de reeds aangehaalde tabel 11 wordt onderzocht in hoeverre complexe arbeid die een veelvoud is van simpele arbeid en als dusdanig betaald wordt, ook een veelvoud waarde produceert of genereert.

We veronderstellen in tabel 12 dat er 220.000 uren gewerkt worden, neem de geproduceerde waarde bijvoorbeeld gelijk aan 220.000 Euro, de meerwaardevoet is 100%. In de tweede kolom van tabel 12 wordt het aantal arbeidsuren *volkomen willekeurig* verdeeld. Aangezien de totale loonkost per sfeer (i.e. de waarde van de arbeidskracht) gekend is, kan het loon per arbeidsuur voor elke sfeer berekend worden (kolom 3 in Euro). De toegevoegde waarde per sfeer is ook gekend (zie tabel 10: waarde – aankoopprijs of $v_i + s_i$). Daaruit kan de toegevoegde waarde per uur berekend worden (kolom 7). De toegevoegde waarde per uur gedeeld door het loon per arbeidsuur is een constante, namelijk 2 – de uitbuitingsgraad. Het aantal arbeidsuren per productiesfeer werd *volledig willekeurig toegekend*.

Het gemiddelde loon van de arbeiders is 0,5 Euro/uur, maar de logica verandert niet als bijvoorbeeld het gemiddelde uurloon 3 Euro zou zijn. Het loon van de arbeider die per uur het minst toegevoegde waarde voortbrengt is niet 1 of 0,5 Euro/uur, maar 0,4 Euro/uur, wat de totale logica van de arbeidswaardeleer tot zijn recht laat komen. De totale geproduceerde of toegevoegde waarde in de (fictieve) cyclus of tijdspanne is het totale loon maal de meerwaardevoet.

Tabel 12: Geschoolde en ongeschoolde arbeidskrachten – toegevoegde waarde per uur versus het uurloon

	Kapitaal	Aantal arbeids-uren	Loon	Loon per arbeidsuur	Meerwaarde per uur	Toegevoegde waarde	Toegevoegde waarde per uur	Waarde per uur/loon per uur
a	$95_c + 5_v$	6000	5000	0,83	0,83	10000	1,67	2
b	$85_c + 15_v$	24000	15000	0,63	0,63	30000	1,25	2
c	$60_c + 40_v$	90000	40000	0,44	0,44	80000	0,89	2
d	$70_c + 30_v$	50000	30000	0,60	0,60	60000	1,20	2
e	$80_c + 20_v$	50000	20000	0,40	0,40	40000	0,80	2
	TOTAAL	220000	110000			220000		

Enerzijds gaat het over de verdeling van de totale waarde van de arbeidskracht, maar anderzijds is het loon (waarde van de arbeidskracht) ook rechtstreeks een maat voor de toegevoegde waarde. Deze conclusie komt bovenop de hoger gemaakte vaststelling dat de productieprijzen de maatschappelijk noodzakelijke arbeid uitdrukken. Toen ging het over de productieprijzen, nu over de waarden van de goederen. De totale coherentie van de arbeidswaardeleer wordt vanuit twee verschillende invalshoeken bekeken. Enerzijds de productieprijzen die de maatschappelijk noodzakelijke arbeid uitdrukken, anderzijds de waarden van de goederen en hun link met de waarde van de arbeidskracht voor geschoolde en ongeschoolde arbeid. En het verband tussen waarden en prijzen wordt berekend in het negende hoofdstuk van het derde Volume (excessen en organische samenstellingen). Tegelijkertijd is het aggregaat van de productieprijzen gelijk aan het aggregaat van de waarden zodat het geheel coherent blijft.

In de productieprijzen vinden we via de omweg van de organische samenstellingen de arbeidsuren terug (220.000). Dit wordt helemaal transparant als zowel de uurlonen als de organische samenstellingen geëgaliseerd zouden zijn. In de analyse van Tran Hai Hac ontbreekt die analytische samenhang van productieprijzen, waarden en arbeidsuren. In de hier gemaakte interpretatie is de waarde van de arbeidskracht 110.000 Euro, i.e. het loon of de helft van de gepresteerde arbeidsuren, namelijk 110.000 arbeidsuren; de sociaal noodzakelijke arbeid voor de reproductie van de arbeidskracht – de productieprijs van de goederen die de arbeiders kopen – is eveneens 110.000 Euro, of 110.000 arbeidsuren, maar de in het productieproces tot stand gekomen waarde van de goederen voor de reproductie van de arbeidskracht is 109.000. De volgende citaten van Tran Hai Hac zijn niet te verzoenen met deze analyse. De aggregaten van waarden en prijzen (i.e. van alle goederen) zijn gelijk, maar per afzonderlijke waar wordt de maatschappelijk noodzakelijke arbeid uitgedrukt door zijn productieprijs, niet door zijn waarde. De analytische pogingen van Rosa Luxemburg, Rudolf Hilferding of Ernest Mandel worden door Tran Hai Hac principieel verworpen. De kritiek van Tran Hai Hac heeft geen oog voor de analytische zoektocht van Hilferding, Luxemburg of Mandel, en verhindert

zo elke wetenschappelijk verantwoorde interpretatie van de arbeidsteorie.

“L'exposé de R. Luxemburg fournit l'archétype des analyses qui voient dans le travail privé simplement l'opposé du travail social, et non une forme spécifique. Appréhendés sans leur détermination de forme, les concepts de travail privé et de travail social tendent alors à se réduire à leur détermination quantitative: le travail privé s'identifiant à la quantité de travail effectivement dépensée dans la production, et le travail social à la quantité de travail socialement nécessaire telle que le marché la valide.” (p. 23)

“En fait, chez R. Hilferding et J.L. Dallenbach, le travail abstrait tend à se ramener au travail socialement nécessaire. Dès lors, la catégorie du travail abstrait se trouve, comme chez R. Luxemburg, réduite à sa détermination quantitative, et renvoyée à la nécessité commune pour toute société de répartir le travail social en fonction de l'économie du temps de travail. Il s'agit là d'un aplatissement de l'analyse de Marx et d'un contresens manifeste.” (p. 56)

“A la question; qu'est-ce que la valeur pour Marx? La réponse généralement donnée est que: la valeur d'une marchandise est la quantité de travail socialement nécessaire à sa production. Cette formulation couramment admise n'en est pas moins discutable pour autant qu'elle réduit la question à son aspect quantitatif et laisse de côté l'essentiel. Elle induit notamment l'idée fautive que, pour Marx, valeur et travail se confondent: la valeur est du travail - idée qui n'est d'ailleurs pas étrangère à la caractérisation traditionnelle de l'analyse marxiste de théorie de la valeur-travail” (p. 72)

De mathematische en logische coherentie van de arbeidswaardeleer die volgt uit het analytisch uiteenrafelen van de problematiek, zou Tran Hai Hac moeilijk kunnen onderschrijven. Hij is ervan overtuigd dat de Hegeliaanse contradictie onmisbaar is.

“La simplicité du raisonnement proposé n'est acquise qu'au prix d'un aplatissement de l'analyse de Marx. L'explication, certes, n'est pas fautive, et il ne s'agit pas de nier l'aspect quantitatif de la question. Le problème est ici de savoir ce que l'on perd de vue dans une telle approche qui fait de la

contradiction travail privé – travail social une simple question quantitative:

1) Réduit à une différence quantitative, le rapport entre le travail social et le travail privé devient une simple opposition **qui peut difficilement être encore qualifiée de contradiction.**

2) L'indétermination de forme du travail social – privé conduit à se passer du concept de travail abstrait sur lequel l'exposé de R. Luxemburg fait effectivement l'impasse.” (p. 23)

Tabel 12 zorgt ervoor dat het niet langer noodzakelijk is om de *gebruikswaarde* van goederen te zien als een waarde die in een mathematisch verband staat met prijzen of waarden, zoals de waarde van de arbeidskracht of van de waren. De term ‘gebruikswaarde’ komt vrij en *kan nu van de politieke economie een autonome discipline maken die dialectisch verbonden is met haar omgeving. Dit brengt ons bij Hilferding die voor Tran Hai Hac symbool staat voor de kwantitatieve vulgarisering van het marxisme.*

In zijn antwoord op Böhm-Bawerk schrijft Rudolf Hilferding:

“The term commodity, therefore, is an *economic* term; it is the expression of social relationships between mutually independent producers in so far as these relationships are effected through the instrumentality of goods. The contrasted qualities of the commodity as use value and as value, the contrast between its manifestation as a natural form or as a value form, now appears to us to be a contrast between the commodity manifesting itself on the one hand as a *natural* thing and on the other hand as a *social* thing. We have, in fact, to do with a dichotomy, wherein the giving of the place of honor to one branch excludes the other, and conversely. But the difference is merely one of point of view. The commodity is a unity of use value and of value, but we can regard that unity from two different aspects. As a natural thing, it is the object of a natural science; as a social thing, it is the object of a social science, the object of political economy. The object of political economy is the social aspect of the commodity, of the good, in so far as it is a symbol of social interconnection. **On the other hand, the natural aspect of the commodity, its**

use value, lies outside the domain of political economy.”⁴⁴

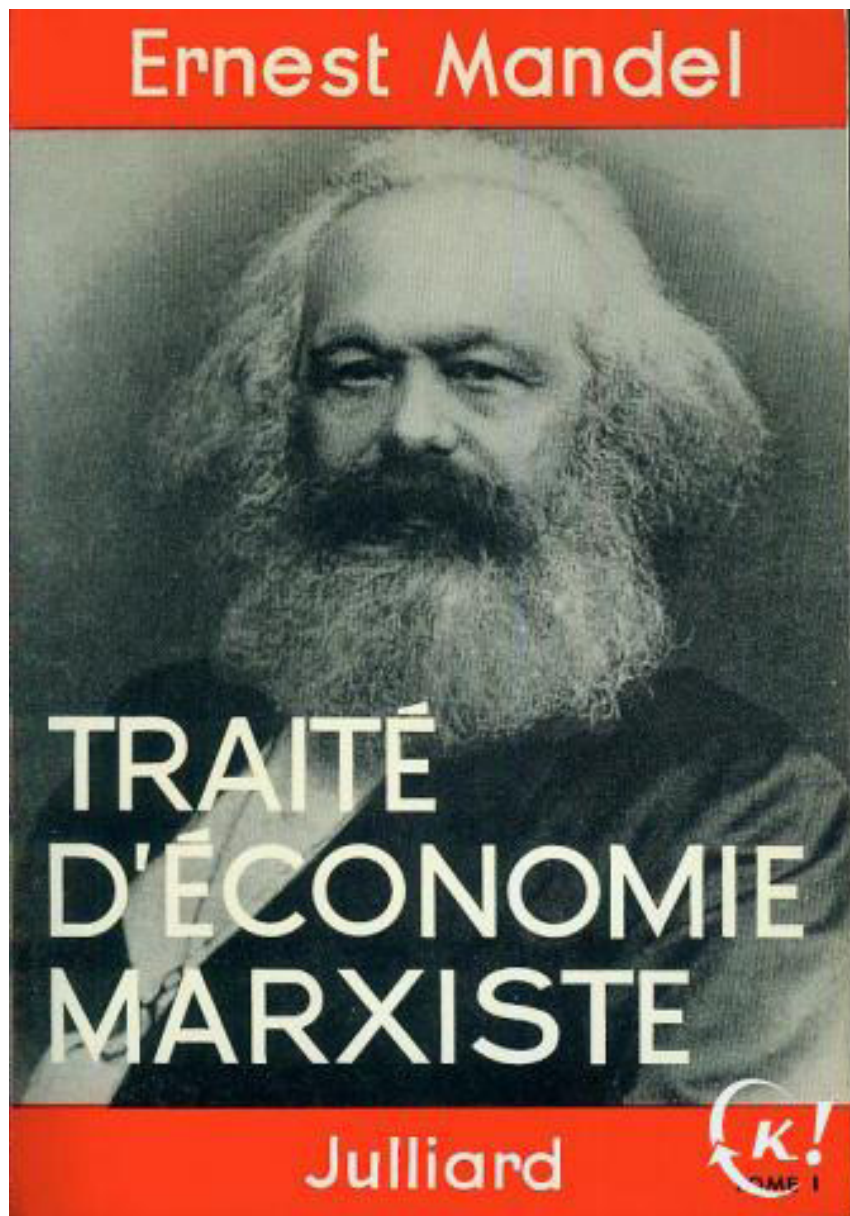
De laatste zin houdt rechtstreeks verband met de dialectische methodologie die te vinden is in de eerste bladzijden van *Het Kapitaal*. Rudolf Hilferding en Ernest Mandel nemen dit over, en zo krijgt de politieke economie haar *dialectische* autonomie⁴⁵ die ze als autonome wetenschap nodig heeft, ook al beperkt zij zich tot een analyse van de *kapitalistische* economie.

Een jaar na de publicatie van zijn antwoord op Böhm-Bawerk was Hilferding klaar met zijn ‘puur’ economische analyse van het kapitalisme⁴⁶, *Das Finanzkapital* (gepubliceerd in 1910). In dat werk legt Hilferding niet uit hoe hij methodologisch te werk gaat om de politieke economie te kunnen zien als een wetenschappelijke discipline die met getallen mag werken, dus als een autonome discipline die de arbeidswaardeleer toepast. Het antwoord is te vinden in zijn kritiek op Böhm-Bawerks analyse. Hilferding eindigt in het vorige citaat met: “On the other hand, the natural aspect of the commodity, its use value, lies outside the domain of political economy.”

Zonder verwijzing naar Hilferding schrijft Ernest Mandel echter:

“The way in which the Marxist labour theory of value sharply excludes use-value from any direct determination of value and exchange-value has often been interpreted as a rejection by Marx of use-value beyond the boundary of economic analysis and theory altogether. **This does not correspond at all to the rich dialectical complexity of Capital.**”⁴⁷

Dit is conform met wat Mandel in 1962 schrijft in het eerste deel van *Traité d'économie marxiste* (de Nederlandse vertaling door Paul Verbraeken werd in 1980 uitgegeven: *De economische theorie van het marxisme*). Volledig in overeenstemming met Marx lezen we: “De gebruikswaarde van een waar hangt af van al zijn fysische eigenschappen, die er de nuttigheid van bepalen”.⁴⁸ Ernest Mandel volgt Marx en Hilferding ondubbelzinnig door de gebruikswaarde niet in de ‘socially necessary labour’ op te nemen. Maar het begrip ‘gebruikswaarde’ (de kwaliteit – Böhm-Bawerk) is wel een noodzakelijke term in

de totale arbeidswaardeleer. Dit is de context van de zin “that the labour theory of value is concerned only with a qualitative problem and not with a quantitative one this bends the stick to far in the other direction” (zie de eerder geciteerde tekst van Mandel).

Veel andere fragmenten van Ernest Mandel zijn heel wat minder duidelijk. Bovendien voegt hij er enkele regels later aan toe dat de fysische eigenschappen of kwaliteiten van producten ook afhangen van de arbeid die noodzakelijk was om die producten te produceren: “Welnu, alle fysische eigenschappen van de waren die hun gebruikswaarde uitmaken, worden bepaald door de fysische arbeid die ze heeft voortgebracht: de arbeid van de wever bepaalt de afmetingen, de fijnheid, het gewicht van het

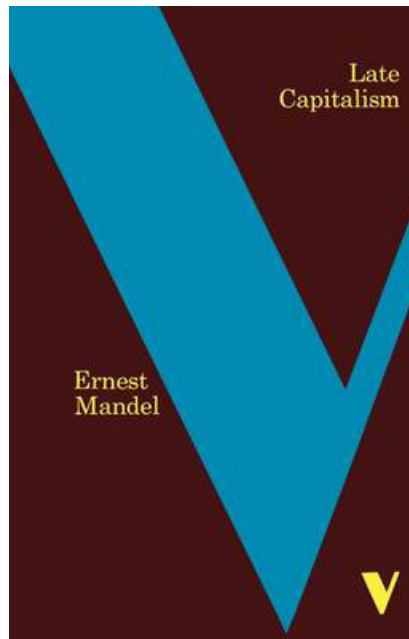
linnen; ...”. Dit doet vermoeden dat de fysische eigenschappen terug naar de (hoeveelheid) arbeid verwijzen en dat we zo in een cirkelredenering komen die analoog is aan de veronderstelde cirkelredenering bij de discussies over geschoolde en ongeschoolde arbeid. Daar schreef Mandel: “But in fact Marx avoided such circular reasoning, contrary to what his critics mistakenly assume” (zie hoger). Toen bleek dat de discussies over geschoolde en ongeschoolde arbeid thuishoren in de verdeling van de waarde van de arbeidskracht onder de arbeiders maar dat er toch een rechtstreekse, analytische of mathematische link is met de geproduceerde waarde (zie tabel 12). Ook hier moet de knoop worden doorgemaakt: alle concrete kwaliteiten van een product – alles wat een reden kan zijn voor een kapitalist om dat product aan

te kopen (dus ook culturele, esthetische, maatschappelijke, culturele, ecologische, elektrische, fysische, vormelijke, enz. eigenschappen) en die bepalen waarom hij er een bepaalde prijs (niet noodzakelijk de productieprijs) wil voor betalen – behoren tot de gebruikswaarden. Die eigenschappen bepalen de gebruikswaarde. Zonder die gebruikswaarde zou de kapitalist het product niet kopen. Prijs en gebruikswaarde vinden elkaar inderdaad in de koper, maar ze behoren tot twee verschillende categorieën: de politieke economie met de arbeidswaardeleer enerzijds en de rest van de marxistische analyse, de sociologie, de psychologie, enz. anderzijds. Dat er bijvoorbeeld arbeid nodig was voor de reproductie van de arbeidskracht is evident, maar voor de kapitalist die de arbeidskracht koopt doet dit er niet toe. Enkel de gebruikswaarde van die arbeidskracht (kwalificaties, fysische geschiktheid, beschikbaarheid, enz.) bepalen of hij er een bepaald loon wil voor betalen. Hetzelfde geldt voor alle waren die de kapitalist aankoopt. De arbeidskracht is dus ook een waar zoals andere waren (dus niet tabel 4, maar tabel 5).

Dat de werkelijkheid veel gecompliceerder is, is evident, maar de politieke economie is nu eenmaal een discipline die met getallen moet werken. De materie die de fysica als onderwerp heeft, is ook veel ingewikkelder dan dat de wetten van Newton kunnen doen geloven. Wetenschap is metafysering, die terug onschadelijk gemaakt wordt in het wereldbeeld, niet in de discipline op zich. En het totaalbeeld ontstaat in de onderlinge samenhang van disciplines die dialectisch tot stand kwamen. Het mooiste voorbeeld hiervan is de evolutieleer. Het creationisme daarentegen is de antipode van het holisme. Beide zijn de expressie van hetzelfde wetenschapsfilosofische tekort, namelijk het negeren van het analytische element in de dialectiek. Het is juist op dit punt dat de systemische of holistische visies vastlopen en op een weinig wetenschappelijke manier beroep moeten doen op Hegel.⁴⁹

Samenvattend:

- enerzijds hoort de discussie over geschoolde en ongeschoolde arbeid thuis in de invulling van de term *waarde van de arbeidskracht omdat er toch een rechtstreekse, mathematische link is met de geproduceerde waarde* (zie tabel 12);

- en anderzijds horen de termen *kwantiteit* en *kwaliteit* respectievelijk thuis in een interpretatie van de termen ruilwaarde (productieprijs, waarde in geld) en *gebruikswaarde van de producten*.

De dialectische autonomie van de politieke economie vereist een wat bijgestuurde invulling van de termen gebruikswaarde (*use-value*) en nut (*utility*), zodat gebruikswaarde niet meer buiten de politieke economie ligt, maar een *denkbeeldige dialectische grens* vormt. Met ‘denkbeeldige grens’ wordt verwezen naar de grens tussen disciplines, niet naar een soort grens in de werkelijkheid, of naar een schizofrene toestand bij de koper of in de maatschappij als uiting van een moreel of energetisch onevenwicht. In deze discussie moet beseft worden dat Ernest Mandel eigenlijk tussen twee vuren zit. Enerzijds wil hij de banden van de politieke economie met de geschiedenis en de maatschappij (en hun respectievelijke disciplines) niet doorknippen zoals het structuralisme. Anderzijds wil hij een voldoende autonomie voor de politieke economie opdat het een wetenschappelijke discipline zou kunnen zijn en geen ideologie.⁵⁰ En daarvoor moet hij afstand nemen van holistische Hegeliaanse tendensen binnen het marxisme. Hilferding krijgt in het eerste hoofdstuk van *Het Laatkapitalisme* veel kritiek van Mandel omdat hij de evenwichtsvoorwaarde wil gebruiken om aan te tonen dat een kapitalistische economie in evenwicht mogelijk is. Op andere punten daarentegen neemt Mandel standpunten van Hilferding over (zie bijvoorbeeld hoger

voor de interpretatie van geschoolde en ongeschoolde arbeid).

Ernest Mandel is ervan overtuigd dat de politieke economie een wetenschappelijke discipline is die thuishoort in de marxistische analyse van de *kapitalistische* maatschappij. Als dat zo is, dan moet het mogelijk zijn de wetenschappelijke inhoud dialectisch af te splitsen van andere facetten van de marxistische analyse of van de revolutionaire bedoeling zonder die laatste overboord te gooien. Marx doet dit met de term ‘gebruikswaarde’ in de eerste titel en de eerste zin van *Het Kapitaal*. Onmiddellijk na de dialectische afsplitsing van de politieke economie argumenteert Marx dat de maatschappelijk noodzakelijke arbeid van een waar de maat is voor de economische transacties. Er is een consensus binnen het marxisme om te stellen dat Marx start met de waren.⁵¹ Dit is niet fout, maar het verbergt wat Marx methodologisch eerst deed: de eigen discipline afbakenen. Het is dit aspect dat Böhm-Bawerk weigert te accepteren als hij zegt dat een ongeschoolde arbeider in vijf dagen geen beeldhouwwerk kan maken dat een beeldhouwer in één dag maakt. Na de dialectische afbakening van de eigen discipline bekijkt Marx wat ‘waren’ gemeen hebben, wat verklaart dat waren soms kunnen geruild worden en soms niet: namelijk de maatschappelijk noodzakelijke arbeid of waarde. In 1868 schrijft Karl Marx aan Ludwig Kugelmann:

“The chatter about the need to prove the concept of value arises only from complete ignorance both of the subject under discussion and of the method of science. Every child knows that any nation that stopped working, not for a year, but let us say, just for a few weeks, would perish. And every child knows, too, that the amounts of products corresponding to the differing amounts of needs demand differing and quantitatively determined amounts of society’s aggregate labour. It is **self-evident** that this necessity of the distribution of social labour in specific proportions is certainly not abolished by the specific form of social production; it can only change its form of manifestation. Natural laws cannot be abolished at all. The only thing that can change, under historically differing conditions, is the form in which those laws assert themselves. And the form in which this proportional distribution of labour asserts

itself in a state of society in which the interconnection of social labour expresses itself as the private exchange of the individual products of labour, is precisely the exchange value of these products.”⁵²

“Elk kind weet dat een natie zou vergaan als ze zou stoppen met werken, niet voor een jaar, maar enkel voor een paar weken”, zegt Marx. Methodologisch komt die gedachte eigenlijk voor de start van *Het Kapitaal*. Het is een evidentie die niet bewezen moet worden. Dat arbeid de basis is voor welzijn, is geen hypothese. Net zomin dat het allang geen hypothese meer is dat op aarde voorwerpen sneller en sneller vallen als we ze loslaten vanop een bepaalde hoogte; evenmin moet een psycholoog bewijzen dat mensen bewustzijn hebben en dode materie niet, enz. De opsplitsing gebruikswaarde (*use-value*) versus nut (*utility*) maakt de dialectische methodologie zichtbaar. Die dialectische methodologie die de basis vormt van elke dialectisch analytische wetenschap, introduceert tevens de noodzakelijke evidenties waar elke normale rationele mens van uitgaat, in de eigen discipline.

Door het verschil tussen gebruikswaarde en nut wordt de gebruikswaarde (de kwaliteiten) een abstractie van de politieke economie en blijft de term toch deel uitmaken van de arbeidswaardeleer. Zonder gebruikswaarde zou niemand de goederen willen kopen, zouden goederen geen ruilwaarde hebben. In het derde Volume lezen we:

“The constant improvement which rob existing machinery, factories, etc. of a part of their use-value, and therefore also their exchange-value.”⁵³

“The *use-value* of a commodity is greater in the hands of the consumer than it is in those of the producer, because it is only here that it is at all realized. For the use-value of a commodity is realized, and begins to function, only when the commodity passes into the sphere of consumption. In the hands of the producer, it exists only in potential form. But a commodity is not paid for twice over, first for its exchange-value and then for its use-value as something extra. By paying its exchange-value, I appropriate its use-value. And the exchange-value does not increase in the slightest by

the fact that the commodity passes from the hands of the producer or the middleman into those of the consumer.”⁵⁴

Goederen – consumptiegoederen en productiemiddelen – hebben slechts een ruilwaarde als ze een gebruikswaarde hebben. De term *gebruikswaarde* symboliseert de argumenten waarom iemand er een bepaalde prijs wil voor betalen, waarom iets ruilwaarde heeft. Het is evident dat iets slechts ruilwaarde heeft als het gebruikswaarde heeft; dat spreekt de dialectische functie van de term *gebruikswaarde* niet tegen, integendeel. De term *gebruikswaarde* situeert zich niet buiten de politieke economie (zie hoger het antwoord van Mandel op de kritiek dat dat zo zou zijn), maar vormt de grens tussen de politieke economie als autonome wetenschappelijke discipline, die met getallen en formules werkt, en de andere wetenschappelijke disciplines of de rest van het marxisme als omvattende theorie. Dus noch structuralisme, noch holisme, maar een dialectische opdeling van een facetrijke werkelijkheid, in verschillende disciplines, die dialectisch met elkaar verbonden blijven en samen een rationeel dialectisch wereldbeeld kunnen genereren.

De posities van Hilferding en Mandel zijn niet volledig gelijk. Hilferding plaatst ‘gebruikswaarde’ volledig buiten de politieke economie. Mandel voelt dat dit niet helemaal koosjer is en eindigt het hoger gegeven citaat met: “*This does not correspond at all to the rich dialectical complexity of Capital*” zonder echter het methodologische belang van de term te duiden. Dit verklaart de aarzelingen bij Mandel doorheen al zijn werken als dit element ter sprake komt.

Discussies over het maatschappelijke nut van luxegoederen of van zonnepanelen en windmolens staan in het kapitalisme los van de ruilwaarde of de prijs en behoren dus niet tot de politieke economie als economische discipline. Zelfs al is het onvermijdelijk dat in politieke discussies economische factoren gebruikt worden. Een wetenschappelijke kritiek van het marxisme op de kapitalistische maatschappij in zijn geheel vereist een klare opsplitsing zodat duidelijk wordt waarover men discussieert: de economische onmogelijkheid in het kapitalisme of de maatschappelijke wenselijkheid. De terminologische opsplitsing

gebruikswaarde versus nut laat ook toe de termen *vervreemding* en *consumptieaanspraak* te gebruiken. De termen *gebruikswaarde* en *nut* zijn in een wetenschappelijk verantwoord dialectisch marxisme dus niet uitwisselbaar, zoals in het marginalisme⁵⁵ of het analytisch marxisme⁵⁶.

Met de term *gebruikswaarde* wordt de politieke economie dialectisch afgesplitst van factoren die er in die discipline niet toe doen: individuele psychologie, maatschappelijk nut, fysische eigenschappen, enz. Dit vormt de basis van een dialectische maar ook wetenschappelijke politieke economie, die ingebed zit in een totale maatschappij. De kapitalistische economie ontspringt uit een bepaalde maatschappij en boetseert op haar beurt die maatschappij. Onvermijdelijk rijst de vraag hoe discussies in de politieke economie zich verhouden tot maatschappelijke discussies, of de politieke economie tot de sociologie en de psychologie. Deze interpretatie ontnemt de andere disciplines hun onderzoeksobject niet, zelfs al hebben ze het allemaal over dezelfde maatschappij en over dezelfde mensen.⁵⁷ Er is dus ook geen contradictie tussen ruilwaarde en gebruikswaarde, zoals Tran Hai Hac⁵⁸ in *Relire “Le Capital”* en vele Hegeliaans geïnspireerde marxisten denken, maar een complementariteit tussen twee termen die verwijst naar de dialectische autonomie van de verschillende disciplines.

Ernest Mandel aarzelt om sommige termen duidelijk te definiëren waardoor misverstanden onvermijdelijk zijn. De elementen die hij aanbrengt in de discussie en de verwijzingen naar andere auteurs tonen wel dat hij zich bewust was van de noodzakelijke ingrediënten om de totale rationaliteit van Marx te reconstrueren. Mandel splitst dus net zoals Marx kwantiteit (arbeidsuren) en kwaliteit (fysische en fysieke eigenschappen) op. Het is juist zo dat een kwantitatieve berekening (arbeidsuren) meer vaste grond heeft dan men zou denken. Ik verklaar me nader.

Mandel verwijst voor de ongelijke ruil frequent naar het grote aantal uren arbeid dat *ontwikkelingslanden* moeten presteren voor de aankoop van goederen die met een veel kleiner aantal arbeidsuren geproduceerd werden. Bijkomend liggen ook de lonen van die ontwikkelingslanden een heel stuk lager en verdwijnt de meerwaarde

veelal uit het land, zodat de waardetransfers naar het Westen een autonome ontwikkeling van die landen onmogelijk maken. Alhoewel er in zijn globaliteit geen vaste verhouding bestaat tussen de waarde van de arbeidskracht en het aantal arbeidsuren, is die tendens toch wel aanwezig binnen sectoren of productiesferen (zie de mathematische voorstelling van die gedachte in tabel 12).

In het model werd aangenomen dat de prijzen uniform zijn en niet dat de nodige arbeidstijd in de verschillende bedrijven voor identieke producten gelijk is. In het kapitalisme is er een tendens tot uniforme prijzen en een tendens tot uniformering binnen sectoren. Beide mechanismes bestaan maar ze zijn niet identiek. In de tabel met Marx' transformatie werd met het katoenverwerkingsbedrijf impliciet verondersteld dat er uniforme prijzen zijn. In het model van de fictieve economie werd die impliciete veronderstelling – of abstractie – expliciet verwoord en geïntegreerd.

Als twee bedrijven uit dezelfde productiesfeer verschillende lonen hebben voor dezelfde taken, verdwijnt de evenredigheid tussen arbeidsuren en waarde van de arbeidskracht. Bij uiteenlopende lonen voor identieke taken is er dus geen evenredigheid, maar de productieprijzen van de geproduceerde producten zijn wel hetzelfde. De winst zal dus verschillend zijn, wat de mogelijkheden om technologisch te vernieuwen en nog winstgevender te werken op zijn beurt vergroot, enz. In een (relatief) gesloten economie met ongeveer dezelfde lonen voor dezelfde taken, bestaat die evenredigheid binnen de sectoren. Als de krachtsverhoudingen onvoldoende zijn om loonnormen overal te laten respecteren of als er een delokalisatie *gaande* is naar regio's met andere lonen en andere werktijden, kunnen binnen de productiesfeer de onderlinge verhoudingen tussen arbeidsuren en waarde van de arbeidskracht verschillen (i.e. verschillende lonen). Maar met dezelfde machines zal de kwaliteit van de producten hetzelfde zijn. Als belangrijke investeringen (nieuw *fixed capital*) noodzakelijk zijn en productievrije productiemethodes kunnen geïntegreerd worden in regio's met lage lonen en lange arbeidstijden of in regio's met hoge lonen en korte arbeidstijden, dan is de keuze vlug gemaakt. Als het kan, worden uiteindelijk

hele sectoren gedelokaliseerd naar landen met lage(re) lonen en lange(re) werktijden. De winstvoet van die sector wordt dan bepaald op basis van die lage(re) lonen en lange(re) werktijden, wat de evenredigheid van de waarde van de arbeidskracht en de geproduceerde waarde terug ten goede komt. *Uiteindelijk blijkt dat per productiesfeer de verhouding van de waarde van de arbeidskracht tot het aantal gepresteerde uren terug een constante wordt, een tendens is die zich manifesteert. Eender hoe, voor de totaliteit van de economie is de productieprijis de uitdrukking van de maatschappelijk noodzakelijke arbeid, onafhankelijk van de egalisatie binnen de productiesferen.* Marx:

“It was one precondition for the sale that the commodity should have use-value, and thus satisfy a social need. The other precondition was that the quantity of labour contained in the commodity should represent socially necessary labour, that the individual value of the commodity (and what is the same thing under this assumption, the sale price) should therefore coincide with its social value.”⁵⁹

De concurrentie maakt en boetseert sectoren tot productiesferen en met de globalisering van de economie ontstaan er – is er een tendens tot – uniforme wereldprijzen, zowel vóór, tijdens als na de totale delokalisatie of de opsplitsing van een sector. Uiteindelijk worden dezelfde goederen meer en meer geproduceerd in landen met gelijkaardige parameters (elektronica, textiel, speelgoed, enz.). Sectoren worden productiesferen en binnen die productiesferen is er opnieuw een verband tussen de waarde van de arbeidskracht en het aantal arbeidsuren. Concurrenten kopen hun goederen aan bij dezelfde producenten, zodat er voor elk product meer en meer ook een vaste verhouding bestaat tussen de waarde van de arbeidskracht en het aantal uren dat nodig was voor de productie en de geproduceerde waarde (zie tabel 12). Als verondersteld wordt dat de winstvoeten binnen de productiesferen geëgaliseerd zijn, is er bij de individuele producenten dus ook een vaste verhouding tussen de waarde van de arbeidskracht en de meerwaarde. In het model was het niet noodzakelijk om te veronderstellen dat in de verschillende productiesferen alle bedrijven een identieke organische samenstelling hadden. Enkel

de totale organische samenstelling van die productiesfeer werd in acht genomen, samen met het besef dat er een tendens bestaat tot egalisatie van de organische samenstellingen binnen elke productiesfeer. Tot zover het mechanisme binnen elke productiesfeer.

Binnen productiesferen is er een tendens die leidt tot uniforme lonen en een uniforme organische samenstelling. In de totaliteit van de economie is er een tendens tot egalisatie van de winstvoet. Dit betekent dat er binnen de productiesferen een tendens is tot egalisatie van de verhouding waarde/arbeidsuren. Binnen een productiesfeer heeft het zin om het begrip MELT, *Money expression of Labour Time*, te gebruiken als beseft wordt dat het een tendens is. Elke productiesfeer heeft zijn eigen MELT, voor elke productiesfeer kan gezegd worden wat de prijs per uur is (zie tabel 12). Maar de verschillende MELT van de verschillende productiesferen lopen erg uit elkaar: het loon van een Europese arbeider is niet gelijk aan het loon van een Afrikaanse arbeider. En ook binnen Europa liggen de lonen sterk uit elkaar, maar dit feit weerspiegelt onmiddellijk op welke manier een bepaald land ingeschakeld is in de totale economie, waar zijn plaats is, hoe hoog het staat op de kapitalistische ladder, in hoeverre het winnaar of verliezer is in de transfers. De hoogte van de lonen zegt indirect dus ook iets over de waardetransfers die het kapitalisme genereert. Anderzijds kan men ook argumenteren dat het gebruik van het begrip MELT wijst op een onvoldoende inzicht in het feit dat de productieprijzen reeds de maatschappelijke noodzakelijke waarde van een waar uitdrukken. Het afgeleide begrip MELT is overbodig voor de arbeidswaardeleer niettegenstaande het bruikbaar is in concrete studies.

In Marx' berekening staan er geen aantallen arbeidsuren maar wel waarden (waarden van goederen, lonen of waarden van de arbeidskrachten, kostprijzen en productieprijzen). Zo kan Marx eigenlijk over productiesferen of -takken spreken zonder dat bijvoorbeeld de tendens van delokalisatie voleindigd moet zijn of dat alle bedrijven van een productiesfeer dezelfde winstvoet moeten hebben. Het onevenwicht, de verandering of de tijd is dus ingebouwd in de structuur van de theorie.

In het eigen model werden meer elementen expliciet samengebracht dan in de transformatie van Marx. Alhoewel het aantal elementen dat Marx impliciet met het katoenverwerkingsbedrijf binnenbrengt, ook niet onderschat mag worden. Evenwicht wordt door Marx als mogelijkheid gegeven, maar met de specifieke abstractiemethode – de eiland-strategie – moet het evenwicht nooit verondersteld worden; de mechanismes die hij beschrijft manifesteren zich onafhankelijk van het feit of er evenwicht is of niet. Om vat te krijgen op de coherentie van Marx' terminologie was het onvermijdelijk om de totaliteit in een fictieve cyclus of tijdspanne te bekijken. Voor het invullen van die totaliteit werd met verschillende productiesferen geredeneerd met verschillende organische samenstellingen. In het zestiende hoofdstuk van *Das Finanzkapital* onderzoekt Hilferding de voorwaarden om tot evenwicht te komen in het kapitalisme. Hij bekijkt daarvoor enkel een algemeen evenwicht tussen sector I en sector II met identieke organische samenstellingen. Zo ontstaat een model dat een karikatuur wordt van het kapitalisme omdat het op geen enkele manier nog de bewegingswetten (i.e. mechanismes) van de kapitalistische economie kan weergeven. Mandel drukt in het eerste hoofdstuk van *Het Laatkapitalisme* terecht zijn verwondering uit over de tegenstelling tussen enerzijds correcte analyses van Hilferding en anderzijds diens opvatting dat evenwicht mogelijk zou zijn in het kapitalisme.

Samenvattend:

- Met de term gebruikswaarde krijgt de politieke economie een dialectische autonomie tegenover de andere disciplines of de rest van de marxistische analyse van de maatschappij. Het *nut van iets* is niet gelijk te stellen met de *gebruikswaarde van iets*.
- De opsplitsing tussen geschoolde en ongeschoolde arbeid beschrijft de ongelijke verdeling van de totale waarde van de arbeidskracht onder de arbeidersklasse, terwijl er toch een rechtstreekse, mathematische link is met de geproduceerde waarde (zie tabel 12).
- De kapitalistische concurrentie boetseert sectoren tot sferen, die meer en meer op elkaar gelijken wat betreft technologie, lonen en arbeidsduur. Enkel per sfeer heeft het zin om het begrip MELT te gebruiken. Bij het opstellen van het model werd aangenomen

dat het aantal arbeidsuren een rechtstreekse maat was voor de waarde van de arbeidskracht. Dit blijft zo binnen productiesferen, rekening houdend met het vorige punt.

- De verschillen in waarde van de arbeidskracht weerspiegelen de inschakeling van die economie in de wereldeconomie en zijn een maat voor transfers tussen kapitalisten onder elkaar.
- De conclusies zijn niet te interpreteren als toestanden maar als mechanismes die tot die toestanden kunnen leiden.
- In het kapitalisme wordt gebruikswaarde losgekoppeld van nut, of anders uitgedrukt, in het kapitalisme wordt welzijn slechts in een erg gecorrumpeerde vorm geproduceerd. Er wordt door de kapitalistische bedrijven geen welzijn geproduceerd maar ruilwaarde.

Ernest Mandel en het transformatieprobleem

Geld staat voor waarde, maar bij de aankoop krijgt men een andere waarde in de plaats. Elke transactie in het kapitalisme is een ongelijke transactie. Een tweede factor die meespeelt: koopt men in een periode waar geld ingepompt wordt of geld uitgehaald wordt (sparen, ontsparen, inflatie, deflatie)? De permanente zoektocht naar superwinsten – winsten hoger dan het gemiddelde – leidt tot onevenwicht. Om superwinsten binnen te rijden investeert men het beste in sectoren met lagere organische samenstellingen, dus in sectoren die transfers genereren voor andere sectoren. In sectoren met een lagere organische samenstelling heeft *technologische vernieuwing*

immers meer kans om superwinsten te genereren.

In zijn inleiding voor het derde volume van de Engelse vertaling van *Het Kapitaal* verdedigt Ernest Mandel, zoals veel marxisten, de transformatieberekening van Marx door beroep te doen op de prijs van het goud en de opeenvolging van de productiecyclussen⁶⁰. Hij schrijft:

“Marx considers money (gold) as a special commodity having its own ‘intrinsic’ value. It is only for this reason that it can serve as a general equivalent for the exchange-value of all other commodities. It immediately follows that fluctuations of market prices (monetary prices, expressions of value in money) may always be the result of a dual movement: the changes in the value of a commodity and the changes of of the money-commodity, gold. ... Paper money does not alter anything in this respect. Inflation of paper money only means that an increasing amount of paper dollars, paper pounds, etc. represents the same quantities (e.g. one ounce) of the money-commodity gold.”⁶¹

Een tweezijdige beweging, *a dual movement*, moet het probleem oplossen. Goud kan van waarde veranderen – als er bijvoorbeeld nieuwe goudmijnen gevonden worden en als de vereiste arbeid, investeringen of rentes in die productiesfeer verminderen – en ook de waarde van de waren of de productiemiddelen kan veranderen. De fluctuaties in beide vormen, volgens Mandel, de verklaring waarom prijs en waarde elkaar tamelijk regelmatig

vinden en waarom Marx dus niet verplicht was om de investeringen of afschrijvingen ook om te vormen naar waarden. Ik trek de beschrijving van de samenwerking van de verschillende mechanismes die Mandel aanhaalt, niet in twijfel, en evenmin dat ze elkaar kunnen vereffenen. Het probleem is dat zo de theoretische discussie niet wordt uitgeklaard. De conclusie dat over langere periodes alles zich wel moet vereffenen, komt nadat de verschillende mechanismes voldoende klaar gedefinieerd zijn. De toevoeging die erop volgt, toont waar Mandel niet mee akkoord is:

“What is really involved in this controversy is whether the ‘transformation problem’ concerns the *immediate* move from essence to appearance, or whether – as I would strongly maintain – it is only a mediating link in the process of cognition, which does not yet deal with immediately verifiable, empirical data, i.e. market prices.” (*ibidem*)

In tegenstelling tot de kritisch-realistische en Hegeliaanse tendensen binnen het marxisme die met de termen ‘*schijn en werkelijkheid*’ (*essence and appearance*) en ‘*kwaliteit en kwantiteit*’ respectievelijk de categorieën en de disciplines door elkaar laten lopen, plaatst Mandel met de onderlinge koppeling van het goud, het geld en de arbeidswaardeleer, de discussie *volledig* binnen de discipline ‘economie’. Men kan zeggen dat het probleem volgens Mandel ontstaat in de economische totaliteit maar niet te reconstrueren is door het samenspel van economische factoren. Mandel koppelt de waarde van het geld aan de waarde van het goud, en laat tegelijkertijd de waarde van de productiemiddelen evolueren tijdens en doorheen de productiecyclussen. Elke productiecyclust is een terugkeer of een verwijdering van het evenwicht. Zo blijven prijzen en waarden min of meer in evenwicht en was Marx niet verplicht om de transformatie te vervolledigen – tenminste volgens Mandel die daarbij aanneemt dat de organische samenstellingen, zoals in Marx’ abstractie van het tiende hoofdstuk van het derde Volume, gelijk zijn.

Marx legt in de *Grundrisse* (1858) uit waarom ‘arbeidsgeld’ (kwitanties met vermelding van het aantal uren arbeid die je als goederen kan kopen) niet compatibel is met de kapitalistische economie. Het besef dat er productiviteitsstijgingen zijn, is

voldoende om te begrijpen dat identieke goederen telkens minder en minder waard worden in de marxistische betekenis. ‘Arbeidsgeld’ zou dus een grote handicap zijn voor de ontwikkeling van het kapitalisme. Het goud als betaalmiddel heeft ook nadelen. Goud is een waar en moet dus geproduceerd worden – wat een maatschappelijke kost is. Papiergeld gebaseerd op een goudstandaard zou een oplossing bieden voor die maatschappelijke kost. Maar een nadeel dat verbonden is met ‘arbeidsgeld’ blijft bestaan. Het rendement van de productie van goud (aantal kg/arbeidsuur) loopt niet parallel met de productiviteitsstijgingen in de industrie. Papiergeld dat losgekoppeld wordt van het goud, is wel een oplossing voor dit probleem⁶². Reeds in 1973 schreef Suzanne de Brunoff: “*Si la monnaie est traitée comme unité de compte ayant un prix, elle perd sa spécificité, et si son prix est égal à sa valeur-travail, elle peut être considérée comme neutre. La confusion du problème des prix et de celui des conditions de la reproduction, et l’institution d’une monnaie-marchandise unité de compte, ruinent les bases de la théorie marxiste de la monnaie*”.⁶³ De neutraliteit van het geld betekent niet dat geld zijn band met de economie verliest, integendeel. De productiekosten van geld zijn minimaal, de *rechtstreekse* koppeling met goud of met eender welke andere waar verdwijnt. In de plaats daarvan wordt geld gekoppeld met de totale economie en niet enkel meer met goud. De positie van Ernest Mandel is daar niet mee in strijd; het is eerder een garantie om niet in een idealistische visie op geld te vervallen en om de link met de economie niet te verliezen.

Het is zeker niet zo dat Mandel een strikte goudstandaard verdedigt maar wel dat hij via de prijs van het goud aantoont dat de arbeidswaardeleer de onderlinge verhoudingen tussen de verschillende munten bepaalt. In het hoofdstuk 13 ‘De Permanente Inflatie’ van Mandels *Het Laatkapitalisme* is geld waarde omdat de arbeidswaardeleer geldig is en niet omgekeerd. De prijs van het goud fungeert als een internationale referentie die tegelijkertijd ook de onderlinge verhoudingen tussen de verschillende munten vastlegt. Als de productiviteit die verbonden is met een specifieke munt, terrein verliest, dan zal die munt relatief waarde verliezen, wat zich toont in de prijs van het goud in die munt. De berekeningen van

Mandel maken duidelijk dat de prijs van het goud op lange termijn (i.e. de productieprijs) bepaald wordt door de productiviteit, de lonen en de meerwaarde in de goudproductie. Voor de prijs van het goud geldt dus de arbeidswaardeleer. De geproduceerde waarde van een industrie is op zijn beurt bepalend voor de relatieve waarde van de munt. Met het goud als tussenschakel in het kennisproces worden de munten gekoppeld aan de arbeidswaardeleer. Dit is iets anders dan een loutere goudstandaard, maar het is veeleer een redenering die de arbeidswaardeleer ondersteunt. De onderlinge verhoudingen tussen de economieën bepalen de onderlinge waarden van de munten en zodra de economie achter die munt concurrentiekracht verliest, zal ook die munt relatief gezien waarde verliezen.⁶⁴ Dat goud dan een veilige uitweg biedt maar tegelijkertijd de (markt-)prijs boven zijn ruilwaarde, boven zijn productieprijs jaagt, is een bewijs voor de arbeidswaardeleer. Maar geld behoudt zijn waarde slechts als vele mogelijke mechanismes achterwege blijven (vlucht uit de munt, al dan niet hollende inflatie, veranderende wisselkoersen, veranderende competitiviteit, slapend geld – *dead money* – dat opgenomen wordt in de economie zonder dat de geproduceerde waarde verandert, enz.).

Het kapitalisme van de tweede helft van de twintigste eeuw had een voldoende breed economisch, politiek en maatschappelijk draagvlak (juridische aspecten, handelsakkoorden, voldoende vrijhandel, enz.) om de *strikte* goudstandaard te verlaten. De arbeidswaardeleer blijft geldig, zelfs al is geen enkele munt *vast of rechtstreeks* gekoppeld aan het goud. Marx gebruikt systematisch goud als betaalmiddel en zo staat het betaalmiddel ontegensprekelijk voor waarde. De productieprijs, de prijs die de koper betaalt, heeft dus een bepaalde waarde, en de waarde die hij in de plaats krijgt, is iets anders (zie tabel 11). Het verschil wordt in *het negende hoofdstuk* bepaald door de verschillende organische samenstellingen van de verschillende productiesferen. Of goud op zich duurder of goedkoper wordt is afhankelijk van de productiviteit in de productie van dat product, van de speculatieve vraag, van het gebrek aan vertrouwen in valuta, van de vraag in de economie, van de recyclagekost van goud, enz.

The New Interpretation, SSSI en TSSI

Bij het begin van deze bijdrage werd anaaloog aan SSSI en TSSI aangenomen dat in Marx' tabel de kolom 'Capitals, $c_i + v_i$ ' (zie tabel 6), de aankooprijzen voorstellen en niet de waarden. Daarna bleek dat die werkwijze noodzakelijk was omdat het model geen eiland voorstelde maar de totale economie. Het was niet correct om te beweren dat Marx dit ook had gedaan, maar het was wel noodzakelijk om conform te zijn met de totaliteit van het negende en het tiende hoofdstuk. Bortkiewicz, Sweezy, Steedman, e.a. veronderstelden – niet ten onrechte trouwens – dat die kolom toch de waarden voorstellen, maar ze trachtten die gedachte toe te passen op een fictieve economie, en dat was niet terecht. In een volgende hoofdstuk wordt dit getoond aan de hand van het model van Ian Steedman. De (niet geheel terechte) opvatting dat de getallen van Marx in de kolom 'Capitals, $c_i + v_i$ ' productieprijzen zijn, is relatief recent.

Een eerste stap gebeurde in het begin van de jaren tachtig met *The New Interpretation* (*The New Approach, The New Solution*). In die interpretatie werd aangenomen dat v_i het loon was en niet langer de waarde van de goederen⁶⁵ die aangekocht werden (110 i.p.v. 109). Maar de interpretatie voor c_i veranderde niet.⁶⁶ Tegelijkertijd werd geld terecht terug waarde, maar dit gebeurde zonder de analyse van bijvoorbeeld tabel 11. Zo werd komaf gemaakt met de opvattingen van Bortkiewicz, Sweezy, Sraffa of Steedman die, elk op hun manier, niet uitgaan van een rechtstreekse koppeling van geld en waarde. Er werd door hen enkel gecijferd maar er werd niet verklaard hoe de bekomen resultaten de weergave zouden kunnen zijn van de verhouding tussen

waarden en prijzen. Het was alsof prijzen en waarden een onafhankelijk bestaan leidden. Ze vormden twee systemen, vandaar de term 'Dual System' in tegenstelling tot de latere interpretaties van SSSI en TSSI.

Met *The New Interpretation* (of *New Approach*) is de waarde van de arbeidskracht (terecht) niet langer meer een pakket goederen maar een bepaalde som geld per uur: MELT, *money expression of labour time* of het omgekeerde LEM, *labour expression of money*. Ook het begrip MELT was niet het resultaat van een totale coherente interpretatie van arbeid, waarden en prijzen zoals in tabel 11, maar werd a priori geponeerd. Zo verloor geld haar economische basis die ervoor zorgt dat het waarde heeft. Zonder de rechtstreekse of politieke koppeling van geld en goud verdwijnt, is het theoretisch onontkoombaar om de oorsprong van de waarde van het geld in het economisch proces te plaatsen, zo niet wordt geld een conventie. Critici merkten terecht op dat geld in *The New Interpretation* een transcendentiaal bestaan kreeg, een maatschappelijke conventie dreigde te worden.

In zijn bijdrage voor *Marx's Theory of Money*⁶⁷ stelde Foley andermaal zelf vast wat ondertussen algemeen beseft werd, namelijk dat het begrip MELT (in de vorm dat het begrip tot stand gekomen was) nergens houvast vindt. Die tekortkoming manifesteert zich trouwens ook in de formele modellen. *Dubbeltelling*⁶⁸ moest vermeden worden en daarom werd voor de winstvoet niet langer rekening gehouden met de totale waarde van het constant kapitaal (i.e. de organische samenstelling van de verschillende kapitalen) maar enkel met de afschrijvingen. In 1986 schrijft Foley in *Understanding Capital*:

"Capitalists calculate the rate of profit as the ratio of the surplus value to the stock of capital tied up in their production. On a path of expanded reproduction we can calculate both the flow of realized surplus value and the stocks of capital tied up and thus explicitly calculate the profit rate for the whole system. This calculation obviously abstracts from the payment of interest, or of taxes out of surplus value, **because it expresses the whole surplus value as a fraction of the capital tied up.**"⁶⁹

En in 2008 in *The New Palgrave Dictionary of Economics* in de bijdrage van Duménil en Foley:

"The use of numerical examples to work out the quantitative implications of theoretical ideas is now outdated. The most common framework in the contemporary literature on the transformation problem is a pure circulating-capital model with a single technique in each sector, in which basic properties of solutions and interpretations can be elegantly and compactly expressed. A single homogeneous labour input works with stocks of an arbitrary but finite number of produced commodities available at the beginning of a production period. One unit of each commodity is produced by a single technique of production. **This framework is consistent with the example in the first table above but not with Marx's tables since the circulating capital model does not include fixed capital, while Marx's examples do.**"⁷⁰

Vanuit het perspectief van de hier gemaakte analyse is het gebruik van het waarde-vorm-paradigma een interessante wending, maar het werd niet analytisch onderbouwd. Na *The New Interpretation* werd verder

Tabel 13: Model met gelijke organische samenstellingen

	Kapitaal	Aankoop-prijs	v_i	Kostprijs	s_i	Waarde	Exces	Productie prijs	Winst p
a	$78_c + 22_v$	0	22	22	22	44	0	44	22
b	$78_c + 22_v$	44	22	66	22	88	0	88	22
c	$78_c + 22_v$	88	22	110	22	132	0	132	22
d	$78_c + 22_v$	132	22	154	22	176	0	176	22
e	$78_c + 22_v$	176	22	198	22	220	0	220	22
	TOTAAL	440	110	550	110	660	0	660	110

gewerkt binnen dezelfde logica maar de invloed van het constant kapitaal werd niet meer genegeerd. De *SSSI* – *Simultaneous Single System Interpretation* – ging een stap verder en niet enkel v_i maar ook c_i werd geïnterpreteerd als de prijs die de kapitalist er voor moet betalen (dus de productieprijs). Net zoals bij *The New Interpretation* werd aangenomen dat er een egalisatie van prijzen en waarden moet zijn (tabel 11 wordt niet aanvaard als mogelijkheid). *Simultaneous* betekent dat prijzen en waarden in en met de verkoop *geëgaliseerd worden*⁷¹ (!?), binnen dezelfde cyclus. *Single* verwijst naar de onderlinge verbondenheid van prijzen en waarden. Dat was bij Bortkiewicz, Sweezy, Sraffa, Steedman en anderen helemaal niet het geval, want prijzen en waarden leidden in hun modellen een totaal onafhankelijk bestaan.⁷² De logica van de kapitalistische economie wordt in de *SSSI* dus veel meer gerespecteerd.

De *TSSI* – *Temporal Single System Interpretation* – was geïnspireerd door de aandacht van Robert Langston voor het onevenwicht wat leidde tot de publicatie van *Marx, Ricardo and Sraffa* (ed. Mandel and Freeman 1984)⁷³. Ook de *TSSI* gaat uit van een soort egalisatie van prijzen en waarden door onevenwicht en waardeverandering in rekening te brengen die zich in de volgende cyclus(-sen) moeten herstellen, vandaar de term *Temporal*. Het proces is niet meer *simultaneous* – ogenblikkelijk – maar *sequential*. Er werd hoger reeds verwezen naar Andrew Klimans *Reclaiming Marx's Capital – A Refutation of the Myth of Consistency*. Kliman verdedigt de aggregaten maar redeneert niet binnen een fictieve cyclus en zoekt de oplossing over de cyclussen heen (inflatie, waardevermindering van investeringen, enz.).

Er zijn dus enkele punten van overeenkomst tussen Ernest Mandel en Andrew Kliman:

- de aandacht voor het onevenwicht;
- de opvatting dat totale waarden gelijk zijn aan totale prijzen⁷⁴;
- de poging om de coherentie van Marx te bewijzen door te redeneren over meer dan één cyclus (*sequential*).

De vraag is echter of de uiterlijke gelijknissen geen principieel verschil verbergen. Ernest Mandel trad niet enkel in de voetsporen van Roman Rosdolsky maar ging verder in een analytisch dialectische richting. Een wetenschappelijk gefundeerde politieke economie betekent niet dat de Hegeliaanse (noodzakelijke) elementen in Marx verbannen moeten worden.⁷⁵ Deze discussie gaat veel verder dan de politieke economie en kan onmogelijk behandeld worden in een bijdrage die zich wil beperken tot de relatie tussen prijzen en waarden. Toch kunnen we er niet omheen dat Ernest Mandel waarschijnlijk wel de meest verregaande poging deed om van Marx' politieke economie een wetenschappelijke discipline te maken. Hierbij ging hij ook het verste in een analytisch-dialectische benadering van die discipline zonder in het methodologisch individualisme van het analytische marxisme te vervallen. Er kan ook niet ontkend worden dat (analytische) auteurs – zoals Jacques Bidet – die zich inspireerden op Mandel, geëvolueerd zijn in de richting van een humanistisch idealisme. Evenmin kan uit het oog verloren worden dat Andrew Kliman filosofisch inspiratie zoekt bij Raya Dunayevskaya. Zij behoort zonder twijfel tot de meer Hegeliaanse traditie binnen het marxisme, en zij merkte op dat er in Roman Rosdolsky's

The Making of Marx's Capital bitter weinig was terug te vinden van de Hegeliaanse dialectiek ('Rosdolsky's methodology and the missing dialectic', *News and Letters*, jan. 1978). Niettegenstaande Rosdolsky het belang van Marx' *Grundrisse* (een meer Hegeliaans woordgebruik versus de meer analytische voorstelling in *Het Kapitaal*) in de verf zette en daarmee spraakmakend was, Mandel evolueerde verder in een analytische richting die gebruik maakte van de dialectische methodologie van Marx. Ook politiek hebben Ernest Mandel en Andrew Kliman een verschillende achtergrond. De uiterlijke gelijkenissen moeten dus in de juiste context worden geplaatst.

Laat ons tabel 11 stellen naast tabel 13 dat een model met gelijke organische samenstellingen weergeeft.⁷⁶

Bij gelijke organische samenstellingen (aankooprijzen productiemiddelen van $a = 0$) zijn de productieprijsen gelijk aan de waarden. Dit model van een fictieve economie is erg kunstmatig want als we het willen vertalen naar de echte economie dan is het alsof de productiemiddelen van a niet kunnen verslijten of eeuwigdurend zijn, en dat de afschrijving van het constante kapitaal (*fixed* en *circulating*) volgens een welbepaalde manier moet stijgen (zie de aankooprijzen en productieprijsen). Elk model van een economie met gelijke organische samenstellingen, gelijke winstvoet en in evenwicht, is erg kunstmatig en leidt niet tot een beter inzicht. Het belangrijkste is te begrijpen hoe in een economie productieprijsen en waarden naar elkaar toegroeien, naarmate de organische samenstellingen meer en meer gelijk zijn. Er zijn veel aanwijzingen dat Ernest Mandel aanneemt dat in de economie de organische

Tabel 14: Steedsmans very simple economy with three industries
– tabel met fysische grootheden (massa's en arbeidsuren) –

	Inputs	Labour	Iron	Gold	Corn
Iron industry	28	56	56	-	-
Gold industry	16	16	-	48	-
Corn Industry	12	8	-	-	8
Total	56	80	56	48	8

samenstellingen in voldoende mate geëgaliseerd zijn om er van uit te gaan dat waarden en productieprijsen ook min of meer geëgaliseerd zijn. In die context zijn waarden en productieprijsen gelijk. Als de marktprijsen dan toch afwijken van de productieprijsen, dan is het aanneembaar dat dit door mechanismes van concurrentie gebeurt die in een latere fase van de economie terug ongedaan gemaakt moeten worden, zodat dit zich ooit zal vereffenen. Hoger werd reeds geargumenteed dat Mandel twee verschillende discussies met elkaar vermengt. Volgens de interpretatie die hier gemaakt wordt, komt Mandels analyse van Marx' transformatie niet echt ter zake, maar ze is niet strijdig met Marx. Mandel stelt het mechanisme dat in tabel 11 getoond wordt, waarbij productieprijsen en waarden van elkaar verschillen, niet in vraag. Evenmin is hij, zoals *The New Interpretation*, *SSSI* of *TSSI*, op zoek naar egaliserende mechanismes. Integendeel hij schrijft:

"However, this quotation from Marx should not be made to say more than it does. It says only that *if one uses value calculations in inputs and prices-of-production calculations in outputs*, then one is likely to arrive at numerically erroneous conclusions. **This is rather obvious, since the whole analysis precisely concerns the deviation of prices of production from values.** But the extract cited does not imply that prices of production of inputs should be calculated *within the same time-span* as prices of production of outputs."⁷⁷

Bij *The New Interpretation* en *SSSI* is de situatie verschillend. In die opvattingen wordt tabel 11 (waarbij waarden en prijzen per definitie verschillend zijn en blijven omdat ze een rechtstreeks gevolg zijn van de verschillen in organische samenstellingen) wel in vraag gesteld. Als men op zoek gaat naar een egalisatieproces binnen een model (of een veronderstelde situatie) met verschillende organische samenstellingen, dan stelt men de door Marx voorgestelde verdeling van de meerwaarde (110_s) onder de kapitalisten in vraag. In de verkoop zouden prijzen en waarden zich al dan niet in dezelfde cyclus moeten gelijkstellen. Die gedachte vinden we in gewijzigde vorm trouwens terug in de iteratieve voorstelling van Norman Shaikh, die mathematisch wilde tonen hoe waarden en prijzen telkens

terug naar elkaar zouden moeten toegroeien over de cyclussen heen. Is dit ook het geval in *TSSI* van Andrew Kliman? In het voorwoord van *Marx and Non-Equilibrium Economics* (1996) schrijven Freeman⁷⁸ en Carchedi over de verschillende bijdragen:

"Their aim can be summed up as a two-fold recognition of Marx's value theory as *sequential* and *nondualistic*. Sequential (chronological, successivist or historical) because it rejects the simultaneous equation approach and its implicit assertion that economic movement consists of the simultaneous, rather than successive, determination of all variables. Non-dualistic (unitary, or redistributive) because it considers that prices and values *reciprocally determine* each other in a succession of periods of production and circulation. Prices are not determined independent of values but neither are values determined independent of prices. Against the idea that prices and values constitute two distinct systems of determination it seeks to understand their mutual relation."⁷⁹

In *Reclaiming Marxism* van Andrew Kliman zijn er enkele aanknopingspunten die enkel door de auteur zelf uitgeklaard kunnen worden:

"In a mathematical sense, the *TSSI* is almost identical to the *SSSI*s. The one difference is that the *TSSI* denies that Marx held that the prices of inputs are determined simultaneously with the prices of outputs. But this one difference makes a world of difference."⁸⁰

En in het begin van het boek lezen we:

"On the standard interpretation, Marx had a *simultaneist* and *dual-system theory*:

- inputs and outputs are valued simultaneously, so input and output prices are necessarily equal, and
- there are two separate systems of values and prices.

According to the *temporal single-system interpretation* (*TSSI*) of Marx's theory, however:

- valuation is temporal, so input and output prices can differ, and
- values and prices, though quite distinct, are determined interdependently."⁸¹

In de fictieve economie was de productieprijs (verkoopprijs) van een productiesfeer ook de inkoopprijs van de productiesfeer die de producten koopt. Er werd aangenomen dat er universele prijzen waren, maar tegelijkertijd werd de mogelijkheid open gelaten dat er binnen een productiesfeer verschillen konden zijn tussen de producenten, verschillen op het vlak van constant kapitaal, variabel kapitaal, meerwaarde, enz. Inflatie en ontwaarding van productiemiddelen werden buiten beeld gehouden, dus niet opgenomen in de abstractie. Het is dan meer dan evident dat in het model de productieprijs van de ene productiesfeer ook de inkoopprijs is van de andere productiesfeer. Maar de productieprijsen van de waren zijn verschillend van de waarde van die waren (zie tabel 11). Er zijn waarden en er zijn prijzen, maar productie en distributie vormen een economisch geheel. De fictieve economie die hier voorgesteld werd, kan moeilijk geïnterpreteerd worden als iets met *two separate systems of values and prices*⁸², zoals bijvoorbeeld bij Steedman (zie verder). Evenmin kan men verdedigen dat in de fictieve economie *inputs and outputs are valued simultaneously*. Prijzen en waarden zijn verschillend maar ze vormen een geheel. Er is dus geen enkele reden om specifieke mechanismes te zoeken of te veronderstellen. Tenzij de egalisatie van de organische samenstellingen, maar dat werd net zoals bij Marx in het negende hoofdstuk expliciet niet verondersteld, omdat we de invloed van verschillen in organische samenstelling willen duiden. Bij Bortkiewicz, Sweezy en Sraffa (Steedman gooit de waardetabel overboord, zie verder) leiden waarden en prijzen een onafhankelijk bestaan; ze zijn op geen enkele manier nog met elkaar verbonden. Het loskoppelen van waarden en prijzen bij deze neo-Ricardianen is iets heel anders dan de verbondenheid van prijzen en waarden via organische samenstellingen, winstvoeten, enz., die tot uiting komt in de arbeidswaardeleer en in de analytische interpretatie d.m.v. een model. Dit maakt duidelijk dat het absoluut noodzakelijk is om filosofisch uit te maken wat van Hegel bruikbaar is om niet in al te systemische opvattingen te vervallen. Deze interpretatie negeert geenszins de mechanismes waar Ernest Mandel of Andrew Kliman aandacht voor hebben, maar argumenteert dat die mechanismes voor een goed begrip van de relatie tussen waarden en prijzen, beter buiten beeld

gehouden worden. Voor concrete economische studies naar de tendentiële daling van de winstvoet, de stijgende of fluctuerende organische samenstellingen, de lange golven of de structurele crisissen⁸³, enz. is het wel noodzakelijk om rekening te houden met inflatie, schuldopbouw of afbouw, waardevermindering door technologische vooruitgang, enz.

De expliciete (zie Klimans eerder aangehaalde tekst) verwantschap van *TSSI* met de *New Interpretation* en *SSSI* versterkt het vermoeden dat sommige aspecten van de theoretische opsplitsingen tussen waarde van de arbeidskracht, de waarde van de goederen, de ruilwaarde of de productieprijs van de goederen, het exces als expressie van een bestaand mechanisme, of de gebruikswaarde van de goederen ook in *TSSI* verloren gaan. Zo ontstaat er terug een nauwe verwantschap met de interpretaties uit de Sovjet-Unie, die oorspronkelijk fysicistisch en energetisch waren maar die de laatste decennia een rationeel Hegeliaanse invulling kregen, en die in wezen systemisch zijn en dus eerder aan Schelling dan aan Hegel doen denken. Maar hetzelfde kan gezegd worden van Salama en Tran Hai Hac. Het verschil is dat Andrew Kliman als econoom analytisch de coherentie van de arbeidswaardeleer wil aantonen. Salama en Tran Hai Hac daarentegen houden vast aan een letterlijke lezing van Marx en aan de noodzakelijke Hegeliaanse contradicties.

De neo-Ricardiaanse kritiek van Ian Steedman op de arbeidswaardeleer

In de modellen van Bortkiewicz, Sweezy, Sraffa, Steedman e.a. leiden waarden en prijzen een onafhankelijk bestaan. Het resultaat kan niet begrepen of geplaatst

worden in een reële economie. Een algemeen voorkomende kritiek op Tugan-Baranowsky, Bortkiewicz, Sweezy en Sraffa is dat ze uitgaan van evenwicht⁸⁴. Er wordt inderdaad verondersteld dat alle goederen verkocht worden, het is *alsof* de factor tijd afwezig is (hetzelfde kan gezegd worden van Marx' transformatie⁸⁵). Ze starten met welbepaalde (fysieke) hoeveelheden en met de arbeidsuren nodig voor de productie. Maar is er sprake van een goed gedefinieerd evenwicht? Ik beperk me tot de analyse van Steedmans kritiek op de arbeidswaardeleer, in zijn boek uit 1977, *Marx after Sraffa*⁸⁶. De kritiek op Steedman is onverkort van toepassing op Bortkiewicz, Sweezy, e.a. Na de beschrijving van Steedmans model wil ik aantonen dat de fout in *Marx after Sraffa* niet te wijten is aan de start met *fysische*⁸⁷ – i.e. fysieke – grootheden (zoveel ton ijzer en graan of kg goud, zoveel arbeidsuren, enz.) maar omdat ze Marx' model met waarden (het eiland) letterlijk overnemen in plaats van te beseffen dat het in een model voor een totale economie noodzakelijk de productieprijs moeten worden, én omdat de goederentabel of goederenstroom *niet* in evenwicht is. Het *herstellen van het evenwicht in de goederentabel*, gekoppeld aan een *correcte interpretatie van Marx' transformatie of arbeidswaardeleer*, laat wel een correcte berekening toe.

Steedman gebruikt in tabel 14 *fysische* – of beter *fysieke* – inputs en outputs. De tweede kolom zijn de fysieke inputs van de drie industrieën: de ijzerindustrie (28 ton ijzer), de goudindustrie (16 ton ijzer) en de graanindustrie (12 ton ijzer). De derde kolom is de arbeidstijd per industrie (in duizendtallen). De volgende kolommen zijn telkens de output per industrie: 56 ton ijzer voor de ijzerindustrie, 48 kg

goud voor de goudindustrie en 8 ton graan voor de graanindustrie. Op basis van deze (*fysieke*) tabel met de geproduceerde hoeveelheden en de arbeidsuren stelt Steedman een arbeidsurentabel op. De nettoproductie van 28 ton ijzer wordt deels aan de goudindustrie verkocht (16 ton) en deels aan de graanindustrie (12 ton).

De drie industrieën in de *very simple economy* van Steedman kunnen niet worden geïnterpreteerd als productiesferen, omdat er een interne circulatie is in de ijzerindustrie. De goud- en de graanindustrie daarentegen kunnen wel gezien worden als productiesferen. De input van 28 ton ijzer in de ijzerindustrie staat natuurlijk voor de productiemiddelen van de ijzerindustrie, maar ze komen uit het niets, tenzij ze bestaande voorraden voorstellen. Eender hoe, het wordt onmogelijk om het model nog te interpreteren als een economie met een goederenstroom in evenwicht. Aangezien het een tabel is met fysieke in- en outputs (ton, kg, arbeidsuren) is het niet mogelijk om die 28 ton ijzer die uit het niets komt, als een kapitaal te zien, dat bijvoorbeeld geen slijtage vertoont en niet vervangen moet worden (zoals in tabel 12, een fictieve economie met gelijke organische samenstellingen, maar ook met constant kapitaal dat niet verslijt en dus niet vervangen moet worden). Vooraleer die fysieke tabel aan te passen zodat hij inderdaad de weergave wordt van een economie met een goederenstroom in evenwicht, volgen we de berekeningen van Steedman. Steedman stelt eerst een soort intrinsieke arbeidsurentabel op.

Steedman berekent daarvoor de arbeidstijd per ton ijzer, per kg goud en per ton graan. De ijzerindustrie produceert netto $(56 - 28) = 28$ ton ijzer. De arbeidstijd is 56.000 uren. Dus 2 uren arbeid per kg ijzer.

Tabel 15: Steedmans very simple economy with three industries
— tabel met intrinsieke arbeidsuren (= duizenden arbeidsuren) —

	C	V	S	W
Iron industry	56	+ 14	+ 42	= 112
Gold industry	32	+ 4	+ 12	= 48
Corn Industry	24	+ 2	+ 6	= 32
Total	112	+ 20	+ 60	= 192

Tabel 16: Intrinsieke arbeidsuren en prijzen van de fictieve economie van Steedman

	C	V	S	W	Prijs
Iron industry	56	+ 14	+ 42	= 112	95,491
Gold industry	32	+ 4	+ 12	= 48	48
Corn Industry	24	+ 2	+ 6	= 32	34,368
Total	112	+ 20	+ 60	= 192	177,859

Tabel 17: De methode van Steedman toegepast op een fictieve economie in evenwicht (intrinsieke arbeidsuren en prijzen)

	C	V	S	W	Prijs
Iron industry	0	+ 14	+ 42	= 56	24
Gold industry	32	+ 4	+ 12	= 48	48
Corn Industry	24	+ 2	+ 6	= 32	18
Total	56	+ 20	+ 60	= 136	80

Tabel 18: Tabel 17 gehergroepeerd per sector

	C	V	S	W	Prijs
Sector I	0	+ 14	+ 42	= 56	24
Sector II	56	+ 6	+ 18	= 80	56
Total	56	+ 20	+ 60	= 136	80

Tabel 19: Berekening van de winst met winstvoet 200%

	Inkoop	Loon	c + v	Winstvoet (%)	Winst	Productieprijs
Iron industry	0,00	14	14,00	200,00	28,00	42,00
Gold industry	24,00	4	28,00	200,00	56,00	84,00
Corn industry	18,00	2	20,00	200,00	40,00	60,00
TOTAAL		20	62,00		124,00	186,00

Tabel 20: Resultaat van de berekening volgens opeenvolgende benaderingen

	Inkoop	Loon	c + v	Winstvoet (%)	Winst	Productieprijs
Iron industry	0,00	14	14,00	118,57	16,60	30,60
Gold industry	17,48	4	21,48	118,57	25,47	46,96
Corn industry	13,12	2	15,12	118,57	17,92	33,04
TOTAAL	30,60	20	50,60		60,00	110,60

Tabel 21: Marxistische tabel van prijzen en waarden van de aangepaste economie van tabel 13 (totale winst = totale meerwaarde; $p = \sum s_i$) (dus vergelijkbaar met tabel 11)

	Kapitaal	Aankoop-prijs	v_i	Kostprijs	s_i	Waarde	Exces	Productie prijs	Winst p
Iron	$0_c + 14_v$	0	14	14,00	42	56	- 25,40	30,60	16,60
Gold	$17,48_c + 4_v$	17,48	4	21,48	12	33,48	+ 13,48	46,96	25,47
Corn	$13,12_c + 2_v$	13,12	2	15,12	6	21,12	+ 11,92	33,04	17,92
TOTAAL		30,6	20	50,6	60	110,6	0	110,6	60,00

Tabel 22: Gelijke organische samenstellingen in sector productiemiddelen (goud & graan)

	C	V	S	W
Iron industry	0	+ 14	+ 42	= 56
Gold industry	32	+ 4	+ 12	= 48
Corn industry	24	+ 3	+ 9	= 36
Total	56	+ 21	+ 63	= 140

Tabel 23: Resultaat berekening winstvoet met opeenvolgende benaderingen

	Inkoop	Loon	c + v	Winstvoet (%)	Winst	Productieprijs
Iron Industry	0,00	14	14,00	121,22	16,97	30,97
Gold Industry	17,70	4	21,70	121,22	26,30	48,00
Corn Industry	13,27	3	16,27	121,22	19,73	36,00
TOTAAL	30,97	21	51,97		63,00	114,97

Tabel 24: Overzicht marxistische prijzen en waarden (tabel 22 en tabel 23)

	Kapitaal	Aankoop-prijs	v_i	Kostprijs	s_i	Waarde	Exces	Productie prijs	Winst p
Iron	$0_c + 14_v$	0	14	14,00	42	56	- 25,03	30,97	16,97
Gold	$17,70_c + 4_v$	17,70	4	21,70	12	33,70	+ 14,30	48,00	26,30
Corn	$13,27_c + 3_v$	13,27	3	16,27	9	25,27	+ 10,73	36,00	19,73
TOTAAL		30,97	21	51,97	63	114,97	0	114,97	63,00

Steedman schrijft: $l_i = 2$, te begrijpen als $l_i = 2000$ uur/ton of $l_i = 2$ uur/kg of $l_i = 2$ h/kg⁸⁸.

De 16 ton ijzer die de goudindustrie koopt, staat dus voor $16.000 \text{ kg} \times 2 \text{ h/kg} = 32.000$ uren.

De arbeid in de goudindustrie zelf is 16.000 uren. Het aantal uren arbeid om 48 kg goud te produceren is $32.000 \text{ uren} + 16.000 \text{ uren} = 48.000 \text{ uren}$. Voor 1 kg goud is dus 1.000 uren arbeid nodig. Dit geeft $l_g = 1000$ h/kg. Een analoge berekening geeft voor het graan: $l_c = 4$ h/kg. Steedman schrijft $l_i =$

2 , $l_g = 1$ en $l_c = 4$, zonder aanduiding van de grootheden en zonder de vermelding dat het duizendtallen betreft. Dit is niet echt een probleem, maar het bemoeilijkt wel de interpretatie. Essentieel is dat in zijn fictieve economie 80.000 uren gepresteerd worden: 56.000 in de ijzerindustrie, 16.000

in de goudindustrie en 8.000 in de graanindustrie. De waarde van de geproduceerde goederen is dus 80.000 uren, afgekort 80.

In de economie van Steedman krijgen de arbeiders 5 ton graan en de kapitalisten 3 ton graan en 16 kg goud. Dit betekent dat voor Steedman de ijzerindustrie staat voor sector I (productiemiddelen), en dat de goud- en graanindustrie samen de sector II (consumptiegoederen) vormen. De goudindustrie staat dus voor de productie van luxegoederen voor de kapitalisten (of voor het geld dat opgepot kan worden; zie verder wanneer goud het betaalmiddel wordt). Daarna berekent Steedman de waarde van de arbeidskracht uitgedrukt in arbeidsuren. In totaal zijn er 80.000 uren gewerkt. De 5 ton graan voor de arbeiders staan voor 20.000 arbeidsuren. Steedman schrijft: $V = 5 l_c = 5 \times 4 = 20$. De 3 ton graan en de 48 kg goud staan voor 60.000 arbeidsuren. Steedman schrijft $S = 60$. S verwijst naar *surplus-value*. Steedman stelt het economische proces voor met een soort intrinsieke urentabel of *vulgaire waardetabel*. De cijfers in die tabel drukken dus duizenden arbeidsuren uit: C is het constant kapitaal, V het variabele kapitaal, S de meerwaarde en W de totale geproduceerde waarde. Al het constante kapitaal wordt in één en dezelfde cyclus opgebruikt. De input van de ijzerindustrie van 28 ton ijzer (die uit het niets komt) krijgt in tabel 15 dus een waarde van 56.000 arbeidsuren.

Steedman heeft dus een arbeidsurentabel (tabel 15) opgesteld van een fictieve economie die niet in evenwicht is; het constant kapitaal van de ijzerindustrie komt immers uit het niets, zoals in de tabel met de fysieke grootheden (tabel 14). En toch wordt stilzwijgend verondersteld dat de fictieve economie een gesloten systeem is zonder ‘sparen of ontsparen’, zonder ‘aanvullen of uitputten van stocks’ of zonder ‘kapitaalaccumulatie of -desaccumulatie’. Een kritiek op Steedman is trouwens dat er niet mag uitgegaan worden van evenwicht, omdat de kapitalistische economie niet in evenwicht is. De hoger gemaakte analyse toonde dat het gebruik van een goed gedefinieerd evenwicht toegelaten is en niet noodzakelijk tot foutieve conclusies leidt. *Integendeel*, het was de enige mogelijkheid om de abstractie die Marx gebruikte in de transformatie (eerst een katoenverwerkingsbedrijf, daarna een kapitalist met

vijf verschillende bedrijven), om te zetten naar een fictieve economie. Daaruit volgde de noodzaak om de waarden voor de kapitalen (constant en variabel) ondubbelzinnig te interpreteren als de waarden die overeenkomen met de productieprijsen en het loon. Steedman doet dit niet en neemt Marx letterlijk over.

Steedman gebruikt de eerste drie kolommen van de arbeidsurentabel (tabel 15) en gaat berekenen wat de (productie-)prijzen moeten zijn opdat de winstvoet in prijzen uitgedrukt, gelijk zou zijn voor de drie productietakken. Steedman denkt dat hij Marx' formules (zie tabel 10) mag gebruiken voor de berekening van de prijzen niet-tegenstaande zijn model geen geïsoleerd eiland maar de totale economie voorstelt.

Hij definieert:

- r *rate of profit*
- w *money wage rate per unit of labour-time* (i.e. MELT: loon/arbeidsuur) (eigenlijk per duizend uren arbeid)
- p_i *money price per unit iron* (prijs per ton ijzer)
- p_c *money price per unit corn* (prijs per ton graan)
- p_g goud dient als betaalmiddel. De facto legt Steedman de prijs van één kg goud vast op ‘1’, de eenheid

Steedman gebruikt nu ten onrechte Marx' formules (zie tabel 10) en stelt daarmee de volgende vergelijkingen op:

$$(1 + r) \cdot (28 p_i + 56 w) = 56 p_i \quad (1)$$

$$(1 + r) \cdot (19 p_i + 16 w) = 48 \quad (2)$$

$$(1 + r) \cdot (12 p_i + 8 w) = 8 p_c \quad (3)$$

$$80 w = 5 p_c \quad (4)$$

De eerste drie vergelijkingen drukken uit dat de winstvoet in geld voor de drie industrieën gelijk moet zijn. De prijs wordt dus $(C + V) \times (1 + \text{rate of profit})$ (zie tabel 10, productieprijs = $k(1+p)$). Er werden 80 units arbeid (i.e. 80.000 uren) gepresteerd. De arbeiders krijgen 5 ton graan. Daarmee

kan vergelijking (4) opgesteld worden. Er ontstaan dus vier vergelijkingen met vier onbekenden. Steedman geeft enkel de resultaten:

$$\begin{aligned} r &= 52,08 \% \\ w &= 0,2685 \\ p_i &= 1,7052 \\ p_c &= 4,2960^{89} \end{aligned}$$

Hiermee kunnen de totale prijzen van de producten gemakkelijk worden berekend:

- de prijs 1 kg goud is gelijk aan 1;
- de prijs 1 ton ijzer is gelijk aan de prijs van 1,7052 kg goud;
- de prijs van 1 ton graan is gelijk aan de prijs van 4,2960 kg goud.

De totale prijs van het 48 kg goud is dus 48 kg goud;

de totale prijs van het ijzer: 56 ton ijzer x 1,7052 kg goud/ton ijzer = 95,49 kg goud;

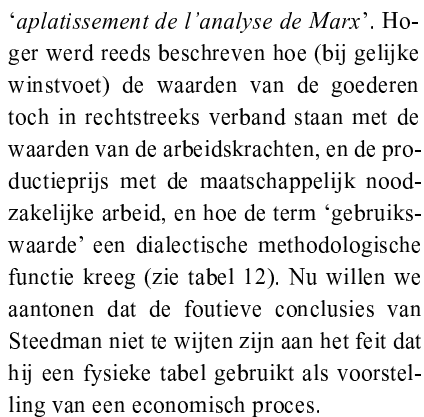
de totale prijs van het graan: 8 ton graan x 4,2960 kg goud/ton graan = 34,37 kg goud;

de prijs van duizend arbeidsuren is 0,2685 kg goud.

De totale prijs van de goederen is dus 177,859 kg goud (Steedman zegt: ‘approximately 178’ en geeft omzeggens nooit eenheden) (zie tabel 16).

De ijzerindustrie vormt de sector I, de productiemiddelen; de goud- en graanindustrie vormen samen de sector II, de consumptiegoederen. In de fictieve economie bestond sector II slechts uit één productiesfeer. De waarde van de consumptiegoederen is in Steedmans tabel 80 (48+32 of 20+60). De prijs van de consumptiegoederen is 82,368. De totale waarde van alle verhandelde goederen is 192, de totale prijs is 178. Er wordt aan geen enkele aggregaat voldaan, en daarom vervallen de aggregaten van prijzen en waarden volgens Steedman, en wordt de arbeidswaardeleer verworpen.

De Hegeliaanse traditie staat afkerig tegenover analytische pogingen om de arbeidswaardeleer voor te stellen (Bortkiewicz, Sweezy, Steedman, of de dialectisch analytische aanpak van deze bijdrage). Andrew Kliman verwerpt modellen in evenwicht en gebruikt het woord ‘fysicalistisch’ voor de (vulgaire) arbeidsurentabel van Steedman; voor Fred Moseley staat neo-Ricardiaans voor het gebruik van *lineaire* vergelijkingen⁹⁰; voor Tran Hai Hac en Pierre Salama staat analytisch voor ‘vulgate’ en

Tabel 18⁹² toont dus dat de *totale prijs van alle verhandelde goederen* gelijk is aan de *totale waarde van de consumptiegoederen*, namelijk 80. Dit is de *interne logica van Steedmans berekening*. Dus niet dat de totale waarde van de waren gelijk is aan de totale prijs van de waren (aggregaten van waarden en prijzen, in tabel 11 is dit 635). Het is ook niet te verzoenen met een historisch begrip hoe goud oorspronkelijk als betaalmiddel kon fungeren en hoe papiergeld daarna die functie kon overnemen.⁹³ Tegelijkertijd vinden we in de tabellen 17 en 18 de theoretische vergissing terug die gemaakt werd toen de tabellen 3 en 4 opgesteld werden. Namelijk de *foutieve* veronderstelling dat de totale geproduceerde waarde (in het eigen model: 220) zich kristalliseert in de consumptiegoederen, dus de veronderstelling dat de productieprijs van de consumptiegoederen gelijk is aan de waarde van de consumptiegoederen.

meerwaardevoet (300%) stellen we een *marxistische* prijs- en waardetabel zoals tabel 11 op. We onderzoeken of de arbeiders de vijf ton graan kunnen kopen en de kapitalisten de drie ton graan en de 48 kg goud, zoals Steedman veronderstelde op basis van zijn (vulgaire) arbeidsurentabel. We gebruiken de formules van Marx, die ook door Steedman gebruikt werden (zie tabel 10). De winstvoet wordt in prijzen uitgedrukt en is dus niet gekend, net zomin als de prijzen gekend zijn. Om die te berekenen gaat de methode met opeenvolgende benaderingen (te groot, te klein) met een rekenblad het vlugst. In dit model wordt al het constante kapitaal opgebruikt in dezelfde cyclus. In het eigen model met vijf sferen was dit niet het geval (zie tabel 11). Maar dit maakt in deze argumentatie geen verschil. Het is een logisch gevolg van een *aanvaardbare tabel met fysieke grootheden* (i.e. de tabel 14, waarbij de 28 ton ijzer op nul gebracht is, en niet de arbeidsurentabelen) waarbij alles opgebruikt moet worden.

De productieprijs van de consumptiegoederen is 144. Het totale inkomen (loon + totale winst) is $20 + 124 = 144$. Maar de meerwaardevoet in de (vulgaire) arbeid surentabel was 300%, dus zou het totale inkomen $20 + (3 \times 20) = 80$ moeten zijn i.p.v. $20 + 124 = 144$. In tabel 11 is $\Sigma s_1 = p$, ($110_s = 110$). De winstvoet van 200% is dus te hoog.

Steedmans tabel 17 is moeilijk te vergelijken met tabel 21, die wel volgens Marx' logica opgebouwd is. Een eerste reden is dat Steedman voor C de waarden neemt en niet de productieprijzen.⁹⁴ En aangezien de waarde van het ijzer, veel hoger ligt dan de productieprijs van het ijzer eindigt

Steedman met hogere bedragen voor de totale waarde (136 i.p.v. 110,6). De waarde van de consumptiegoederen is bij Steedman $32 + 48 = 80$, in de marxistische tabel van productieprijzen en waarden is dit $33,48 + 21,12 = 54,60$. Daarom werd hoger opgemerkt dat Steedmans tabel een *vulgaire* waardetabel is, omdat de invloed van de transfers niet in rekening gebracht wordt. Hierin vinden we onverkort de kritiek terug van Marx op Ricardo. Veel marxisten denken dat elke analytische en/of kwantitatieve aanpak noodzakelijk moet eindigen in een dergelijke ‘vulgaire’ invulling van de arbeidswaardeleer.

De productieprijzen voor het goud (46,96) en voor het graan (33,04) komen niet overeen met de waarden in de vulgaire arbeidsurentabel 16, respectievelijk 48 en 32. In de arbeidsurentabel staan de bedragen gewoon voor intrinsieke geaccumuleerde arbeidsuren. In de marxistische tabel daarentegen is de waarde de (reeds betaalde) kostprijs (= aankoopprijs + v_i) plus s_i . In de marxistische tabel worden transfers door verschillende organische samenstellingen onmiddellijk in rekening gebracht via de kostprijs. De productieprijzen worden op die manier de waarden die moeten betaald worden (in geld) door de persoon die die goederen koopt. Steedmans tabel is een *vulgaire arbeidsurentabel* die weinig te maken heeft met de marxistische tabel waarin waarden en prijzen een economische eenheid vormen.

Het verschil ($46,96 \neq 48$ en $33,04 \neq 32$) voor de productieprijzen van de consumptiegoederen kunnen we laten verdwijnen door voor de twee productiesferen (graan en goud) van sector II dezelfde organische samenstelling te nemen. Daarom wordt de berekening overgedaan en worden de organische samenstellingen van de twee productiesferen van de sector II, gelijk genomen. Dit geeft (bijvoorbeeld) een *vulgaire* arbeidsurentabel, tabel 22.

Tabel 23 is het resultaat van de berekening van de winstvoet volgens de methode van de opeenvolgende benaderingen. De productieprijzen van de consumptiegoederen komen nu wel overeen met de waarden uit de vulgaire arbeidsurentabel 22.⁹⁵

De totaliteit van de geproduceerde waarde is nu wel terug te vinden in de prijs van de

consumptiegoederen. Dit is niet in tegenstelling met bijvoorbeeld tabel 10, maar gewoon het gevolg van het feit dat er *slechts* twee niveaus zijn waarin geredeneerd werd en omdat de sector van de ijzerproductie geen productiemiddelen aankoopt. En sector II is opgesplitst in twee parallelle sferen met identieke organische samenstellingen, en sector I bestaat slechts uit 1 productiesfeer. In dit model kan het niet anders of de totale geproduceerde waarde kristalliseert in de consumptiegoederen. De prijs van de consumptiegoederen (84) is echter geenszins gelijk aan de waarde van de consumptiegoederen (58,97), zoals in de vulgaire waardetabel 22.

Tabel 10 met vijf productiesferen en slechts één sfeer van consumptiegoederen, kapitalen met verschillende organische samenstellingen, en duidelijke geld- en goederenstromen is overzichtelijk en toont hoe het verschil tussen waarden en productieprijzen juist totstandkomt. Een fictieve economie met slechts één sfeer in de productiemiddelen en twee sferen voor de consumptiegoederen geeft onvoldoende inzicht in het proces. Het is niet toevallig dat Marx de transfers trachtte te duiden met een katoenverwerkingsbedrijf met vijf niveaus of een kapitalist met vijf bedrijven, geïsoleerd t.o.v. de rest van de economie. Dit verklaart ook de moeilijkheid om Andrew Kliman te interpreteren en dat is ook de reden waarom bij de bespreking van *TSSI* geen tabellen uit zijn boek overgenomen werden.

Andrew Kliman noemt de tabellen 15, 16, 17 en 22 *fysiek* en koppelt hieraan het begrip ‘physicalism’⁹⁶. Maar de *fysieke* waarde- of *vulgaire* urentabellen (17 of 22) zijn op zich niet fout en kunnen omgevormd worden naar een voorstelling met marxistische waarden en prijzen zoals de tabellen 21 en 24. De marxistische tabellen met waarden en prijzen die eruit kunnen voortkomen, zijn wel iets heel anders dan de fysieke waardetabellen of vulgaire urentabellen van Steedman. De kritiek die meestal geuit wordt op de analytische benaderingen is te oppervlakkig, en zo komt men ertoe om Ernest Mandel over dezelfde kam te scheren als de neo-Ricardianse analyses.

In de situatie van tabel 24 kunnen de arbeiders bijvoorbeeld 58,33% van het graan

kopen, of $(1/4)^{ste}$ van het goud en $(1/4)^{ste}$ van het graan. In de situatie van tabel 21 konden de arbeiders 60,53% van het graan kopen, of nog steeds $(1/4)^{ste}$ van het goud en $(1/4)^{ste}$ van het graan. De arbeiders kunnen $1/4$ van de totale productie kopen en de kapitalisten $3/4$, maar niet zoals Steedman veronderstelde. Om Steedmans verdeling van de goederen tussen arbeiders en kapitalisten te bekomen, moet er nog een stap gedaan worden, zodat de transfers volledig verdwijnen: in de fysieke tabel moet de organische samenstelling van de drie sferen gelijk zijn. Zoals hoger reeds opgemerkt, worden prijzen en waarden dan gelijk en dan zal de vulgaire waarde- of urentabel uitwisselbaar worden met de marxistische waarde- en prijzentabel. Gelijke organische samenstellingen is, zoals hoger opgemerkt, de manier om ervoor te zorgen dat er geen transfers zijn, in plaats van zoals *SSSI* of *TSSI* simultane of sequentiële egalisatiemechanismen van prijzen en waarden te veronderstellen. Er zijn twee mogelijkheden om een economie in evenwicht met gelijke organische samenstellingen op te stellen, volgens tabel 13 (prijs productiemiddelen van $a = 0$) of volgens een aangepaste versie van tabel 11 (prijs productiemiddelen van $a \neq 0$). In het eerste geval is het niet mogelijk om te veronderstellen dat het totale constante kapitaal opgebruikt wordt in één cyclus, in het tweede geval is het wel mogelijk. Dit wordt niet verder uitgewerkt, essentieel is te begrijpen dat er bij gelijke organische samenstellingen geen transfers zijn en een vulgaire arbeidsurentabel dan gelijk wordt aan de marxistische waarde- en prijzentabel.

Bij de berekening van de winstvoet in de tabellen 19, 20 en 23 was het houvast (het mikpunt van de berekening via opeenvolgende benaderingen) de totale geproduceerde waarde, respectievelijk 80 en 84. Enkel zo kon de winstvoet berekend worden. De aggregaten van prijzen en waarden en de prijzen van de consumptiegoederen *ontstaan tijdens de berekening*. Er werd dus van gekende geproduceerde waarden (80 en 84) naar onbekende aggregaten van prijzen en waarden gerekend. Het aantal arbeidsuren was dus het houvast, de oorsprong van de prijzen. De formules die voor de berekening van de winstvoet gebruikt werden, zijn de formules van Marx (zie tabel 10) die ook door Steedman

gebruikt werden, maar hij bouwde voort op Bortkiewicz, Sweezy, e.a.

Bij Steedman, Bortkiewicz, Sraffa e.a. gaat de onderlinge verbondenheid tussen de verschillende grootheden (arbeid, waarde, geld, aggregaten, uitbuitingsgraad, onderlinge transfers, enz.) in het kapitalisme verloren; enkel de gelijke winstvoet in geld uitgedrukt blijft over, dus hetgeen waar de individuele kapitalisten oog voor hebben. Bij Steedman verdwijnt het *analytische* inzicht in het kapitalisme als economisch systeem. Hij behoudt – zegt hij zelf – enkel dat kapitalistische uitbuiting de bron van de winst is; de marxistische analyse van het kapitalisme gaat veel verder dan dat. Vooral zijn kritiek op de arbeidswaardeleer uit te werken schrijft hij als samenvatting van de inleidende hoofdstukken:

“The ‘solution’ of the transformation problem offered by Marx is quite unacceptable; it is internally incoherent, even when input prices are transformed. Alternative and coherent solutions exist which, in their own, limited, terms are perfectly acceptable. They are logically sound and they can be used to make a basic Marxist point: capitalist exploitation is the source of profit. Marxist economists should stop wasting their time in incompetent debates on simple matters of logic. When they have freed themselves from the incubus of the ‘transformation problem’ they will perhaps be able to devote their energies to worthwhile Marxist theoretical work.”⁹⁷

Als de veronderstelde tekortkomingen van Marx’ politieke economie een reden zijn om elke marxistische analyse van het kapitalisme als onwetenschappelijk af te doen, dan is aandacht voor het (veronderstelde) transformatieprobleem bij Marx geen tijdverlies, maar een noodzakelijk en verbindend element in het geheel van de ideologische en economische strijd. Maar zoals in de inleiding reeds opgemerkt, het methodologische aspect van de politieke economie als economische wetenschap is minstens even belangrijk.

Voor de burgerlijke economen is de arbeidswaarde overbodig omdat de kapitalisten hun winstvoet in geld berekenen.⁹⁸ Een koper heeft in die opvatting een som geld in zijn handen en koopt iets. Met zijn aankoop ‘beslist’ hij dat dat product voor hem

zoveel ‘waard’ is. Maatschappelijk krijgen waren op die manier niet enkel een prijs maar ook een waarde, namelijk het nut dat alle consumenten samen toekennen aan iets door het te kopen voor een bepaalde prijs. Maar eigenlijk zeggen we zo dat vraag en aanbod de waarde van een product bepalen. Er wordt dan een maatschappelijke conventie verondersteld die ervoor zorgt dat geld waarde heeft – dat is de eerste stap – en door alle individuele beslissingen op basis van het individuele nut voor de kopers, ontstaan de prijzen, m.a.w. krijgen goederen een bepaalde waarde – dat is de tweede stap.⁹⁹ Deze beschrijving komt in grote lijnen overeen met de burgerlijke (politieke) economie die de arbeidswaardeleer overbodig vindt. Het is een kleine stap naar de kwantiteitstheorie van geld, waarbij uitgegaan wordt van de totale hoeveelheid beschikbaar geld enerzijds en de aangeboden goederen anderzijds. In de burgerlijke economie verdwijnt de marxistische opvatting dat waarde ontstaat in het productieproces en gekoppeld is aan arbeidsuren. Vraag en aanbod bepalen dan de prijs en de waarde van iets.

Conclusie

De arbeidswaardeleer in *Het Kapitaal* van Marx vormt theoretisch een coherent geheel.

Het gebruik van een goed gedefinieerd evenwicht was niet enkel toegelaten maar noodzakelijk. Het was de enige mogelijkheid om de abstractie die Marx in de transformatie gebruikte (eerst een katoenverwerkingsbedrijf, daarna een kapitalist met vijf verschillende bedrijven), om te zetten naar een fictieve economie. De fictieve economie stelt geen ‘*eiland in de kapitalistische economie*’ voor maar ‘*de gehele economie*’, vandaar de noodzaak om de kapitalen (constant en variabel) ondubbelzinnig te interpreteren als de waarden die overeenkomen met de productieprijzen en het loon. Alle vroegere modellen (Bortkiewicz, Sweezy, Sraffa, Steedman, e.a.) werden opgesteld in de overtuiging dat men ongestraft een redenering die enkel een mechanisme wilde tonen (Marx’ eiland) kon overnemen voor een model dat een globale economie moest voorstellen zonder deze stap te zetten. Met *The New Interpretation*, *SSSI* en *TSSI* dacht men dat dit fout was. Dit is slechts gedeeltelijk correct, want in

Marx’ tabel was het niet noodzakelijk dat c_i en v_i de productieprijzen of de lonen moesten voorstellen, als het maar *waarden* waren. Marx was zich hier terdege van bewust. Zonder een dialectisch analytische interpretatie van *Het Kapitaal* is het onmogelijk om te begrijpen dat dit er niet echt toe doet voor Marx’ abstractie, maar wel voor een fictieve economie.

De discussies over geschoolde en ongeschoolde arbeid horen thuis in de interpretatie van de waarde van de arbeidskracht. ‘*Kwantiteit van de arbeid*’ verwijst naar de invulling van de term *ruilwaarde*, ‘*kwaliteiten van goederen*’ verwijst naar de invulling van de term *gebruikswaarde*. Discussies over de invulling van kwantiteit en kwaliteit zijn terug te voeren naar verschillende opvattingen over de dialectische methodologie van het marxisme. De term *gebruikswaarde* krijgt een belangrijke analytisch dialectische functie en zorgt voor de dialectische autonomie van de discipline ‘politieke economie’.

Dat geld met het *waardevorm-paradigma* opnieuw eenduidig een drager van waarde werd, was een positieve stap. Het systemische haalt in *The New Interpretation*, *SSSI* en *TSSI* echter de bovenhand, zodat de duidelijke opsplitsingen tussen de waarde van de arbeidskracht, de waarde van een waar, de waarde uitgedrukt door de productieprijzen, de gebruikswaarde en het nut verloren gaan en de essentie van vroegere holistische of systemische interpretaties overeind blijft. Essentieel is dat de waarde die uitgedrukt wordt door de productieprijzen niet de waarde van de waar is; er is een afwijking, een excès. Er moet geen mechanisme verondersteld worden om die waarden en prijzen gelijk te krijgen. Als de organische samenstellingen identiek zijn, verdwijnt het verschil tussen prijzen en waarden. De mechanismen en contradicties van het kapitalisme worden slechts begrepen door vast te houden aan de objectiviteit van het begrip waarde, dus waarde dialectisch gelinkt aan de arbeidsuren.

De hier gemaakte analyse en interpretatie plaatst zich in de analytische traditie van het dialectisch materialisme. Maar tegelijkertijd tracht ze in het spoor van Rudolf Hilferding en Ernest Mandel tot een dialectische bepaling van de discipline ‘politieke economie’ te komen. Een analytische

wetenschappelijk verantwoorde interpretatie van de arbeidswaardeleer is mogelijk en incorporeert de verschillende aggregaten. Het model is een onmisbaar instrument om de relatie tussen theorie en economische werkelijkheid te vatten.

De kapitalistische economie is niet in staat welvaart te garanderen. Het kapitalisme produceert geen welzijn, maar ruilwaarden. In het kapitalisme ontstaan *welzijn* en *maatschappelijk nut* slechts onrechtstreeks en in een erg gecorrumpeerde vorm. Niet aflatende concurrentie, dalende winstvoeten, stijgende organische samenstellingen, transfers, enz. hangen bovendien steeds als een zwaard van Damocles boven de hoofden. Uitvoer van werkloosheid, uitvoer van armoede, afbouw van welvaart en arbeidsvoorwaarden, enz. zijn niet enkel de klassieke maar ook de enige recepten die de kapitalistische klasse heeft om hun crisis te bestrijden en die de regeringen goedschiks of kwaadschiks, vroeg of laat, moeten volgen.

Noten:

¹ Ik bedank Herman Michiel en Jelle Versieren voor de kritieken en suggesties op embryonale versies van deze bijdrage.

² Voor de basistermen van het marxisme verwijst ik naar *Inleiding in de marxistische economie* van Ernest Mandel (1974); voor een andere invalshoek is er *Une introduction à l'économie politique* van Pierre Salama en Jacques Valier (1974) en *Introduction à l'économie de Marx* van Pierre Salama en Tran Hai Hac (1992). De *cursus Politieke Economie* van Dirk Frantzen voor het Masereelfonds – een “standaard versie” – of *Les Fondements de l'Economie Capitaliste* van Jacques Gouverneur (2005) zijn meer neutraal en te vinden op het internet. De werken van Marx en Engels staan op de website van *Marxist Internet Archive*.

³ Zie ‘Introduction’ in *The New Value Controversy and the Foundations of Economics*, (ed. Alan Freeman, Andrew Kliman en Julian Wells, 2004, Edward Elgar Publishing Limited), p. xix.

⁴ Pierre Salama en Tran Hai Hac schrijven: “*De von Bortkiewicz à Morishima, la correction de l'erreur de Marx consiste à réévaluer en prix de production non seulement le capital constant, mais aussi le capital variable. Pour cela, et de façon ricardienne, le capital variable est*

assimilé aux biens de consommation que le salaire achète. Cette identification de la valeur d'échange de la force de travail à celle du panier salarial est caractéristique d'une conception du salaire réel.” (p. 65 in *Introduction à l'économie de Marx*, Edition La Découverte, Paris, 1992). Bij de analyse van Steedman wordt duidelijk dat wat Salama en Tran Hai Hac beweren in de eerste zin niet juist is. Bortkiewicz, Sweezy, Steedman, e.a. veronderstelden altijd dat Marx' tabel niet in productieprijzen was opgesteld en dat de winstvoet dus niet correct was. Met (*The New Interpretation*), SSSI en TSSI veranderde dit; maar of hun interpretatie correct is, wordt verder besproken. De rest van het citaat van Salama en Tran Hai Hac is in tegenspraak met het gebruik dat hier gemaakt wordt van de evenwichtsvoorwaarde.

⁵ Ik ben niet tevreden met de term ‘analytisch’. Dit werd opgevangen door toevoeging van ‘dialectisch’. Met de analytische filosofie van de twintigste eeuw en de nauwe link met het positivisme van zowel de vroege of de late Wittgenstein als van de taal filosofie, is de term erg beladen en heeft hij een relativistische connotatie. M.a.w. de analytische filosofie blijft aan de oppervlakte, beperkt het toegelaten gezichtsveld tot de verschijnselen. Het ‘*ding op zich*’ kennen we niet. Toch verwijst de term ook naar de vorm waarin wetenschappelijke theorieën zich tonen en daarom wordt de term behouden. Het had daarom geen zin om een nieuwe term uit te vinden, zeker niet als we willen aantonen dat de politieke economie met de arbeidswaardeleer een wetenschappelijke discipline is en geen ideologie.

⁶ Een goede analyse van vroegere transformaties is te vinden in Paul Sweezy, *The Theory of Capitalist Development*, New York, 1956 en in ed. Sweezy. *Karl Marx and the Close of his System*, New York, 1949. Sweezy neemt de fouten over van Bortkiewicz. In het laatste hoofdstuk wordt Ian Steedmans *Marx after Sraffa* (1977) besproken. De kritiek op deze beide auteurs is analoog. Een neutrale beschrijving van de problematiek is te vinden in E.K. Hunt and Mark Glick ‘Transformation Problem’ in *Marxian Economics*, Ed. John Eatwell, Murray Milgate en Peter Newman, Macmillan Press Limited, 1990. Voor de verschillende stromingen van de laatste decennia met uitgebreide verwijzingen, terminologische verduidelijkingen, enz., zie Andrew Kliman, *Reclaiming Marx's Capital – A Refutation of the Myth of Inconsistency*, Lexington Books, 2007.

⁷ David Laibman schrijft: “*Most 20th-century Marxists are derided for capitulating to bourgeois economics, especially whenever they use simultaneous equations to model the interdependent structure of capitalist production, distribution and price formation*”, in “Rhetoric and Substance in Value Theory: an Appraisal of the New Orthodox Marxism”, in *The New Value Controversy and the Foundations of Economics*, (ed. Alan Freeman, Andrew Kliman en Julian Wells, 2004, Edward Elgar Publishing Limited), p. 3. Met *New Orthodox Marxism* bedoelt Laibman TSSI.

⁸ Zie bijvoorbeeld Tony Smith, *The Logic of Marx's Capital – Replies to Hegelian Criticism*, Suny Series, 1990.

⁹ Zie Sean Craeven, *Against the Spiritual Turn*, Routledge Studies in Critical Realism, 2010; Sean Craeven, *Marxism and Realism*, Routledge Studies in Critical Realism, 2000, *Critical realism in economics – Development and debate*, (ed. Steve Fleetwood, Routledge, 1999), *Critical Realism and Marxism*, (ed. Brown, Fleetwood, Roberts, Routledge, 2002). Het is niet toevallig dat Roy Bhaskar, het oorspronkelijke boegbeeld van dit marxistisch kritisch realisme, in het idealisme en mysticisme is geëindigd. Een meer genuanceerd kritisch realisme is te vinden bij Alex Callinicos, die voor de wetenschapsfilosofie inspiratie zoekt in de taal filosofie.

¹⁰ A. Kliman, *Reclaiming Marx's Capital – A Refutation of the Myth of Inconsistency*, Lexington Books, 2007.

¹¹ Voor een algemene inhoudelijke – niet-wiskundige of niet-formele – kritische analyse van de neo-Ricardiaanse stroming, zie R.B. Rowthorn, ‘Neo-Classicism, Neo-Ricardianism and Marxism’, *New Left Review*, n° 86, 1974. Anderzijds merkt David Laibman in de hoger geciteerde tekst op dat etiketten als ‘neoclassical’, ‘neo-Ricardian’, ‘neo-Walrasian’, ‘Sraffian’ enz. een vernietigende kritiek aan het adres van de vroegere Marxistische traditie verbergen. Laibman krijgt van Fred Moseley het etiket ‘Sraffian’; zie ‘The Return to Marx: Retreat or Advance’, in *The New Value Controversy and the Foundations of Economics*, (ed. Alan Freeman, Andrew Kliman en Julian Wells, 2004, Edward Elgar Publishing Limited), p. 37. Analytische benaderingen krijgen van Moseley het etiket ‘lineair’, niet-Hegeliaans. De plaats van het analytische bij Marx, zoals in het negende hoofdstuk, blijft een raadsel.

- ¹² Karl Marx, *Capital Volume 3*. Penguin Books 1981, p. 254 (i.e. begin van het hoofdstuk met de transformatie).
- ¹³ De term *productiesfeer* neemt afstand van de technische en juridische entiteiten zoals ze concreet bestaan. In de abstractie van een productiesfeer wordt *joint production* uitgeschakeld, een bedrijf kan immers een verzameling zijn van entiteiten die tot verschillende productiesferen behoren.
- ¹⁴ Voor c_i , s_i of v_i : $i = a, b, c, d$ of e .
- ¹⁵ A. Kliman, *Reclaiming Marx's Capital – A Refutation of the Myth of Inconsistency*, Lexington Books, 2007.
- ¹⁶ Karl Marx, *Capital Volume 2*. Penguin Books 1978, p. 238.
- ¹⁷ Karl Marx, *Capital Volume 3*. Penguin Books 1981, p. 258.
- ¹⁸ Karl Marx, *Capital Volume 2*. Penguin Books 1978, p. 262 e.v.
- ¹⁹ Men kan ook zeggen dat de abstractie zich in de toekomst bevindt. Reproductie die met het indirect loon betaald wordt (gezondheidszorg, enz.) is ook uitbesteed aan privébedrijven die dezelfde winstvoet halen als de andere productiesferen. De overheid heeft dus alles uitbesteed wat voor de privébedrijven bijkomende meerwaarde oplevert.
- ²⁰ Zie in dit verband noot 4 met het citaat van Pierre Salama en Tran Hai Hac.
- ²¹ Het aggregaat van $Used\ up_c$ is 202 en werd door Marx zo gekozen opdat de aggregaten van waarden en prijzen gelijk zouden zijn. In de fictieve economie ontstaan de kostprijzen in het economisch proces dat in evenwicht verondersteld wordt. Dit wordt verder nog besproken.
- ²² Karl Marx, *Capital Volume 3*. Penguin Books 1981, p. 256.
- ²³ Karl Marx, *Capital Volume 3*. Penguin Books 1981, noot p. 117 e.v.
- ²⁴ Karl Marx, *Capital Volume 3*. Penguin Books 1981, p. 258.
- ²⁵ Karl Marx, *Capital Volume 3*. Penguin Books 1981, p. 265.
- ²⁶ Daarom verdwijnt vanaf nu de vette lijn tussen sector I en sector II.
- ²⁷ Hiermee wordt nogmaals duidelijk dat waren culturele voorwerpen zijn en geen natuurlijke.
- ²⁸ “Let us suppose that five different capital investments in the above example, I-V, belong to one and the same person”. Karl Marx, *Capital Volume 3*. Penguin Books 1981, p. 259.
- ²⁹ Karl Marx, *Capital Volume 3*. Penguin Books 1981, p. 265.
- ³⁰ Zie *Marxist Internet Archive*.
- ³¹ Suzanne de Brunoff, *La Monnaie chez Marx*, Editions Sociales (zie verder).
- ³² Karl Marx, *Capital Volume 1*. Penguin Books 1982, p. 196.
- ³³ Ben Fine en Laurence Harris schrijven in een uitgebreide kritiek op de *neo-Ricardian school* (Steedman): “What is clear from Volume III (and is universally agreed) is that Marx is concerned with moving to a lower level of abstraction for which commodities do not exchange at their values. But it would be an error to conclude that, in the context of the transformation problem, Marx was solely concerned with ‘correcting’ his earlier abstraction of the equality of exchange value with value”. (‘Controversial Issues in Marxist Economy Theory’, *The Socialist Register*, London, 1976, p. 146) Hun opmerking over verschillende abstractieniveaus (*lower level of abstraction*) is terecht, maar de auteurs trekken die gedachte niet door naar de volledige methodologie van Marx. ‘Different abstractions’ zou trouwens een betere formulering zijn. Ze besluiten dat de transformatie van Marx fouten bevat in plaats van oog te hebben voor die specifieke analysemethode van Marx. Hun kritiek op de neo-Ricardianse stroming is gelijklopend met de kritiek die hier gemaakt wordt. De politieke draagwijdte van de neo-Ricardianse stroming komt ruim aan bod, maar de kritiek krijgt geen wiskundig verlengstuk. Het artikel geeft een goed overzicht van de verschillende opvattingen binnen de neo-Ricardianse traditie. Zie ook noot 85 aan het begin van het laatste deel over de tijd in de abstracties i.v.m. het begrip ‘Temporal’ in *TSSI*.
- ³⁴ Karl Marx, *Capital Volume 3*. Penguin Books 1981, p. 273.
- ³⁵ Karl Marx, *Capital Volume 3*. Penguin Books 1981, p. 297: “If commodities were sold at their values, however, this would mean very different rates of profit in the different spheres of production, as we have already explained, according to the different organic composition of the masses of capital applied.”
- ³⁶ Karl Marx, *Capital Volume 3*. Penguin Books 1981, p. 275 (vet door mezelf).
- ³⁷ Karl Marx, *Capital Volume 3*. Penguin Books 1981, p. 277.
- ³⁸ Karl Marx, *Capital Volume 3*. Penguin Books 1981, p. 281.
- ³⁹ Salama en Tran Hai Hac denken dat de moeilijkheden om de aggregaten van Marx te construeren te wijten zijn aan de analytische pogingen die vulgariserend waarde in verband brengen met arbeidsuren. Filosofisch heeft hun analyse veel verwantschap met Rubin, die een idealistische versie is van de fysicalistische (voor dit begrip, zie noot 87) benaderingen in de Sovjet-Unie die ook nog bij Ilyenkov terug te vinden is en waarvan ze zich (terecht) distantiëren. Het verschil tussen hun interpretatie en de interpretatie die hier gemaakt wordt, is de dialectische afbakening van de discipline politieke economie. Dit essentiële verschil kristalliseert zich in de interpretatie van het begrip ‘gebruikswaarde’ en de volgens hen noodzakelijke contradictie tussen ‘ruilwaarde’ en ‘gebruikswaarde’. Dit komt verder uitgebreid aan bod.
- Het volgende fragment waarin Salama en Tran Hai Hac het standpunt weergeven van Bortkiewicz is te lezen als een kritiek op de neo-Ricardianse, vulgariserende analyses, waar ook Ernest Mandel zou toe behoren. Geen enkele van de door Pierre Salama en Tran Hai Hac opgesomde kritieken is van toepassing op de hier gemaakte analyse.
- “La transformation est impossible: la double égalité qui la fonde (*somme des prix de production = somme des valeurs, somme des profits = somme des plus-values*) n’a pas de validité générale, et, sauf cas particuliers (*composition organique du capital identique dans les différentes branches*), les deux égalités ne peuvent être simultanément vérifiées; autrement dit, ou bien la somme des prix de production n’est pas égale au montant total de la valeur produite, ou bien la somme des profits n’est pas égale au montant total de la plus-value extraite. La théorie de la valeur et de l’exploitation de Marx est donc fausse.” In *Introduction à l’économie de*

Marx, Edition La Découverte, Paris, 1992, p.63 e.v.

⁴⁰ Andrew Kliman, *Reclaiming Marx's Capital – A Refutation of the Myth of Inconsistency*, Lexington Books, 2007, p.28. Zie tabel 10 en de noot die er net aan voorafgaat.

⁴¹ Ernest Mandel, *Introduction tot Karl Marx, Capital Volume 1*. Penguin Books 1982, p. 45 (cursivering door Mandel, vet door mezelf).

⁴² Ernest Mandel, *Introduction tot Karl Marx, Capital Volume 1*. Penguin Books 1982, p. 72.

⁴³ Karl Marx, *Capital Volume 1*. Penguin Books 1982, p. 135.

⁴⁴ Rudolf Hilferding, *Böhm-Bawerk's Criticism of Marx*, Ed Paul Sweezy, New York, 1949, p. 130 (vet door mezelf).

⁴⁵ De ondertitel Tran Hai Hacs boek *Relire "Le Capital"* luidt: "*Marx, critique de l'économie politique et objet de la critique de l'économie politique*". Een rode draad in *Relire "Le Capital"* is zijn opvatting dat een discipline politieke economie onmogelijk is. Volgens Tran Hai Hac is *Het Kapitaal* een kritiek op de politieke economie en dus wil Marx geenszins de politieke economie wetenschappelijker maken of op een hoger niveau tillen. Dat verklaart de uitgebreide kritiek op Hilferding, Luxemburg en in meer bedekte termen ook op Mandel, en dus ook op elke analytische of wetenschappelijke interpretatie van het marxisme.

⁴⁶ Paul Sweezy, Editor's *Introduction tot Karl Marx and the Close of his System*, ed. Paul Sweezy, New York, 1949, p. xvi.

⁴⁷ Ernest Mandel, *Introduction tot Karl Marx, Capital Volume 1*. Penguin Books 1982, p. 42 (vet door mezelf).

⁴⁸ Ernest Mandel, *De economische theorie van het marxisme*, deel 1, Het Wereldvenster Bussum, 1980, p. 61.

⁴⁹ Zie bijvoorbeeld Paul Paolucci, *Marx and the Politics of Abstraction*, Brill Leiden/Boston, 2011; of de bijdragen in *Dialectics for the New Century*, ed. Bertell Ollman and Tony Smith, Palgrave Macmillan, 2008.

⁵⁰ Pierre Salama en Tran Hai Hac schrijven: "*Mais si l'analyse de Marx se veut critique de l'économie politique, chez les marxistes, elle a*

très vite tendance à se transformer en économie politique. Cette tendance résulte aussi bien de son institutionnalisation comme idéologie de syndicat, de parti politique ou d'Etat que des tentatives d'annexion par l'économie politique. II en va ainsi des vulgarisations de Marx dans lesquelles la valeur est réduite au travail, la monnaie à une marchandise, le salaire au prix d'un panier de marchandises, et l'analyse du capital aux rapports entre capitaux. Aussi la théorie marxiste ne peut-elle échapper à sa propre mise en question." (p. 6)

En "*L'interprétation courante de ce schéma, selon la vulgate marxiste (mais aussi Paul Sweezy, Ernest Mandel), consiste à voir dans la transformation de la valeur d'échange en prix de production un processus d'égalisation des taux de profit que réaliserait le mouvement du capital entre les branches.*" (p.60)

Of "*De von Bortkiewicz à Morishima, la correction de l'erreur de Marx consiste à réévaluer en prix de production non seulement le capital constant, mais aussi le capital variable. Pour cela, et de façon ricardienne, le capital variable est assimilé aux biens de consommation que le salaire achète. Cette identification de la valeur d'échange de la force de travail à celle du panier salarial est caractéristique d'une conception du salaire réel.*" (p. 65; in *Introduction à l'économie de Marx*, Edition La Découverte, Paris, 1992). Het laatste deel van dit fragment kan onderschreven worden, zie de bespreking van Ian Steedman.

In het laatste deel van dit artikel wordt een korte analyse van Steedman gemaakt, die alvast duidelijk maakt dat het niet erg verantwoord is om Mandel enerzijds en Bortkiewicz, Sweezy en Steedman anderzijds over dezelfde neo-Ricardianse kam te scheren.

⁵¹ De reden om dit te beklemtonen is begrijpelijk. Productiemiddelen zijn niet zozeer dode voorwerpen maar culturele voorwerpen en dus uitdrukking en drager van sociale verhoudingen (Lukacs). Vergelijk met 'dead labour' (constant kapitaal, c_i) dat meespeelt voor de bepaling van de productieprijs alsof het levend kapitaal, variabel kapitaal (v_i) is. In de burgerlijke filosofie daarentegen zijn alle voorwerpen louter natuurlijke voorwerpen. De formuleringen in de brief aan Kugelman impliceren de dialectische verbondenheid van natuurlijke en sociale en/of culturele eigenschappen van voorwerpen. Maar elke discipline richt zich op een bepaald aspect. Terecht heeft het marxisme van de laatste decennia veel meer aandacht voor de sociale verhoudingen binnen het kapitalisme. Bij Marx is die dimensie aanwezig als hij de term

'fetisj' gebruikt om het burgerlijke standpunt te beschrijven. Zo worden de productiemiddelen expliciet een onderdeel van de sociale verhoudingen, m.a.w. het zijn culturele/sociale voorwerpen zelfs al zijn ze in hun verschijning materieel, fysisch. Hierin vinden we de analytische dialectiek terug zoals in de termen 'ruilwaarde' versus 'gebruikswaarde'. In de politieke economie als economische discipline komen diezelfde (culturele) productiemiddelen voor in de vorm van constant kapitaal (i.e. een getal, een prijs), maar het zijn enerzijds *sociale/culturele* voorwerpen en anderzijds *fysische* (niet fysieke) voorwerpen. Over de interpretatie van de 'fetisj' (hypostasering, metafysisch denken) bestaat binnen het marxisme geen eensgezindheid. De hier gegeven interpretatie is niet verzoenbaar met de visie van Rubin of Ilyenkov.

⁵² Brief van Karl Marx aan Ludwig Kugelman, 11 juli 1968. *MECW*, Volume 43, p. 67.

⁵³ Karl Marx, *Capital Volume 3*. Penguin Books 1981, noot p. 208.

⁵⁴ Karl Marx, *Capital Volume 3*. Penguin Books 1981, noot p. 392.

⁵⁵ Het marginalisme of de grensnuttheorie is een belangrijk onderdeel van de nieuwe synthese van neoklassieke economie en Keynesiaanse macro-economie.

⁵⁶ Zie G.A. Cohen, *Karl Marx's Theory of History. A Defence*, Princeton 1978, die de inspiratiebron was voor het methodologisch individualisme van het analytisch marxisme. De hier gemaakte analyse sluit op dat vlak terug aan bij die van Mandel, die weigerde om gebruikswaarde uit de politieke economie te halen en ze gelijk te stellen aan het nut.

⁵⁷ In *Relire le Capital* maakt Tran Hai Hac ook een onderscheid tussen *gebruikswaarde* (*valeur d'usage*) en *nut* (*utilité*) (p. 81 e.v.). Tran Hai Hac gebruikt het begrip '*valeur d'usage social*'. Het is evident dat we allen sociale wezens zijn en dat ons consumptiepatroon op een dubbele manier bepaald wordt. Enerzijds omdat we in dezelfde economische werkelijkheid leven; anderzijds omdat we als psychologische wezens beïnvloed zijn door die economische en maatschappelijke werkelijkheid. Voor een goed begrip van het laatste biedt de filosofische psychologie van Vygotsky houvast, niet die van Volosinov, Bakhtin, Wittgenstein, Freud of Piaget.

- ⁵⁸ Tran Hai Hac: “*L’étude de la marchandise sort de l’espace homogène de la valeur, pour se fonder dans le champ des contradictions de la valeur et de la valeur d’usage, la valeur ne prenant forme que dans la valeur d’usage, et la valeur d’usage n’existant que comme forme de la valeur*”. *Relire le Capital*, Tome I, Collection “Cahiers libres”, 2003, p. 18.
- ⁵⁹ Karl Marx, *Capital Volume 3*. Penguin Books 1981, noot p. 283 (hoofdstuk 10).
- ⁶⁰ In Ricardo, Marx, *Sraffa – The Langston Memorial Volume* met Ernest Mandel en Alan Freeman als uitgevers, draagt de bijdrage van Mandel de titel “Gold, Money, and the Transformation Problem”. Mandel benadrukte meermaals het belang van het goud voor een goed begrip van het kapitalisme (zie verder).
- ⁶¹ Ernest Mandel, *Introduction tot Karl Marx, Capital Volume 3*. Penguin Books 1981, p. 28.
- ⁶² Tran Hai Hac ziet geld als “*l’équivalent général des marchandises*”: “*Puisque la monnaie est le mode d’existence du travail abstrait, il n’y a pas, selon nous, à chercher ailleurs “la réalité” correspondant à l’abstraction du travail.*” (*Relire le Capital*, Tome I, p. 38 Collection “Cahiers libres”, 2003). Dit is correct en conform het waardeform-paradigma en de verwantschap met I. Rubin. Toch staat Tabel 11 diametraal tegenover hun interpretatie. Dit is hun verwantschap met *The New Interpretation* en *SSSI*. Door geld te zien als “*l’équivalent général des marchandises*” kan men afstand nemen van een strikte goudstandaard. Dat is een positief punt.
- ⁶³ Suzanne de Brunoff, *La Monnaie chez Marx*, Editions Sociales, 1973, p. 99.
- ⁶⁴ Al dan niet moedwillige ondersteunings- of ondergravingsmechanismen worden buiten beschouwing gelaten.
- ⁶⁵ De fout van tabel 4 wordt vermeden.
- ⁶⁶ Voor een goede beschrijving van *The New Interpretation* zie Makato Itoh: *The New Interpretation and the Value of Money in Marx’s Theory of Money – Modern Appraisals*, ed. Moseley, 2005, Palgrave. Of Fred Moseley ‘Marx’s Logical Method & The Transformation Problem’ in *Marx’s Method in Capital – A Reexamination*, ed. Fred Moseley, Humanities Press, 1993.
- ⁶⁷ Duncan Foley, “Marx’s Theory of Money in Historical Perspective”, in ed. Fred Moseley, *Marx’s Theory of Money. Modern Appraisals*, Palgrave, 2005, p. 36-49.
- ⁶⁸ Zie Alfredo Saad-Filho, *The Value of Marx*, Routledge 2002, p. 29. In tabel 4 zijn de aggregaten van prijzen en waarden niet meer gelijk. In alle tabellen (zie tabel 11) is er inderdaad een soort meeslepen van wat reeds betaald werd via de kostprijzen. Maar de moeilijkheden binnen het marxisme staan los van dit effect in de tabellen.
- ⁶⁹ Duncan F. Foley, *Understanding Capital. Marx’s Economic Theory*, Harvard University Press, 1986, p. 76. (Vet door mezelf)
- ⁷⁰ Ibidem (vet door mezelf).
- ⁷¹ Zie het essentiële verschil tussen deze interpretatie en de hier gemaakte interpretatie dat de waarde van een waar die een kapitalist verkoopt verschillend is van de waarde die een andere kapitalist ervoor betaald.
- ⁷² Fred Moseley schrijft: “*The neo-Ricardian interpretation, to the contrary, ignores Marx’s formulation of the circulation of capital in terms of money and seems to imply that the analytical framework for Marx’s theory is like C ... P ... C, which may be described as “the production of commodities by means of commodities,” in which the fundamental givens are physical quantities of inputs into production. This analytical framework is fundamentally different from the transformation of money into capital.*” Fred Moseley ‘Marx’s Logical Method & The Transformation Problem’ in *Marx’s Method in Capital – A Reexamination*, (ed. Fred Moseley, Humanities Press, 1993), p. 165. We treden Fred Moseley bij dat prijzen en waarden een onafhankelijk bestaan leiden bij Bortkiewicz e.a. Het is dus een ‘dual-system’. Maar we volgen Fred Moseley niet als hij dit vereenzelvigt met analytische benaderingen.
- ⁷³ In de inleiding van *Marx and Non-Equilibrium Economics* (1996) schrijven Alan Freeman en Guglielmo Carchedi: “*This volume would not have appeared were it not for Robert Langston, whose pioneering work in the late 1970s was tragically ended by his death. The few writings he left were the basis for the collaboration which led to Marx, Ricardo and Sraffa (Mandel and Freeman 1984) volume in which many early critiques of equilibrium were aired.*” De bijdragen in *Marx and Non-Equilibrium Economics* en die in *The New Value Controversy and the Foundations of Economics* (ed. Alan Freedman, Andrew Kliman, Julian Wells, 2004 Edward Elgar Publishing Company) geven een goed overzicht van TSSI. *Reclaiming Marx’s Capital – A Refutation of the Myth of Inconsistency* van Andrew Kliman (2007) geeft de meest verregaande poging om binnen TSSI tot een oplossing te komen.
- ⁷⁴ Voor Ernest Mandel, *Late Capitalism*, NLB, 1975, p. 97. Bij Andrew Kliman vormen de aggregaten de basis van waaruit hij de volledige argumentatie opbouwt, zie *Reclaiming Marx’s Capital – A Refutation of the Myth of Inconsistency*, Lexington Books, 2007. Er zijn verschillende aanwijzingen dat Ernest Mandel aanneemt dat de egalisatie van winstvoeten en van organische samenstellingen voldoende gerealiseerd is, en dat prijzen en waarden dus enerzijds nauw bij elkaar aanleunen maar anderzijds door onevenwichten telkens terug van elkaar verschillen.
- ⁷⁵ Elke kapitalist is verplicht de kapitalistische logica te volgen en is zo onbewust de actieve schakel in de tendens tot egalisatie van enerzijds de algehele winstvoet en anderzijds de organische samenstelling van zijn productiesfeer. Hierin vinden we de Hegeliaanse logica terug waarbij de individuen slechts uitvoerders zijn van een hogere logica, de Rede. De Rede van Hegel wordt bij Marx de logica van het kapitalisme die met de arbeidswaardeleer beschreven wordt. De Hegeliaanse *List van de Rede* geeft de individuen de indruk dat ze vrij handelen, maar onbewust zijn ze uitvoerders van de logica van het kapitalisme. In de abstractie, in het fictieve model, is de persoonlijke vrijheid van de individuele kapitalisten tot nul herleid. De begrippen individuele kapitalen en individuele kapitalisten worden in de abstractie uitwisselbaar, iets wat Marx trouwens expliciet vermeld.
- ⁷⁶ Uit deze tabel blijkt dat bij gelijke organische samenstellingen, productieprijzen en waarden gelijk zijn. Als in een fictieve economie met gelijke organische samenstellingen de prijzen en waarden berekend worden zoals ze in het begin van deze bijdrage berekend werden – maar dat bleek uiteindelijk fout te zijn – dan bekommt men dezelfde tabel. *De productieprijzen zijn in een model met gelijke organische samenstelling gelijk aan de waarden*. Let wel, er wordt in die tabel niet enkel evenwicht verondersteld maar ook dat sfeer ‘a’ geen productiemiddelen aankoopt. Dit zijn dus de onuitgesproken veronderstellingen als men waarden en productieprijzen wil gelijk stellen. Als men dat doet in een situatie met verschillende organische samenstellingen is de contradictie onontkoombaar (*New Interpretation*, *SSSI*, *TSSI*).

⁷⁷ Ernest Mandel, *Introduction tot Karl Marx, Capital Volume 3*. Penguin Books 1981, p. 22 (cursivering door Ernest Mandel; vet door mezelf).

⁷⁸ Het is moeilijk uit te maken of de posities van Alan Freeman en Andrew Kliman volkomen gelijk zijn. In zijn bijdrage in *Marx and Non-Equilibrium Economics, The psychopathology of Walrasian Marxism*, schrijft Freeman: “The assumption that goods sell at prices equal to their values in Volume I has been to a certain degree mythologized. Actually it is far more important in Volume II, which abstracts (unlike Volume III) not only from deviations of price from value, but also from changes in value. In Volume I the deviation of price from value is always present in the background and the great majority of its formulations remain true if the assumption is dropped. In particular the derivation of the category of value and the category of price does not depend on this assumption. Therefore, if it is dropped, the transformation of inputs is simply unpacked, as it were, from the theory of Part I. **One need only assume that the value advanced by capitalists is presented by the money they pay instead of the value of what they buy, and the theory becomes completely coherent**”. (Vet door mezelf). Deze passage kan volledig onderschreven worden en is volledig verzoenbaar met tabel 11. Op een analoge manier zien we in de bijdrage van Ted McGlone en Andrew Kliman ‘One system or two? The transformation of values into prices of production versus the transformation problem’ een rechtstreekse verwijzing naar de belangrijke (reeds geciteerde) passage uit het eerste Volume van *Het Kapitaal*: “The fact that the commodities are now exchanged with prices differing from their values [en wat nu volgt komt letterlijk uit Volume I] **is not a defect, but, on the contrary, it makes this form the adequate one for a mode of production whose laws can only assert themselves as blindly operating averages between constant irregularities**”. (Vet door mezelf)

Het verschil (exces, difference of prices from values) wordt erkend maar moet zich constant vereffenen. Zoals reeds opgemerkt zijn er verschillende mechanismes. Enerzijds de transfers te wijten aan verschillende organische samenstellingen, anderzijds onevenwichten door schuldopbouw of -afbouw in bepaalde periodes (of fictieve cyclussen), en tenslotte tendensen tot egalisatie van de organische samenstellingen zodat het mechanisme van de transfers verdwijnt. Maar het kapitalisme is geen systeem dat naar evenwicht tendert maar een systeem dat telkens nieuw onevenwicht genereert. Voor het vatten

van die verschillende mechanismes en hun onderling relaties, is een model in evenwicht echter wel een geschikt instrument.

⁷⁹ Voorwoord in *Marx and Non-Equilibrium Economics* (ed. Freeman en Carchedi, Elgar Publishing Company, Brookfield, 1996), p. xi.

⁸⁰ Andrew Kliman, *Reclaiming Marx's Capital – A Refutation of the Myth of Inconsistency*, Lexington Books, 2007, p. 164.

⁸¹ Ibid, p. 2.

⁸² Ibid, doorheen het gehele boek.

⁸³ Zie bijvoorbeeld Andrew Kliman *The Failure of Capitalist Production – Underlying Causes of the Great Recession*, Pluto Press, London, 2012.

⁸⁴ Breken met het evenwicht tussen het systeem van waarden en het systeem van prijzen (twee onafhankelijke systemen die gewoon in evenwicht zijn) is een noodzakelijke voorwaarde in de visie van *Non-Equilibrium Economics* met TSSI. Maar het is geen voldoende voorwaarde: “It is insufficient merely to break free of equilibrium or develop a nondualistic account of price and value. Both developments have to be integrated so that the dynamic relation of money and labour can be fully comprehended as a succession of determinations of price and value, both operating in the spheres of both production and circulation.” Introduction in *Marx and Non-Equilibrium Economics*, p. XIII (ed. Alan Freeman and Giuglielmo Carchedi).

⁸⁵ In de bijdragen van *Marx and Non-Equilibrium Economics* is de expliciete wens om rekening te houden met de tijd (als negatie van het simultaneïsme in SSSI) essentieel. Sommige auteurs trachten dit mechanisme formeel voor te stellen. Andrew Kliman vraagt zich in *Reclaiming Marx's Capital – A Refutation of the Myth of Inconsistency* af of Marx een simultaneïst was. De pogingen binnen het non-equilibrium-paradigma zijn dikwijls gestoeld op een foutieve interpretatie van de onderlinge verhouding tussen theorie en werkelijkheid, maar ze zijn geenszins relativistisch of deconstructief. Hegel wordt evenmin gebruikt om een deconstructie van het marxisme mee in te kleden. In tegenstelling tot wat men zou denken, maakt het een groot verschil als men alle elementen die constant gehouden worden, *integreert* en expliciet als $dx/dt = 0$ definieert, of als men zoals Marx die elementen buiten de abstractie houdt door te spreken van geëgaliseerde prijzen, geëgaliseerde winstvoeten, enz. Door een

fictieve cyclus of tijdspanne te hanteren wordt de tijd geïntegreerd in de abstractie. Een wetenschappelijk verantwoorde abstractie (een fictieve economie, een katoenverwerkingsbedrijf, sferen, enz.) betekent niet dat men de volledige economie tracht te beschrijven, wel enkel een bepaald aspect, een bepaald mechanisme, een bepaalde causaliteit. Marx' abstracties nemen enkel mee wat nodig is en laten de rest ongemoeid.

De tegenovergestelde vorm van abstracties vinden we terug in systemische of holistische modellen die elk detail willen integreren zodat ze de totale werkelijkheid kunnen vatten. Dit leidt tot een overvloed aan vergelijkingen en differentiaties. Dat moet suggereren dat men wel aandacht heeft voor de tijd of voor de verandering, maar eigenlijk verbergt het een holistische abstractie, in plaats van een abstractie die enkel integreert wat noodzakelijk is en voor de rest de wereld laat zijn wat hij is (de ‘eiland-strategie’ van Marx). Dit laatste is de manier waarop wetenschappelijke vooruitgang zich objectiveert in de theorieën; elke theorie is noodzakelijk een soort hypostaseren. Het is misschien juist omdat Marx veel aandacht had voor de verandering (Hegel), dat hij weigerde om een model van een fictieve economie te gebruiken; zo vermeed hij metafysisch denken. Het argument dat wetenschappelijke voorstellingen slechts waarde hebben als de tijdsdimensie in de formules terug te vinden is, is voor veel wetenschappelijke disciplines de kortste weg naar het relativisme. Als economische data van tien opeenvolgende jaren in tabellen gestopt worden, dan is de tijd op net dezelfde wijze aanwezig als in Marx' transformatie of in de fictieve economie. Dan beseffen we maar al te goed dat tabellen en statistieken statische voorstellingen zijn van mechanismes die zich in de tijd afspelen. Maar dat geldt evengoed voor alle wetenschappen: alles vloeit en zo heeft elke discipline haar manier om de tijdsdimensie te integreren, te beheren of buiten spel te zetten. De bewering dat analytische modellen statisch zijn en de economische werkelijkheid niet kunnen vatten, maakt elke economische wetenschap onmogelijk, niet enkel de marxistische politieke economie. Bovendien bevestigt men zo het relativisme dat onontkoombaar is, als men de analytisch dialectische methodologie van Marx negeert.

Om misverstanden te vermijden, Andrew Kliman kijkt niet over de cyclussen heen omdat de tijdsdimensie zou ontbreken in Marx' tabel maar omdat hij denkt dat sommige mechanismes de cyclus overstijgen. Andrew Kliman gebruikt *Temporal* niet om het analytische te vermijden, integendeel, de ondertitel van zijn boek is duidelijk. Het Hegeliaanse denken heeft vele

gezichten, sommige zijn progressief, andere relativistisch en uiterst conservatief. Het verschil tussen waarden en prijzen is echter een constant mechanisme dat losstaat van cyclussen maar dat we trachten te beschrijven in een fictieve tijdsperiode.

⁸⁶ Ian Steedman, *Marx after Sraffa*, NLB, 1977 (Second Impression 1978). Steedman stelt – niet geheel onterecht trouwens – dat alle pogingen om Marx' transformatie te verdedigen tegenover Dmitriev, Bortkiewicz, Sraffa, e.a. enkel de discussie ondoorzichtig maakten. *The obscurantist response* noemt Steedman dit. Volgens Steedman is er logisch niets in te brengen tegen Dmitriev, Bortkiewicz, e.a.

⁸⁷ Andrew Kliman ziet de fout van de voorgaande analyses in het feit dat er *fysicalistische* modellen (fysieke grootheden) werden opgesteld. Modellen met fysieke grootheden hebben het voordeel dat duidelijk is wat men bedoelt en hoe naar de werkelijkheid verwezen wordt. Dit verklaart ook waarom een materiële analytische voorstelling van de economie botst met de meer Hegeliaanse wereldbeelden. Zie *Reclaiming Marx's Capital – A Refutation of the Myth of Inconsistency*, p. 76: "I use the term *physicalism* as shorthand for Steedman's 'physical quantities approach' a term he coined to designate his approach to questions of value, price, and profit". Zie ook noot 96 over fysicalisme.

⁸⁸ Steedman is minder expliciet in de aanduiding van de grootheden dan de voorstelling die ik geef. Hij gebruikt de term 'unit' en benoemt de grootheden slechts in het begin. Voor een goed begrip is het aangewezen dit wel expliciet te doen, wat leidt tot $l_1 = 2 \text{ h/kg}$. Steedman gebruikt 'l' voor *labour*.

⁸⁹ Om dit na te rekenen: met de vierde vergelijking, eerst p_c elimineren uit de eerste drie vergelijkingen. Uit die drie vergelijkingen, nu met de eerste vergelijking ($1+r$) in zijn geheel elimineren. Blijven over de omgevormde vergelijkingen (2) en (3) met de onbekenden w en p_i . Hieruit w elimineren. Na wat cijferen: blijft over een vergelijking met $(p_i)^3$, $(p_i)^2$ en p_i . Met successieve benaderingen (p_i te groot, p_i te klein, enz.) kan vlg p_i bepaald worden. Met p_i kunnen r , w en p_c worden gevonden. Aangezien de prijs van het goud 1 (de eenheid) is, kan heel eenvoudig de prijs van de totale hoeveelheid ijzer en de prijs van de totale hoeveelheid graan bepaald worden.

⁹⁰ Fred Moseley, 'Marx's Logical Method and The Transformation Problem', in *Marx's Method*

in *Capital – A Reexamination*, Ed Fred Moseley, Humanities Press, 1993, p. 158.

⁹¹ Het is mogelijk dat een verfijnde berekening een kleine afwijking geeft, niet bij de eenheden maar enkel achter de komma.

⁹² De overige resultaten van de berekening zijn: $p_i = 0,8414$; $w = 0,1372$; $r = 2,0663$; $p_c = 2,1952$.

⁹³ Dit argument wordt door Ernest Mandel veelvuldig gebruikt.

⁹⁴ Eigenlijk zou in de tabellen telkens 'c' i.p.v. 'C' moeten staan, maar we nemen de notatie van Steedman over.

⁹⁵ Vertaald naar tabel 11. De waarde van de arbeidskracht is 110, de *maatschappelijk noodzakelijke arbeid* van de goederen die de arbeiders kunnen kopen is 110 (de productieprijs), maar de waarde van die goederen is 109. De productiesfeer van de consumptiegoederen zal dus bijdragen aan de winst van andere productiesferen.

⁹⁶ Bij Andrew Kliman krijgt deze term een eerder ongewone betekenis (zie noot 87). Fysicalisme (Eng. *Physicalism*) staat in de filosofie voor: "Physicalism is the thesis that everything is physical, or as contemporary philosophers sometimes put it, that everything supervenes on, or is necessitated by, the physical. The thesis is usually intended as a metaphysical thesis, parallel to the thesis attributed to the ancient Greek philosopher Thales, that everything is water, or the idealism of the 18th Century philosopher Berkeley, that everything is mental. The general idea is that the nature of the actual world (i.e. the universe and everything in it) conforms to a certain condition, the condition of being physical. Of course, physicalists don't deny that the world might contain many items that at first glance don't seem physical — items of a biological, or psychological, or moral, or social nature. But they insist nevertheless that at the end of the day such items are either physical or supervene on the physical." [Cursivering door mezelf. Stoljar, D., "Physicalism", Summer 2013, The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Edward N. Zalta (ed.) (<http://plato.stanford.edu/entries/physicalism/>)] Opmerkelijk in deze tekst is dat niet klaar en duidelijk gezegd wordt waar het om gaat, daarom werd het tweede deel gecursiveerd. Een dialectisch materialistische visie, die wel klaar en duidelijk standpunt inneemt en ondubbelzinnig verdedigt dat mensen (en dieren) gedachten of een zekere vorm van vrijheid hebben, is te

vinden in Norman Geras, *Marx and Human Nature – Refutation of a Legend*, Verso 1983.

Andrew Kliman gebruikt de term eveneens maar in een andere betekenis (zie noot iets hoger). Het gebruik van die term door Andrew Kliman kan suggereren dat modellen met fysieke grootheden noodzakelijk een fysicalistisch mensbeeld hanteren (zie de filosofische invulling van de term). Dit kan niet bijgetreden worden, omdat een doorgedreven systemische visie op de economie, op de maatschappij of op de biologische wereld, net het gevolg is van het ontkennen van de psyche van de individuen. Een model met rationele personen en met fysieke hoeveelheden van goederen en arbeidsuren is in zijn start per definitie analytisch (vergelijk met het analytisch marxisme dat echter niet dialectisch is).

⁹⁷ *Marx after Sraffa*, p. 35.

⁹⁸ Paul A. Samuelson, "Understanding the Marxian Notion of Exploitation: A summary of the So-Called Transformation Problem Between Marxian Values and Competitive Prices", *Journal of Economic Literature*, Vol. 9, Juni 1971 (pp. 399-431). Samuelson gebruikt de theoretische foutieve interpretaties van Sweezy.

⁹⁹ Deze beschrijving komt overeen met het *marxisme* (zie noot 55).